

Tartalom

68 68

PATÓ Attila: '68 és '68 (tanulmány)	4
KOVÁCS Gábor: Technológia- és technokráciakritika – hatvannyolc eszmétörténeti háttére (tanulmány).	14
LOSONCZ Alpár: Antikapitalizmus vagy a non-konformitás mint árucikk (tanulmány)	23

A KULTÚRÁK KÖZÖTTI PÁRBESZÉD EURÓPAI ÉVE

Vida OGNJENOVIC: Hűtlenek (regényrészlet) (OROVEC Krisztina fordítása)	41
BÁNYAI János: Jegyzet a regényhez	52

*

JÓDAL Kálmán: Graffiti (rövidpróza)	56
FÜLÖP Gábor: Két prozalett (A krumpliszák ■ Terápiám története)	60
GEROLD László: Gion Nándor pályakezdése (tanulmány)	63
GALLAI Ferenc: Túlélni a huszadik századot (önéletrészlet)	88

KRITIKA

KÖNYV

- BENCE Erika: „Libák lettünk, fiam, Istenem, milyen vakmerő libák!”
(Greco Krisztián: *Tánciskola*) 118
- TOLDI Éva: Szentté avatva
(Margócsy István: *Égi és földi virágzás tükre*) 123
- BALOG Iván: A „tudományos nacionalizmustól” a professzióig
(*Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok*) 129

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 134

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2008. június–július. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: hid@forumliber.co.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavački zavod 840-848668-83-as zsírósámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2008-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

1968

1968

1968

1968

1968

1968

'68 és '68

Kedves Barátom!

Negyven év telt el, és sajátos módon vagyunk kénytelenek emlékezni az 1968-as évre, melyet az idejében, jelesül 2008-ban gyakran emlegetünk: kísért a gyanú, hogy ennek oka nem utolsósorban a matematika. 1968: Janus-arcú esztendőnek tetszik ma már, s talán éppen emiatt egyértelmű ünnepi emlékezésről aligha beszélhetünk. Negyven év telt el a jeles esztendő óta. Személy szerint például elmondhatom, hogy az egyéves kor örömeit és nyűgét pontosan negyven éve hagytam magam mögött. Elég itt annyi, hogy éppen egy különös diktátor ambiciózus csillaga emelkedett fel az ország történelmi egén, amelyben napvilágot láttam. Majdnem húsz éve annak is, hogy meg nem nevezett uralkodót a csalódott pribékjei csúfos körülmények között szétlőtték. Azért időközben sikerült egy országot gazdaságostul-kulturástul jóformán teljes egészében leradírozni a földről. Általában is megváltozott a világ '89-ig, amelyet egy következő fontos történelmi fordulópontként értékelünk. Ekkorra nagyjából befejeződött a „rendszer összeomlása” Európa középső részének országaiban. A kisnemzetek szabadságával ugyanakkor a képviseleti demokrácia és a liberális kapitalizmus csillaga emelkedett a magasba, immár globális győzelmének és egyúttal a történelem végének merész ígéretével. Igaz, az új kor nem volt mentes minden szülési fájdalomtól – Jugoszlávia szétesése sok szempontból a legfájdalmasabb esettanulmány marad. Azóta – egy híján – ismét húsz év telt. Úgy gondolod, hogy húsz év nem nagy idő? A számok varázsának kontextusában feltűnhet az is, hogy az idén 1848 is emlékeztet érdemel: százhatvan év telt el a „forradalom és szabadságharc”

óta. A különös a számok terén az lehet, hogy '48 után alig százhusz év telt el 1968-ig, tehát csak háromszor annyi, mint amennyi azóta!¹

Viszont ha '48, akkor *Szabadság, szerelem!* – idézzük meg halhatatlan költőnk szellemét, – *azóta tudjuk* (idézzük a filozok kedvenc fordulatát) e kettő kell a forradalmi lángolathoz. Igen, szinte hallom a tiltakozásod, és igazad van, ne csak a politikáról, hanem az életről legyen szó. Ne feledkezzünk meg tehát a szerelemről, és különösen ha nem akarjuk elfeledni, hogy '68 milyen sikeresen kapcsolta össze a költői álom két aspektusát: amennyiben a szerelem szabadságában vélte felfedezni a történelem végezetét. Igaz, nagyon helyes, erre vissza kell térni: hogyan is feledkezhetnénk meg az életről? Nos legyen, ha már '68, akkor ne feledkezzünk meg az életről! És valóban, '68 nem éppen utolsósorban a szerelem, a vágyak felszabadítása révén óhajtotta beteljesíteni az emberiség egyetemes örök álmát. Hatvannyolc feltehetőleg egyik legemlékezetesebb gesztusa az elhajított melltartó, amelyben a boldogság szigetének szimbólumát jelölték meg a kor hősei. A boldogság szigetén nincsenek háborúk, se politikai pártok és parlamenti frakciók, az embereknek se színe, se szava nem tesz különbséget, ahol csak az van, hogy *make love, not war*. Sőt, még volt olyan elképzelés is, hogy le a fogyasztói társadalommal és le a kapitalizmussal is, éljen Che Guevara, Mao, Trockij és a többiek, de azért nem kell túlozni, a többség inkább zenei felvételek és koncertek révén óhajtotta gyakorolni a vágyak felszabadulásának forradalmi gesztusait. Nyilvánvaló volt, hogy a boldogság szigetére áhítózó és globális méretekben jelentkező neo-igényeket a technikai vívmányok segítettek kielégíteni. A technika a lázadás szövetségeseként jelentkezett, és a háború utáni nélkülözésben fogant, viszont igen nagy létszámú nemzedék örömmel fogadta a céljait *természetes módon* kiszolgáló újabb és újabb eszközöket. Így aztán a slágerlistákat sugárzó és sztárokat produkáló rádiózás, a ma már paleolitikumi leletnek számító, egyszerű viaszkorongokat tömegtermelő lemezgyártás, valamint az indigózott nadrágtól a napszemüvegig a lázadás és modern élet elengedhetetlen tünetegyütteseit forgalmazó butikok és megasztorok (szakfilozoknak helyesen: *boutique* és *megastore*) segítségével a fiatal generáció végleg eltörölte a képmutatás uralmát és az elfojtás kultúráját.

Ugyanakkor a lázadás szelleme nem csak azért öltötte a globális attitűd alakját, mert az indonéz gyerekek is farmerben szaladgáltak, pontosan úgy, ahogyan a Szovjetunióban a kalmük lovasok unokái és a magyarországi intenzív háztájizók iskolás gyermekei is erre vágytak. Vélhetőleg ez

¹ Itt persze egy pszichológiai jelenségre utalunk: az idősebbek számára husz év nem is olyan nagy idő, negyven év már megfelelő gyúanyag egy kiadósabb érettségi banketthez.

is jelentős lépés volt az egyetemes emberi kultúra győzelmének irányában – amiről csak a felvilágosodás szellemi atyái és azok eltorzult sztálini típusú dédunokái álmodtak merészen. Éppen ezért ma már nem is értem, hogy a tanító nénik és tanító bácsik miért tiltották nekünk a csodálatos kék nadrágok terjedését – és ezzel akadályozták a homogenizált emberiség és a világbéke megvalósulását. Persze a kérdés költői, s a válasz egyszerű: nyilván azért, mert ez nem az ő saját maguk megálmodta egybesült ember, illetve világbéke volt, hanem a pusztulásra érett és e célra való ellenségé. De globális mértékben jóval fontosabb volt, hogy '68 kultúrája az idősebb generációkra is kiterjedt, és ezt a kényszerből szocializmust álmódó és ilyen jellegű álmokat okító tanító nénik ruházatán is észre lehetett venni. Ma is emlékszem arra a pillanatra, amikor a 10-es számú általános iskola angol tanár(*elvtárs*)nője, s ma már tudom, hogy a különös jelenség milyen fontos jel volt, egy magas parafa sarkú, piros szandálban látogatta meg családjunkat az 1973-as év egy késő nyári délutánján, hogy a nem kötelező angol órára beszélje rá az éppen iskolatáska-beszerzéssel bajlódó szülőket. Nem beszélve arról, hogy '68 nemzedéke hamarosan az idősebb generáció lett. Éppen azért az általános mentalitás már nem volt a régi, noha sokan levetették a farmernadrágot, és menedzserfelszerelést vásároltak maguknak, hogy jobban el tudják árusítani azt, ami eladható, tehát egyszerűen szólva mindazt, ami a világon megtermelődik, megíródik vagy kitalálódik, akár csak mindent, amit a természet és történelem csak nyújtani tud, vagy valamilyen oknál fogva pusztán megszületik, s mindezt elsősorban azzal a szándékkal, hogy kollégáikhoz, más néven kompetitív partnereikhez hasonlóan megvásárolhassák mindazt, ami a világon – mondjuk röviden – élvezhető formában előfordul. S hogy merőben új világról beszélhetünk, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy valóban nehéz megtalálni azokat a referenciapontokat, amelyekhez képest egyáltalán bármiféle önmeghatározás tartósabb fennmaradásra tarthatna számot. Talán úgy is lehet fogalmazni, hogy húsz év késéssel, egy új generáció felnövekedtével a hagyomány nagy égése megmutatta hatását: a sokszor megkérdőjelezett, újrafogalmazott értékek mögül a 2. világháború néven megszelídített apokalipszis végzettszerűen megsemmisítette azt az alapot, ami fenntartotta a világot, s amit korábban tradíciónak neveztek. Ez tette lehetővé, hogy tartósabb politikai, kulturális vagy társadalmi értelemben vett identitás megnevezhető legyen. Pontosabban ezt úgy lehet újrafogalmazni, hogy az identitás éppenséggel újra és újra megjelölhető, amit újnak nevezhetünk az, hogy az önmegjelölés a vágyak pillanatnyi szeszélye mentén történhet. Ne feledd azt sem, kedves barátom, hogy a nyelvezetünk is megváltozott: a vágyakat azóta a

kereslet fogalmához rendeltük, és azt is megtanultuk, hogy a keresletet a kínálat alakítja, sajátos elképzelések mentén.²

Miután felmondtuk '68 leckéjét, részben éppen '68 kultúrkritikusi szellemének megfelelően, hiszen mégiscsak '68 gyermekei vagyunk – engedj meg, hogy egy régi kedvenc szerzőm szellemét és gondolatait idézzem. Szerintem azért is aktuális lehet Hannah Arendt megidézése, mert pontosan '68 történéseire reagálva állította össze azt a nagyobb lélegzetű esszét, amely *Az erőszak* címmel³ jelent meg. Vajon az erőszak hogyan definiálható a politikai szférában, a hatalom, az erő, a tekintély, és nem utolsósorban a legitimitás és a szabadság viszonyában. Ha a forradalmakról és '68-ról esik szó, akkor gyakran a nyilvános szereplés felemelő jeleneteire, másrészt az erőszakos jelenetekre asszociálunk, amelyek ugyan vegyes érzelmet váltanak ki, de az események nagyon is szerves részének tekintjük őket. Ne feledjük, hogy Arendt már a *Forradalom*⁴ című kötetében emlékeztetett a hatalom és a forradalom fogalmának összefüggéseire. Itt azt olvashatjuk, hogy a francia forradalommal nemcsak az a baj, hogy roppant komoly erőszak-hullámokkal járt, hanem az is, hogy lényegében kudarcot vallott – ugyanakkor mégis ez határozta meg a politikai nyelvezetünket a 19. és 20. század során. Hajlamosak vagyunk elfeledni ugyanis, hogy a másik forradalom az Amerikai Egyesült Államok formájában egy igen stabil politikai keretet hozott létre (amely a válságok, illetve a polgárháború ellenére képes volt megújulni), és nem járt számottevő erőszakkal, viszont csak az amerikai társadalom politikai kultúrájában nyerte el méltó helyét – illetve mint ilyen vált az euroatlanti politikai történelem „ elveszett kincsévé”. Az európai forradalmak minduntalan a Nagy Francia Forradalom szereplőinek és eseményeinek bővületében éltek (a nem oly régen megváltoztatott magyar ortográfia is jelzi, hogy újabban a kisbetűs események közé soroljuk). A fogalmi nyelvezet számára fontos megkülönböztetés, ahogy Arendt az Atlanti-óceán két partjának eseményeit differenciálja: a kontinens a felszabadulásra tette a hangsúlyt – vagy legalább ebbe az irányba tolódott el a forradalom sodra, illetve a későbbiekben az események értel-

² E pillanatban, 2008. június 2-án a BBC egy régi szlogennel adja hírül a divatkirály halálát: Coco Chanel felszabadította a nőket, Yves Saint-Lorrain hatalmat adott nekik.

³ Német fordításban, amelyet a szerző hitelesített *Macht und Gewalt* – azaz „Hatalom és erőszak” – címet kapta (München: Piper, 1975.) –, és a fogalmak differenciáját hangsúlyozza. Az angol variáns, *On Violence*, inkább figyelmet követel – első kiadás New York: Harcourt, Brace and World, 1970 – amely az 1969-ben megjelent *Reflections on Violence* kibővített változata.

⁴ Első kiadás: *On Revolution*. New York: Viking Press, 1963. Magyar kiadás: Budapest: Európa, 1991. Pap Mária ford.

mezése: cél a szociális nyomor, a társadalmi kötöttségek és általában az igazságtalan gazdasági rendszer felszámolása. A politikai értelemben vett forradalom – és az amerikai példa nyilván ezt jelöli – a cselekvés számára fenntartott szabadság megalapozását célozza. Az értelmezés sajátos vonatkozása e tekintetben, hogy az európai hagyomány a gondolat szabadságát hangsúlyozta – ami nem feltétlenül jelenti a cselekvés szabadságát.

Fontos tehát, hogy a francia forradalom legitímálta az erőszakot a társadalmi szerződés megszületésének kontextusában: ezt a tapasztalatot 1848, 1917/18 nem feledte el, és aztán 1968 felelevenítette. Ugyanakkor arról is olvashatunk, hogy amiként a 18. század végi történeteket sem szabad homogén fogalmi keretbe ágyazni, éppen úgy nem szabad egybemosni a '68-as év történeteit sem. Az erőszak-esszében Arendt arra figyelmeztet, hogy ha értékelni akarjuk '68-at, akkor élesen meg kell különböztetnünk a Vasfüggöny két oldalának országait. A maga részéről igen kritikusan ítéli meg a nyugati, „szabad” világ eseményeit és elméleti intencióit. Ezzel ellentétben a lengyelországi és csehszlovákiai fejleményeket a totalitarizmus-kötetben kifejtett teoretikus alapon értelmezi.

Figyelmet érdemel Arendt arra vonatkozó figyelmeztetése is, hogy a harmadik világ posztkolonialista forradalmi részben azért is sodródna a balos, akár szovjet típusú politikai rezsimek irányába, mert a „szabad” világnak nincs igazán elméleti mondanivalója a forradalomról – akár az USA politikai ideológiája sem képes kihasználni saját megalapításának hagyományait. Az amerikai politika pusztá hegemonia-kérdésként kezelte a nem mindenki számára *hidegháború* idején „felszabadult” országok sorsát – a pusztá negatív kampánnyal, a forradalom mumusával mintegy feladta az ideológia „harcterét”. Elfelelte ugyanis, hogy a „szabadság” ideológiája, azaz az általa kínált liberalizmus már ismerős lemez volt a nyugati hatalmak által gyarmatosított vidékeken. Érdemes ezt a körülményt összevetni Kelet- és Közép-Európa 1989. évi helyzetével, ahol éppenséggel a nyugati balos ideológiák peregtek le a politikai szinterről. Ezzel a gesztussal azonban olyan értékeket helyezett játékon kívül, mint például a szociális elvű szolidaritás – s ez a későbbi fejlemények során jelentékeny hiányosságként mutatkozott.

Természetesen a nyugati világ eseményeit sem szabad egyoldalúan kezelni, a kontinentális és az amerikai fiatalok bizonyára egy sor kérdésben eltérően gondolkodtak és cselekedtek. Arendt kettős éllal ítélkezik: egyrészt egyértelműen a nihilizmus vádját fogalmazza meg – másfelől bizonyos megértéssel viszonyul a fiatalok anarchista, destruktív aktivitásához, legalábbis mintegy figyelmeztető jelnek tekinti arra vonatkozóan, hogy a fiatalok számára a jelen nem tartogatja az érdemi *cselekvés* lehetőségét a

jövő világának meghatározására nézve. A nyugati '68 Arendt számára lényegében a *Követeld a lehetlent!* vészjóslo zászlaja alatt ment végbe, ennek fényében elemzi a történeteket. Itt egyaránt felelősnek tartja az egyetemeket elfoglaló és a pusztítástól sem visszarettenő diákok csoportjait éppen úgy, mint az erőszak számára legitimációs forrást nyújtó filozófusokat is. Elsősorban az akkoriban sokat ünnepeelt, magát baloldali egzisztencialista gondolkodóként megjelölő Jean-Paul Sartre elméleti teljesítménye kap érzékeny bírálatot. Arendt talán legérzékenyebb problémája egyrészt az erőszak-fetiszizáláshoz kapcsolódik, másrészt ahhoz, hogy a politikai kérdéseket szociális oldalról közelítik meg. Ilyen kérdések a fiatalok, a nők, a színesbőrűek stb. akkoriban igen aktuális, gyakran szó szerint égető kérdése. Ezek Arendt szerint mind olyan szociális kérdések, amelyeket nem lehet, és nem is szabad politikai szinten kezelni. Igaz, hogy az elvi viták tereén Arendt is alapos bírálatokat kapott: akkor mi marad a politika színterén, kérdezték barátai és ellenfelei, ha mindez nem fontos a politikában!?

A válasz helyett idézzünk meg egy másik szerzőt, aki szintén a német társadalom 20. századi élményeit mérlegelte. Különösen érdekes, ahogyan Norbert Elias⁵ a totalitarizmus tapasztalatával értékelte a háború utáni Németország helyzetét, nem utolsósorban a fiatal generációk radikális mozgalmainak viszonylatában. Elias, aki a két világháború között a kultúra és a civilizáció fogalmi distanciájára épített egy nagyszabású elméletet, a fiatalok élményvilágára kérdezett rá, és Németország modern kori társadalomtörténetének kutatása során figyelembe vette a generációs váltás jelentőségét, a fiatal generációk szocializációjának alapkérdéseit. A háború utáni korszak egyik jelentékeny problémája kifejezetten „német specifikum” – tehát arra a morális és politikai nyelvjátekra utal, amelyben az idősebb generáció a háború előtti és alatti időszak eseményeiről úgy beszélt a nyilvánosság közegeiben, mintha valahol egészen más bolygón tartózkodott volna – holott nyilván számos tagja által közvetlenül is érintett tragikus korszakról van szó. A generációk közötti kommunikációs válság, „hát erről miért nem beszéltek *vs.* ti ezt úgysem értitek” stb. azonban Elias szerint egy szélesebb kontextusban is értelmezhető. A szocializáció folyamán a fiatalok mindig beleütköznek az előttük álló nemzedékek által kiépített intézményrendszerbe. Azok a fiatalok, akik a professzionalizáció útjára lépnek, a felemelkedés lehetőségét várják a társadalomtól. Ha az előttük járó generációk a megfelelő módon és mértékben nem nyitják meg a karrierok csatornáit, feszültség keletkezik a társadalomban, amely adott esetben ideológiai és politikai formákban is megjelenhet. A diákok Né-

⁵ Norbert Elias: *A németekről*. Budapest: Helikon Kiadó, 2002. Ford. Győri László. Eredeti cím: *Studien über die deutschen* (1989).

metországban – s ez a jelenség bizonyára általánosítható a többi nyugati országra nézve is, – éppen a háború után született magas létszámú generációhoz tartozott, amely a korábbiakhoz képest korábbi időszakban lépett a szülőktől való anyagi függetlenedés útjára – egyúttal kiszolgáltatottabb lett a munkaerőpiac és az állami foglalkoztatáspolitikai nyomásának. Röviden, szembetalálkozott a korábbi körülményekhez igazított intézmény falaiba. Jóformán szó szerint szétfeszítették az intézmény falait: a rendszer reformja elengedhetetlen volt, és a fiatalok generációs problémái is sürgették a megoldást. Azonban Elias azt is vizsgálja, hogy miért éppen Marx tanai szolgáltatták az ideológiai tápanyagot a fiatalok harcához – holott a marxizmus eredeti változatában is a munkásosztály helyzetét elemezte, egy teljesen más gazdasági és társadalmi kontextusban: elég talán csak annyit említeni, hogy 1965-ben egy német diák helyzetét aligha lehet összehasonlítani a 19. század közepének angol gyáripari dolgozóival.⁶ Azonban – mondja a tudós –, ez volt a legátfogóbb, s mint ilyen, az egyetlen elmélet, amely diagnózist és megoldást kínált a társadalmi igazságtalanság és elnyomás jelenségére. Ebben az összefüggésben nem meglepő, hogy Marx olvasata nyomán a társadalom osztály-tagozódása is magára hívta a figyelmet. Ez a munkásokkal való kapcsolattartásra ösztönözte az egyetemistákat. A kapcsolat ugyanakkor korántsem volt problémáktól mentes: a polgári származású diákok elvont ideológiákat vettek igénybe, mert „jólneveltségüknel” és individuális elveiknél fogva érezték az erőszak legitimációs forrásainak szükségét, ezzel szemben a munkásgyerekek sokkal természetesebb módon viszonyultak a kollektív akciók erőszakmegnyilvánulásaihoz, és nem értették a bölcsészek szofisztikáit. Emellett Elias arra is emlékeztet, hogy a marxizmus nem csak az osztálykorlátokat segítette áthidalni, hiszen az internacionalizmus egyúttal az apák „fasiszta” múltjára is ellenmérget kínált.

A '60-as évek németországi radikális mozgalmait, a terrorhullám eredőit Norbert Elias egy további fontos társadalmi szférában fedezi fel. A munkás származású terroristák motivációira vonatkozóan egy nagyon különleges kötetet elemez: *A miniszter és a terrorista* 1980-ban jelent meg, és a kor 'jeles' szereplőit szólaltatta meg. A terroristák táborában állandóan visszatérő panasz, hogy a fennálló társadalomnak nincs értelme. E panasz gyakran társul azzal az elképzeléssel – írja összefoglalásként Elias –, hogy

⁶ Pontosán ez volt a magam csodálkozásának oka is, amikor egy kelet-németországi könyvesboltban a göttingeni barátaink nem győztek elismeréssel adózni az olcsó Marx–Engels-kötetek láttán, és persze igyekeztek is vásárolni a készletből, amely bőséges volt, hiszen az olcsó áldás kínálata iránt a helyiek mérsékeltbb keresletet tanúsítottak.

csak egy olyan társadalomban létezik értelmes élet, amely társadalomban az egyén tevékenységének kollektív haszna elsőbbséget élvez a magánhaszon előtt. Horst Mahler, egy jeles terrorista vonja le a következtetést: „A mi társadalmunkra nagyon jellemző az az élmény, hogy az ember nem képes megvalósítani az értelmes életre vonatkozó elképzeléseit, és mindenütt azt kell tapasztalnia, hogy nemritkán cinikusan és kíméletlenül a magánérdek érvényesül, szemben azzal, amit közös érdeknek ismernek el. [...] Ezért aztán el is fordultunk a társadalomtól. Úgy sincs semminek értelme, úgysem érünk el semmit. Földig kell rombolnunk mindent!” Hasonlóképpen írt Michael Baumann a börtönből: „Az élet abban a formában, ahogy eddig zajlott, értelmetlennek tűnik. [...] Tedd tönkre, ami téged tönkretesz!”⁷ Ennek nyomán eljutunk a nihilizmus ’szelleméhez’, avagy egy olyan attitűdhez, amely a ’normális’ társadalom számára elfogadhatatlan. Norbert Elias hasonló módszertani elvre figyelmeztet, mint Arendt: ha csupán saját ideológiai előfeltevéseinkből indulunk ki, nem fogjuk megérteni a *totalitás elleni totális lázadást*. Amennyiben viszont a forradalmárok és terroristák indítékait és valódi céljait tévesen mérjük fel, ez esetben az alkalmazott ellenlépések, a megoldás módjai is kudarcot vallhatnak: a meg nem értés rendszerint téves lépéseket, hibákat, majd frusztrációt és további erőszakot, a kölcsönös pusztítás végtelen láncolatát vált(hat)ja ki.⁸

A nihilizmus kísértése – térjünk vissza Arendt erőszak-tanulmányának egyik alapvető gondolatához – a háború utáni generáció számára komoly vonzerőt gyakorol. Az említett társadalmi igazságtalanság és az ezzel összefüggésben képmutatással bíralt, akkoriban „rendőrállami” jelzővel is illetett politikai berendezkedés mellett egy további sajátos szempont is az utcai és egyetemi barrikádokat erősítette. Arra figyelmeztet Hannah Arendt, hogy a tömegpusztító fegyverek árnyékában az erőszak és a hatalom értelmezési viszonya is megváltozott, de megrendülni látszott a modernitás alapvető értékrendszere is. A „hiedelmek vására” terén a modern világ hitvallásának egyik normatív pillére dőlt ki: a feltartóztathatatlanság és feltétlen fejlődés elképzelése, amely az ellentmondások és veszteségek révén is a történet üdvös vége felé masírozó emberiséget projektálja. Ez elsősorban a tudományra nézve járt komoly kihatással: a fiatal egyetemista nemzedék úgy érezte, hogy a tudomány pusztán a technika és a háborús készülődés szolgálatában áll. Helmut Schelsky a tudományos-technikai reprodukció

⁷ Der Minister und der Terrorist. Gespräche zwischen Gerhart Baum und Horst Mahler. Szerk. Axel Jeschke, Wolfgang Malanowski. Hamburg, 1980. L. Elias, i. m. 218.

⁸ Barátom, kedves olvasó, gondold meg, hogy nem érdemes megfontolni ezt az elvet a jelenlegi háborúban? – Avagy elfelejtetted, hogy ismét háborúban vagyunk?

korának civilizációját jellemzi a „metafizikus nihilizmus” kísértésével.⁹ A hatalom ilyen értelemben pusztán a tudományos és gazdasági fejlődés lép-
le mögé rejtőzött technicizált erőszak-apparátus, amely nem kínál sem-
milyen alternatívát. Ami elviselhetetlen érzést szül(t), az tulajdonképpen
a modernitásnak arra az algoritmusára vezethető vissza, hogy a kritikai
distanca, tehát bármilyen szembefordulás valójában éppen a lényegi célt
szolgálja – mint tudjuk, a modernitás dialektikája éppen az ellentmondást
teszi saját mozgatórugójává. Ezen csupán egy szélsősegesen radikális – a
tökéletes pusztítást sejtető – cselekmény változtathat.¹⁰ Arendt az *Oktatás
válsága*¹¹ esszéiben figyelmeztet arra, hogy a világra a legnagyobb veszélyt
mindig is az újszülött nemzedék jelentette – a születés ténye révén, amely
az emberiség kezdetre való képességének hordozója, s éppen ezért a tota-
litárius rezsimek végső ellenfele. Éppen ezért a nevelés az, ami a világe-
rített felelősségünket demonstrálja, ahol a hangsúly azon van, hogy mi-
lyen módon vezetjük be a fiatal nemzedéket a már meglévő világba. Nem
véletlen, hogy az esszé 1954-es változata már figyelmeztet a társadalom és
politikum mélységes zavarainak ezen aspektusára.

S ezen a ponton térjünk vissza ahhoz, hogy Arendt az erőszak-tanul-
mányban sem adja fel általános módszertani igényét – amelyet éppen a
totalitarizmus-tapasztalata nyomán dolgozott ki, és alkalmazott igen kö-
vetkezetesen. A másik megértésének gyakorlati igényéről és elvi jelentősé-
géről van szó. Amennyiben felfedezzük az „ellenfél” szándékait, gondol-
kodásmódját, annyiban esély lehet a megoldásra is – de ez csak egyik oldala
a tanulságoknak. Az európai joggyakorlat egyik legnagyobb vívmánya
és morális teljesítménye, hogy az embernek, akár a háborús bűnösnek,
megadja a vádlottnak is az emberi méltósághoz, az ártatlanság vélelmének
jogát, egy még fel nem tárt igazság potenciális lehetőségét – amennyiben
ezt nem teszi, saját létét teszi kockára. Arendt ennél is tovább megy, ami-
kor felfedezi, hogy a fiatal generáció nihilizmusának motívuma között a
fentiekén túl végső soron egy sajátos politikai tapasztalat húzódik meg.

⁹ L. *On Violence*, 91. o.

¹⁰ Arendt éppen azért bírálja Sartre-t, mert egzisztencia-filozófiája az önmegvalósítás
abszolút szabad gesztusára teszi a hangsúlyt. L. *On Violence*, 13–14. o. Ez termé-
szetesen korántsem egyszerű kérdés: Arendt is tisztában van azzal, hogy a kezdet
történetileg nézve elválaszthatatlan az erőszak – a határ-kijelölés elválasztó gesz-
tusától (Losonczi Alpár fogalmazása szerint minden kezdet erőszak-mozzanattal
terhes) – és ha ezt elfogadjuk, továbbá visszavezetjük Arendt amerikai forradalom
értelmezését a történeti valóságra, akkor megkockáztathatjuk, hogy bizonyára ez
az interpretáció sem mentes az egyoldalúságtól.

¹¹ In: Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*. Budapest: Osiris–Readers International,
1995. 181–203. o.

Arendt ezt a sivatag metaforával jelölte meg: a modernitás, amennyiben kivonja a nyilvánosság teréből a politika eredendő értelmét, úgy a világtól idegeníti el annak lakóit. Arendt számos munkájában értekezik erről, ez alkalommal inkább csak utalunk erre az elméleti háttérre. Most csupán annyit jelzünk, hogy e kései munkában is arra figyelmeztet Arendt, hogy a politika egyre inkább az államháztartásra vonatkozik, szociálpolitikákra, és a globális hálózat kiteljesedésének mértékében is általában a gazdaság szférájához sorolódik. Arendt a jövő perspektívájában az adminisztratív irányítás kiteljesedéséről, egyfajta személytelenségről – a Senki uralmáról – beszél, ami egyáltalán nem a sokak által áhított anarchiát jelenti, hanem inkább valami olyasmit, amit még Lenin jóslott: az államot majd egy háztartásvezető(nő) is el fogja tudni irányítani. Ez azonban a fiatal generációt egyáltalán nem hangolja derűsebb szemléletre, Arendt viszont máshová teszi a hangsúlyt: számára, amint azt a politikáról vallott gondolataiban kifejti, a világot az emberek alkotják, amennyiben képesek létrehozni, kialakítani, megszervezni egy olyan teret, ahol tetteik és szavaik révén egyéniségként, a magukért és másért valóságukban megjelenhetnek, emlékezetre méltóvá válhatnak. Amit '68 nem fogadott el, az éppen a világnak és az élet értelmének a kiüresedése. A korszak lázadásának értelme azonban mintegy légüres térben feloldódott, a következő generáció figyelme másfelé tolódt, a kritika potenciális energiáit felszívta a posztmodern – az ideológiák és utópiák tökéletes elutasítása. A kritikai gondolkodás számára pedig valamiféle distancia, egyfajta köztes tér szükségeltetik – de ha elfogadjuk Arendt diagnózisát, akkor éppen ez szűnt meg. Az erőszakról szóló esszé csupán egy lehetőséget hagy nyitva. S hogy ez vajon a szabadság és szerelem megidézett szellemének megfelel-e, s hogy vajon ez egybeeshet jeles költőnk álmával is, azt irodalmi ismereteid és józan ítélőerőd kedvére bízom! S ha most végül azt kérded, baráti olvasóm, hogy most hol tartunk, akkor a legkényelmesebb, ha egy aggályos nem tudom lesz a válasz. A multikulturalizáló Európa csillaga emelkedik, a távolságok és az idő eltűnésének korát éljük. Fogalmazhatunk úgy, hogy nyitott és kockázatos világban lakozunk – mint még soha, vagy ahogyan mindig is, amióta emberek lakják ezt a kis planétát.

Technológia- és technokráciakritika – hatvannyolc eszmetörténeti háttére

A hatvanas években a különböző fejlett országok társadalmi rétegződésére vonatkozó statisztikák azt mutatták, hogy csökken a hagyományos, többnyire fizikai munkát végző munkásosztály létszáma, s dinamikusan nő az egyre bonyolultabb technológiai apparátusokat kezelő és kiszolgáló alkalmazotti rétegeké, vagyis a tudás és a szakképzettség szerepe ugrás-szerűen megnő. Mindez ráirányította a figyelmet a modern technika és technológia szerepére. A hatvanas évek újbaloldali technológiakritikájára jelentős hatást gyakorló Jacques Ellul azt állította, hogy a technológia imperativusa minden egyéb tényezőt maga alá gyűrve határozza meg a modern technológiai társadalom szerkezetét. Könyve *La Technique* címmel 1954-ben jelent meg franciául, anélkül azonban, hogy bárki is fölfigyelt volna rá. Annál nagyobb volt a hatása az 1964-ben a *The Technological Society* címen megjelent angol fordításnak. A *Szép új világ* szerzője, Aldous Huxley hívta fel a kiadó figyelmét Ellul írására. Ellul volt az, aki a technokrácia később oly nagy karriert befutó fogalmát bedobta a köztudatba. Úgy vélte, hogy az új korszak uralkodó osztálya a technokrácia, amely a régi, tőketulajdonnal bíró uralkodó osztályt háttérbe szorítva, a technológiai hatékonyság mindenható elvét szem előtt tartva vezeti a társadalmat.

Ellul könyve riasztó vízió: egy olyan zárt technikai világegyetemet ír le, amelyből lehetetlen kitörni. A technika megkerülhetetlenségének a fontos jele az, hogy a technika által felvetett problémák kizárólag technikai eszközökkel, technikai módon oldhatók meg. A technikának persze szüksége van az emberre. Ám nem emberi individualitása miatt, hanem csupán gépalkatrészként. A technológiai társadalom alapszerkezete radikálisan különbözik a premodern társadalmakétól: a benne élő embereket ugyanis nem emberi kötelékek, hanem a technika belső törvényszerűségei

kötik össze. A technika ugyanis mindent módosít, amihez hozzáér, miközben maga változatlan marad. Teljesen függetlenül működik használóinak szempontjaitól. A régi civilizációk szükségképpen összeomlanak a modern technika behatolása következtében. A technika univerzális – ahogyan ma mondanánk: globális – jellegű, s elkerülhetetlenül megjelenik a földkerekség minden pontján. Ennek következtében a világ minden népe ugyanannak a lineáris fejlődési pályának valamelyik pontjára kerül, a közöttük levő különbségek többé már nem minőségiek, hanem mennyiségiek és időbeliek; mindre ugyanaz a világidő érvényes. A technika világalma nem jelent tökéletes uniformitást, ám a különbségek akcidentális jellegűek lesznek: valamennyi civilizáció technikai jellegűvé válik. A közöttük levő lényegtelen különbségek adják a szabadság illúzióját. Ez valóban csak illúzió: valamennyi technológiai társadalom a diktatúra valamilyen formája felé tart. A technika végső soron minden organizmust vagy elpusztít, vagy úgy átalakít, hogy az többé nem organizmusként működik. Ez a tétel Ellul szerint legfőképpen igaz az ember esetében. Szabadság és technika nem egyeztethető össze, az emberi spontaneitást alá kell rendelni a technikai szükségszerűségnek. Ám az ember ezt nem éli meg zsarnoki elnyomás-ként: a tökéletes technika ugyanis hallatlanul rugalmas és adaptációképes: képes fenntartani a szabadság, a választás és a spontaneitás illúzióját. Azonban totális jelenléte következtében az ember többé sem materiálisan, sem pedig spirituálisan nem képes kivonulni a társadalomból. A technika a modern ember számára deszakralizálja a világot, miközben önmaga valamiféle pszeudoszakralitássá válik. A Sztálin-féle Szovjetunió kommunista társadalma ennek a tételnek élő bizonyítéka: a kommunista ideológiában a modern technika egyértelműen az embert felszabadító és megváltó szakrális erőként jelenik meg.

Ellul a hagyományos kapitalisták vezető szerepének eltűnéséről beszél. Helyettük a technikusok új kasztja emelkedik fel. Ez azonban semmiképpen nem jelent szocializmust, mert az új gazdasági technikák lehetlenné teszik a gazdaság közösségi kontrollját. A modern technikákat és technológiákat működtető gazdaság a nagy korporációk, majd pedig egyre inkább az állam ellenőrzése alá kerül.

A technokrata tervgazdaságnak a profit az egyik, de nem a kizárólagos motívuma. Mindazonáltal a korszak uralkodó embertípusa a gazdasági ember. A gazdasági rendszer alapja állandóan új és új fogyasztói igények felkeltése: ezek folyamatos kielégítése az alapja a lankadatlan technikai innovációnak és a technika szakadatlan fejlődésének. Egy kettős folyamat zajlik: egyfelől az ember egész lényét felszívja a gazdaság hálózata, másfelől pedig a gazdaságon kívül minden más tevékenység leértékelődik. A bur-

zsoá teret veszít, de gazdasági rendszere győz: a proletariátus számára az ember ugyanúgy termelő és fogyasztó gépezet, mint a burzsoázia számára. Az ember minél inkább kielégíti igényeit, annál inkább a technikai mátrix részévé válik, emberi mivolta teljességgel érdektelen, a kiépülő technológiai társadalom számára pusztán mint emberi tőke bír jelentőséggel. A gazdasági ember tökéletesen érdekvezérelt; de érdekképzetei kívülről jövők és manipuláltak. Ám emiatt nem érzi nyomorultnak és szerencsétlennek magát, mert tökéletesen alkalmazkodik ehhez a helyzethez. Ugyanis többé már nem szolgálja a gépezetnek – ha így lenne, boldogtalan volna, és szenvedne – hanem öntudatlan és boldog alkatrésze – fogalmazza meg Ellul a közeljövő fejleményeire vonatkozó pesszimista jóslatát.

A technológiai társadalom teljesen átfর্মálja az embert: ehhez a morális és pszichológiai kondicionálás technikáinak gazdag eszköztára áll a rendelkezésére. Ellul szerint ezek sorában kiemelkedő szerepe van az oktatás modern pedagógiai technikáinak. A modern nevelés látszólagos humanizmusa mögött valójában egy alapvetően embertelen környezethez való alkalmazkodás kényszere rejtőzködik. Az oktatás lényege ugyanis az, hogy a nevelési alanyban, a gyermekben kialakítsa a tökéletes társadalmi konformizmusra való készséget. A cél tehát az adott társadalmi viszonyokhoz való tökéletes adaptáció elérése, annak biztosítása, hogy felnőttként tökéletesen be tudjon illeszkedni a vidám jobbagység rendszerébe – ez az Ellul-féle konklúzió a későbbiekben Ivan Illich iskola-kritikájában teljeseedik ki átfogó kritikai gondolatmenetté, míg a 'vidám robotok' motívum Herbert Marcusénél köszön majd vissza. Ellul szerint a nevelés célja a kritikai viszonyulásnak és a változtatás vágyának eliminálása, annak az attitűdnek a kialakítása, hogy bármilyen szituációhoz lehet és kell is alkalmazkodni. A végeredmény – mondja – a kritikai értelmiség teljes eltűnése, illetve a technikusok kasztjába történő beolvadása. „Az oktatás többé nem az emberi felvilágosodás izgalmas és megjósolhatatlan kimenetelű kalandja, hanem a konformitás begyakorlása, s a technikai világban hasznos legkülönbözőbb szerkentyűk kezelésének begyakorlása.”

A munkaszervezési technikák folytatják és kiteljesítik a nevelés által elkezdett integrációs processzust. A munkást úgy kell bevonnai a termelésbe, hogy felismerje az érdekközösséget munkáltatójával, és integrálódjék a vállalkozásba. A munkaszervezési technikák célja a gép és az ember maximális hatékonyságának biztosítása. E tekintetben kapitalizmus és szocializmus semmiben sem különbözik egymástól. Mindkettőnek a munkás teljes integrálása a célja. Ezt a célt szolgálják a *human relations* újonnan kialakult területének kifinomult technikái. Ezek voltaképpen a kenőanyag

szerepét töltik be a technológiai társadalom bonyolult gépezetében, céljuk nem az egészséges és autentikus emberi személyiség helyreállítása, hanem a masinéria zökkenőmentes működésének fenntartása.

A technológiai társadalomban az egyén élete a manipulatív jellegű humán technikák hatására darabkákra töredezik szét. Ám hatásukat tekintve ezek a humán technikák konvergálnak; a társadalommenedzsment technikája egészé szervezi őket, ami a társadalomegésznek totalitárius jelleget kölcsönöz. Ellul újra és újra hangsúlyozza, hogy ennek a fajta technológiai alapú totalitarizmusnak egyáltalán nem szükségszerű velejárója a terror. Az, hogy a náciizmus esetében ez így történt, éppenséggel a náci által alkalmazott technikák tökéletlen mivoltának volt a következménye. A tökéletesen kifejlett technológiai társadalomban a technikák a sebész fertőtlenített maszkiját magukra öltve fájdalommentesen dolgoznak. A végeredmény egy tökéletesen kondicionált ember-gép. Ellul konklúziója roppant pesszimista: a technicizált világ egy roppant koncentrációs táborrá alakul át, ahonnan nem lehet elmenekülni. Nincsen politikai megoldás sem. A zárt technológiai univerzumból racionális módon nem lehet kitörési pontot találni, hiszen a racionalitás éppenséggel ennek a technológiai univerzumnak a legfontosabb támogatója és fenntartója; már a művészet sem segít, az örület marad az egyetlen tartomány, ahova a gép nem tud belépni.

Ellul végtelenen sötét víziója, a tökéletesen zárt technológiai univerzum képe Herbert Marcuse ugyancsak rendkívül borúlátó 1964-es könyvének, *Az egydimenziós ember*nek is alapmotívuma. Ez az újbaloldali gondolkodás egyik alapszövegének számított. Az újbaloldal teoretikusai abból indultak ki, hogy a munkásosztály többé már nem bír forradalmi erővel, mivel integrálódott a kapitalizmusba. Ez azonban a marxi elmélet egyik alaptételének revízióját igényelte. Arról a téziszről van szó, mely szerint a kapitalizmus megdöntése a munkásosztály történelmi hivatása, vagyis ennek az osztálynak kell lennie a szocialista forradalom szubjektumának, a sokszor ironikus értelemben használt kifejezéssel élve a kapitalizmus sírásójának. A problémát kétféleképpen akarták megkerülni. Vagy megkíséreltek más csoportokat megtenni a jövő forradalom hordozójának – ez esetben a diákság, vagy különböző marginális helyzetben lévő rétegek jöhettek szóba –, vagy pedig megpróbálták bebizonyítani azt, hogy – bár társadalmi pozíciója megváltozott – a munkásosztály mégsem szűnt meg egy leendő forradalmi átalakulás potenciális hajtómotorja lenni. Ez az elképzelés hívta életre az új munkásosztály koncepcióját. A teória kiindulópontja az az elképzelés volt, hogy a technológia fejlődése maga után vonja a munkásosztály szakképzettségének erőteljes emelkedését; ez viszont olyan új

igények és szükségletek kialakulását segíti elő, amelyek ezt az új munkásosztályt érdekeltté teszik a kapitalizmus megdöntésében. De mit is jelentett a hatvanas évek újbaloldalisága, s miben különbözött a hagyományos baloldaltól?

A hagyományos parlamenti politizálás az újbaloldal filozófus- és diákteoretikusai számára az olyannyira gyűlölt Rendszerbe való beilleszkedéssel volt egyenértékű, függetlenül attól, hogy ez a Rendszer Johnson Amerikáját, De Gaulle Franciaországát, vagy éppen Erhard Nyugat-Németországát jelentette. Az aktivista jellegű, közvetlen akciókra épülő politizálás viszont nem tudott tartós hatást elérni. Amerikában, de másutt is felmerült az ellenintézmények kiépítésének gondolata; kiindulópontjaik a mozgalom helyi szervezetei lettek volna. A hagyományos politika elutasítása és az emberi élet egészét átalakító, a politikai szférát átlépő forradalom motívuma pedig összekapcsolódott egy ellenkultúra megteremtésének igényével.

Központi elem az egyéni felszabadulás-felszabadítás mozzanata. Utóbbiból következik az egyén felszabadítását megvalósító forradalom motívuma, amely két dolgot is jelentett az újbaloldal gondolkodói számára. Egyrészt szó volt a politikai intézmények forradalmáról, amelytől a burzsoá képviselői demokrácia látszatintézményeinek megszüntetését, de legalábbis reformját, a decentralizált jellegű hatalomgyakorlást lehetővé tevő közvetlen vagy participatív demokrácia megvalósítását várták. A politikai forradalmat azonban nem tartották elégségesnek, úgy vélték, hogy ennek össze kell kapcsolódnia az életmód forradalmával.

Az egydimenziós ember a maga idejében bestsellernek, mintegy az újbaloldal egyik szakrális szövegének számított, bár szerzője később tagadta azt, hogy a mozgalom ideológusa lenne. A mű kiindulópontja már az első oldalakon világosan kirajzolódik: „Társadalmunkat az jellemzi, hogy a centrifugális társadalmi erőket inkább Technikával mintsem Terrorral gyűri le, a lenyűgöző teljesítőképesség és az emelkedő életszínvonal bázisán.” Marcuse sok korabeli ortodox marxistától eltérően nem próbálja meg a marxi elnyomódás-koncepciót valamiféle metaforikus magyarázattal megmenteni, hanem abból indul ki, hogy Marx e tekintetben tévedett. Ő is alapvető fontosságot tulajdonít a modern technológiának, amely a kapitalizmus számára a társadalmi integráció új eszközeit teremtette meg. A technológiának az egész könyvben kiemelt szerep jut, olyannyira, hogy Marcuse – a határozottan technofób Roszakkal ellentétben – éppen ebben látja a potenciális kitörési pontot a modern kapitalizmus világából. Ez azonban csak halvány reménysugár marad, amely alig-alig világítja be a könyv rendkívül komor perspektíváját. A borúlátás oka is megfogalma-

zódik már az első oldalakon: a modern ipari társadalom integrálja az el-
lentéteket, a burzsoázia és a proletariátus egyaránt érdekelt a status quo
fenntartásában, ami persze azt is jelenti, hogy a proletariátus megszűnt
forradalmi osztály lenni. Ebből következően a társadalomkritika státu-
sa is kétségessé vált. Ha ugyanis nem lehet a társadalomban olyan erőket
felmutatni, amelyeknek érdekében áll a rendszer forradalmi átalakítása,
akkor a kritika nem több üres fogalmi absztrakciónál. Ilyen viszonyok kö-
zött ugyanis maga a nonkonformizmus válik értelmetlenné. A technika
segítségével gyakorolt társadalmi kontrollhoz nincsen szükség erőszakra,
mert a javak bősége garantálja az ellenállás leszerelését, másfelől a terme-
lőapparátus totalitáriussá válását is maga után vonja, mert a hatalmassá
nőtt fogyasztás révén ez a termelőapparátus immáron nemcsak a munka
szféráját irányítja, hanem a magánéletbe is behatol. Ilyenformán a modern
ipari társadalom technikai univerzuma politikai univerzummá, mégpedig
zárt politikai univerzummá alakul át; benne elveszítik létalapjukat azok a
politikai szabadságjogok, amelyekért oly sok harc folyt a korábbi polgári
korszakban. Ez azért lehetséges – fejtegeti Marcuse, mert ezek a fennál-
lóval szemben álló kritikai eszmék voltak, ám ennek a kritikának többé
már nincsen társadalmi alanya, hiszen a fennálló minden kritikát képes
magába integrálni. „A fejlett ipari társadalomban a technikai haladás jele-
ként kényelmes, súrlódásmentes, józan és demokratikus szabadságnélkü-
liség uralkodik” – állapítja meg némiképpen Tocqueville-re emlékeztető
módon. A polgári demokrácia intézményrendszere ebben az új helyzetben
csupán pszeudopluralizmust tesz lehetővé: „A represszív Egész uralma
alatt a szabadság az uralom hathatós eszközévé tehető. Az emberi szabad-
ság fokának meghatározása szempontjából nem az a döntő, hogy az egyén
milyen tág keretek között választhat, hanem hogy *miből* választhat és *mit*
választ. A szabad választás kritériuma sohasem lehet abszolút, de nem is
teljesen viszonylagos. Az urak szabad megválasztása nem küszöböli ki az
urakat vagy a szolgálkat. A javak és szolgáltatások gazdag sokfélesége kö-
zötti szabad választás nem jelent szabadságot, ha ezek a javak és szolgálta-
tások a güröléssel és szorongással teli élet fölötti társadalmi kontrollokat
– vagyis az elidegenülést – tartják fenn. S ha az egyén spontán módon
újratermeli a rákényszerített szükségleteket, ez nem hoz létre autonómiát,
csupán a szabályozások hatékonyságáról tanúskodik.”

A kulcskérdés Marcuse számára is a szükségletek kérdése. A represszív
tolerancia – ezzel a címmel egy tanulmányt is írt – társadalmának stabili-
tását ugyanis a szükségletek manipulálása biztosítja. Itt voltaképpen az ún.
radikális szükségletek problémájáról van szó. Ez a kérdés az új munkás-
osztály-problematika kapcsán merült fel, és arra vonatkozott, hogy ennek

az új munkásosztálynak vannak-e olyan radikális szükségletei, amelyek a kapitalizmus rendszerének forradalmi átalakítására ösztönzik. Azonban Marcusénál a két problémakör nem kapcsolódik össze, mert meg van győződve arról, hogy a munkásosztály véglegesen és reménytelenül integrálódott a rendszerbe.

A gondolatmenetnek ezen a pontján a technika bukkan fel olyan archimedeszi pontként, amelyből esetleg megváltoztatható az egyébként reménytelen helyzet. Marcuse egy hosszas gondolatmenetben kifejti, hogy az ipari társadalom a technológia fejlődése következtében immár nagyon közel van ahhoz a stádiumhoz, amelyben a létfenntartásra irányuló szükségletek kielégítéséhez szükséges munkaidő a töredékére csökken, a társadalom tagjai idejük nagy részét szabad időként birtokolják. Ekkor bekövetkezik a létezés pacifikálásának állapota, vagyis – mondja Marcuse, átvéve az ismert marxi koncepciót – az ember a szükségszerűség birodalmából átlép a szabadság birodalmába. Voltaképpen tehát azt a marxista elgondolást alkalmazza, mely szerint a termelőerők fejlődése egy adott ponton túl a termelési viszonyok megváltozását eredményezi. Azonban a koncepció logikája itt megbicsaklik, hiszen korábban azt fejtegette, hogy az ipari társadalom egyik fő jellemzője éppenséggel a szabad idő gyarmatosítása, az ebben jelentkező szükségletek kommercializálása, tehát nem világos, hogy miként jöhetne szóba a szabad idő mint kitörési pont. Ez ismét csak akkor volna lehetséges, ha ki tudna mutatni olyan radikális szükségleteket, amelyek alanyukat a kapitalista viszonyok átalakítására ösztönzik. A gondolatmenet azonban ennél a pontnál megtorpan, ami érthető is, hiszen a könyv egyik kiinduló hipotézise éppen az, hogy a rendszer minden centrifugális erőt tökéletesen képes integrálni.

A modern kapitalizmusra többé már nem érvényes Marx értéktöbblet-elmélete – fejtegeti Marcuse –, mert az érték forrása nem a munka, hanem a technológia által biztosított, és egyre növekvő hatékonyság. Ezen a ponton mutat rá a technika ambivalens szerepére: arra, hogy ez potenciálisan ugyan kitörési pontot jelent, azonban aktuálisan éppenséggel „a technológia fátyla” az, ami eltakarja a valóságos viszonyokat. Ez tehet arról, hogy a fejlett ipari civilizáció rabszolgái nem ismerik fel létük eszköz-lét mivoltát, azt, hogy – bár boldog és elégedett rabszolgák – de mégiscsak rabszolgák, Marcusének a freudista terminológiára utaló kifejezésével: szublimált rabszolgák. Ez a tézis persze ismét csak gyengíti a technika felszabadító potenciáljára vonatkozó elképzelést.

Az *egydimenziós ember* végső konklúziója jól érzékelteti, hogy a mű a reménytelenség könyve. A *Great Refusal*, a Nagy Megtagadás nem több mutatós, heroikus gesztusnál, egyáltalában nem derül ki, hogy miért ve-

zetne ez a rendszer átalakulásához. A bőség társadalmának kismiszettjei és számkivetettjei, kezükben kockakövel, fejükben pedig a kritikai elmélet fogalmaival – meglehetősen abszurd kép ez.

Theodore Roszak 1969-es könyve, *Az ellenkultúra megteremtése* Marcuse művéhez hasonlóan az újbaloldal, illetve a diákmozgalmak sokat emlegetett szövege volt. Roszak lényegében egyetértett Marcuséval abban, hogy a modern ipari társadalom egydimenziós társadalom, amely képes az ellene irányuló erőket és tendenciákat maradéktalanul magába asszimilálni, felszámolva a saját alternatíváit. Azonban a tekintetben, hogy ez ellen mit lehet tenni, igencsak különbözött a véleménye a frankfurti iskola filozófusától. Hogy a marginalitás forradalmának koncepcióját elutasította, azt már láttuk: Roszak szerint a koncepció azért alapvetően elhibázott, mert a társadalom marginális rétegei nem a bőség társadalmának felszámolását, hanem a bőségből való részesedést akarják. Ami azonban kettejük elválasztja egymástól, az a technológia szerepének különböző megítélése. Marcuse az egydimenziós valóságból való kitörés eszközének tartotta a modern technológiát, Roszak viszont minden baj forrását ebben látta. Politikai koncepciója és forradalom-felfogása egyenes módon következett ebből a nézetéből. Gondolatmenetének kiindulópontja a technokrácia Jacques Ellultól kölcsönzött fogalma. Nézte szerint ugyanis a modern ipari társadalmak – függetlenül attól, hogy magántulajdonon alapuló tőkés társadalomról vagy kollektivistikus, magát szocialistának nevező társadalomról van szó – lényegében véve technokratikus társadalmak. Ezekben Roszak szerint egyfajta technokrata totalitarizmus alakul ki, amelynek kulcsfigurája a szakértő, aki nemcsak a közélet szerkezetét határozza meg, hanem az intim szféra olyan területein is a megfelelő szaktudás birtokosának pozíciójában lép fel, mint a szexualitás vagy a gyermeknevelés és a szórakozás. A technokrácia térnyerését elősegíti az, hogy saját tevékenységét apolitikusnak tünteti fel; a politikusok jönnek, mennek, a technokrácia pedig marad, és tetteit a technikai imperatívussal legitimálja. Roszak lényegében tehát egyetért Marcuséval abban, hogy a rendszer totalitárius jellege tökélyre fejlesztett asszimilációs képességéből fakad, ugyanis ennek az eredménye a teljes integráció. A fő szempont immár nem a profitmotívum, mert ez alárendelődik a teljes integráció és a tökéletes társadalmi kontroll igényének. A fő ellenfél nem a kapitalizmus, hanem a technokráciát vezérlő technológiai imperatívus. Ilyenformán a kapitalizmus vége nem jelenti a technokrácia végét, amint azt a kelet-európai kollektivistikus társadalmak példája is bizonyítja. Ugyanis a technokrácia nem a kapitalizmus, hanem az ipari társadalom szülötte.

Roszak koncepciója az ellenkultúráról és az életmód forradalmáról az ifjúságnak mint forradalmi osztálynak a tézisére épül. Azonban ez az ellenkultúra még csak kezdeményekben létezik, nagyrészt még csak olyan potencialitás, amit ezután kell létrehozni. Roszak könyvének címe erre utal. Az életmód forradalmának közege az ellenkultúra kell hogy legyen. Azonban ez a forradalom nem intézményes forradalom, hanem az emberi személyiség forradalma. A technokráciát nem lehet megszüntetni pusztán pártok vagy új intézmények segítségével. Roszak nagyon rezignáltan nyilatkozik a politikai forradalom lehetőségeiről. Szerinte a XX. század elmúlt ötven éve jó bizonyíték a politikai forradalom végső haszontalan-ságára. Ez ugyanis legfeljebb a technokrácia erődjének tornyait cseréli ki, azonban maga az épület sértetlenül megmarad. Ez a véleménye abból a meggyőződésből fakad, hogy az individuális attitűdök határozzák meg a politikai intézmények szerkezetét, tehát egy valóban eredményes forradalomnak mindenképp ezeket az emberi attitűdöket kell megváltoztatnia. Roszak életforma-forradalma Marcusénak azt a dilemmáját próbálja megoldani, hogy miként lehetséges a tökéletesen integrált egyszemélyes társadalom társadalmi-politikai univerzumának a felrobbantása. A participáció könnyen válhat a hivatalos politika jelszavává. Roszak nézete szerint tehát a munkáellenőrzést célul kitűző demokratikus szocializmus sem jelent valóságos megoldást, mert a technokrácia az ezen az elven működő termelési egységek koordinálása révén megtartja a maga hatalmát és befolyását. A szakértők pozíciójának megszüntetése csak az ezek végső legitimitását jelentő tudományos világkép uralmának megszüntetése révén lehetséges. Ehhez pedig az út az ellenkultúra megteremtésén keresztül vezet. Ugyanis a már említett pszichikai forradalom csak ennek közegében lehetséges. Roszak meggyőződése szerint csak ez a forradalom tudja felszámolni az elidegenedést; pusztán az intézmények megváltozását célul kitűző politikai forradalom erre nem lehet képes. Roszak a pszichoanalízistól és a hippimozgalomtól a pszichedélikus szerek használatáig sorra veszi azokat a kulturális mozgalmakat, amelyekből megteremthető lenne az az ellenkultúra, amelyben lehetővé válna az egyén felszabadulását eredményező terapeutikus forradalom. Végső cél – amint azt az 1968-as párizsi jelszavak már megfogalmazták – a képzelőerő és az emberi kreativitás helyreállítása; új közösségi és politikai formák kialakítása csak az így létrejövő új emberi személyiség bázisán lehetséges.

Antikapitalizmus vagy a non-konformitás mint árucikk

*én kinek szakálla vörös lobogó / talán tudom mit jelent istentelenül
hosszú bajusszal úszni / átúszni / három ilyen de leláncolt oszlopnak
támaszkodva [...] valóban mi lesz velünk*

(Tolnai Ottó: Balaton)

*játszani sakk / ott ülni pavlik / ő lenni cseh / ő csinálni nagy rokad [...]
marcuse sartre godard*

(Domonkos István: Kormányeltörésben)

A hatvanas évek második felében még tart Nyugaton a II. világháború után kezdődött, a jóléti állam kockázatkerülő ténykedésével korrigált, kapitalizmus felívelési szakasza, az ún. „aranykor” – voltaképpen még mintegy fél évtized választja el a világot a majdani általánosnak nevezett válság felszínre jutásától. A gondviselő jóléti állam, a tervező kapitalizmus technokratáinak optimizmusa szinte még töretlen, az olcsó nyersanyagokon alapuló növekedés diadalittassá teszi a rend őreit és végrehajtóit; a gépezetbe, mondják, nem kerülhet homok, a kapitalizmus, hosszú és kitartó kísérletezés után, elérte a ciklikus válságok nélküli paradicsomi állapotot. Nincsenek tőzsdekrachok, nincs jelzáloghitel-válság és alulfoglalkoztatottság, mint korunkban. A fizetések/reálbérek nőnek mindenütt, majdnem teljes a foglalkoztatottság, ott vannak az olcsó áruk a piacon, az inflációt korábban tartják, az állam keresletszabályozó ténykedése nyugalomra int, a szakszervezetek–állam–munkaadók háromszöge jól működik, a XX. század harmincas éveiben megszilárdult fordizmus elemei (tömegfogyasztás, tartós fogyasztási javak stb.) rutinszerű élvezetet kínálnak, a „tudományos-technikai forradalom”-nak a mindennapokban megtelepedett csodái megtámogatják a fogyasztói bőség dinamikáját. A IV. Internacionáléhoz közel álló, nagy marxista közgazdász, a szintetizáló Ernest Mandel, aki némileg az események csillapodása után (1970), de nagyon is azokkal összefüggésben, mintegy ezer ember előtt tartja előadásait Nyugat-Berlinben, a *kései kapitalizmusról* beszél... Egyúttal olyan elméletek, doktrínák is érvényre

jutottak, amelyek a szocializmus és a kapitalizmus, a Nyugat és a Kelet közötti *konvergenciáról* áradoztak. Ennyit egyébként a későbbi tranzitológia ama „messzelátó” elképzeléséről, hogy örökkön-örökké „csak” arról volt szó, hogy a szocializmus mikor roppan össze, legfeljebb türelmesen ki kell várni az üdvözülés bekövetkeztét... Igaz, a világháború utáni rend falain már megjelentek a repedések, példának okáért, az Egyesült Amerikai Államok militáris-imperialista keynesianizmusa nem várt ellenállásba ütközött világszerte, aztán ugyanezen ország gazdasági-ipari primátusát megtépázták a nyugat-európai országok (különösen a nyugatnémetek) meg az amerikaiak által katonailag ellenőrzött japánok; a dollár, mint világpénz egyre inkább gyengélkedett, a világháború utáni irányított-szabályozott pénzügyi konstellációt biztosító amerikai aranytartalékok elfogyóban voltak, csupán hogy néhány markáns tendenciát rögzítsek. A rend pillérei azonban szilárdnak bizonyultak az ideológusok értelmezéseiben, azt ígérték, hogy a repedések nem fognak hatalmas lyukakká szélesülni.

Innen nézve 1968 idealista erupciója, a felkavarodott idők e szituációja egyenesen érthetetlennek, sőt, mi több, elviselhetetlennek tűnik sokak számára. Vagy afféle tünékeny idioszinkráziának, autista csoportok manifesztációjának bizonyul, amely ellentmond a társadalomfilozófiában alkalmazott értelmezési normáknak. A hagyományos (kommunista) baloldal az intenzívvé váló gazdasági válság folyamaitól várja a forradalom kibontakozását, amelyet majd az élcsapat vesz kézbe; ehhez képest 68 elébe megy minden válságfolyamatnak, azt kívánja hatalmába keríteni, ami veszélyezteti e pártok önértelmezését. Közben máris szert tettünk legalább egy olyan érvre, amely magyarázatot nyújt arra, hogy 68 forradalmi megnyilvánulásai miért váltak az újabb történelem egyik legfelreértelmezettebb (és talán leglebecsültebb) eseménysorozatává. Mert milyen egyszerű és kényelmes is lenne arra hivatkozni, hogy ezen év (és mindaz, ami hozzá tartozik) nem egyéb, mint az eszeveszett, a nyers egyenlőség világába beleszédült maoisták utcai kavalkádja, rögeszmes korlátoltságú emberek politikai forгатaga, afféle urbánus szertartásokba belefeledkezett középosztálybeli-tehetős-ráérős-zilált fiatalok őrzöngése, naiv, szexmániás-mezítlábas-virágszálás-neorousseauánus-meghibbant hippik rockzenébe mártott eksztázisa! Milyen könnyű is lenne elfeledkezni arról, hogy 68 nemzedékei korszakokra utaló határpontokra irányították a figyelmet! Vagy beleringathatnánk magunkat a szokványos hitbe, és ismételtgethetnénk az értelmezési kliséket, miszerint 1968 afféle mellékhajtásszerű diáklázadásnak bizonyult, amely az örökösen elégedetlen-izgága-szeszélyes fiatalok hözöngését fejezte ki a fegyelmelő egyetem feltételrendszerét illetően.

Mi sem könnyebb, mint szemezgetni azon jelentékeny személyek véleményesorozatából, akik valamilyen módon pálcát törtek a 68-as tendenciák felett. Hadd kezdjem azzal, aki amúgy a negativitás dialektikai megragadását célzó gondolkodásával igencsak hathatott a lázadókra, mégpedig a frankfurti iskola jelentékeny személyiségével, Adornóval. Aki „pszeudoaktivitást”, „akcionizmust”, az elmélettel szemben gyanút tápláló vad türelmetlenséget, a „saját hatalomnélküliségét reflektálni képtelen magatartást” emlegetett. Íme: „...az akcionizmus abba a trendbe illeszkedik, amellyel állítólag ellenkezik, nevezetesen a polgári instrumentalizmusba, amely fetiszálja az eszközöket, mert elviselhetetlen számára a célokról való gondolkodás... azok ellen, akik bombákat irányítanak, a barikádok nevetésesek, ezért játsszák a barikádokat, az uralmon levők pedig időnként megengedik e játékot... Azok a modellek, amelyek nem nyertek megerősítést a bolíviai erdőkben, nem hozhatók át hozzánk.”¹ A másik frankfurti, az Adorno-utód Habermas *Scheinrevolution*ról (látszatforradalom) beszélt. Krleža pedig a következő mondatokat írta naplójába ebben az évben: „Ordítóznak a gyerekek Berlinben, Párizsban, ordítóznak az olaszországi városokban, autókat gyűjtanak fel, betörnek az egyetemekre..., a lázadó gondolat képviselői, akik készek arra, hogy eljátsszák történelmi szerepüket, az intellektuális, a morális valóság kompromisszum nélküli negációját. 1956-ban is lármáztak a fiúk a budapesti Petőfi-klubban, üvöltözték a pesti utcákon, ma pedig Dubček körül lármáznak Prágában... A láрма egyik rossz szelleme az Unalom. Unatkoznak a gyerekek a bőség okán...”²

Nos, Adorno azt nehezményezi, hogy az „akcionizmusban” a gyakorlat felmagasztosítása párban jár az elmélettel szembeni gyanakvással, azaz a nagy európai kánonnal szembeni megvetéssel. Az az Adorno mondja ezt, aki egyébiránt azt írja, hogy a filozófia kiváltképpen témája az elnyomás. Aki akaratlanul egy oldalra sodródik a kor másik személyiségével, A. Kojéve-vel, a harmincas években a francia értelmiséget lenyűgöző Hegel-előadások hőisével, a későbbi állam-bürokratával, a történelem végét leíró mélyenszántó filozófussal. Amikor Kojéve 1967-ben Berlinben találkozik a rebellis egyetemistákkal, azt tanácsolja nekik, hogy tanulmányozzák – a görögöket...³

Aligha lenne itt érdemes belebonyolódni az elmélet és a gyakorlat viszonylatának évszázados értelmezésébe, talán elég lesz, ha kevésbé bonyo-

¹ Th. W. Adorno, *Marginalien zu Theorie und Praxis, Gesammelte Schriften*, 10. 2., Frankfurt am Main, 1997. 779.

² M. Krleža: *Pitanja*, 1988. 3–4. 109.

³ Az esetet egy másik nagyság, J. Taubes írja le, *Ad Carl Schmitt. Gegestreibige Fügung*, Merve Verlag, Berlin, 1987. 24.

lultan járok el, és úgy teszek kérdőjeleket Adornóhoz. Mert azon aligha lepődhetünk meg, hogy 68 „zendülői” szóvá tették, hogy van olyan elmélet, amely hátat fordít a gyakorlatnak, és az efféle törekvés szívesen bújjik a fogalmi szigorúság látszata, az etabliozott intézmények bástyái mögé. 68 azt sejteti, hogy a gondolatok egybevágása az „objektív realitással” maga is történelmi folyamat, amely különféle formákban tör utat magának. A dac, a felháborodás, a kétségbeesés türelmetlenséget szülhet. Valóban: 68-ban nem programokat fogalmazznak meg a szó klasszikus értelmében, az eszmék megjelenésének ikonográfiája gyökeresen más a korábbi szituációkhoz képest, és az eszmék nem a megszokott módon (most graffitik, vizuális jelek, utcai események stb. révén) öltenek testet. Mégis, az elmélet iránti tisztelet hiányát számonkérő neheztelés mélységesen igazságtalan: hogyan nem figyelembe venni a tényt, hogy 68 értelmezési tartályába milyen különböző elméleti tartalmak folynak bele? Például ott van a Cornelius Castoriadis és Claude Lefort nevéhez fűződő, igencsak mértékadó, *Szocializmus vagy barbárság* című kritikai beállítottságú folyóirat, amelyet oly sokszor citáltak a hatvanas évek szereplői. Vagy ott van a 68-hoz explicit módon kapcsolódó, most már magyarul is olvasható, rendkívüli elméleti teljesítmény, a szituacionista-fejedelem Guy Debord könyve a „spektákulum társadalmáról”.⁴ Aztán nem szabad elfelejteni a frankfurti radikalizmust betetőző Marcusét, akinek gondolatai (az egydimenziójú társadalom, a „represszív tolerancia”) nélkül nem képzelhetők el 68 megnyilvánulásai. Ezek azonban csak példák.

Krležának meg mindenekelőtt azért tartozunk köszönettel, mert 1956-ot szóba hozta 1968 fényében, jelezvén a folyamatosság meglétét – sokan nem hajlandóak ezt tudomásul venni, pedig elég lenne elolvasni Debord könyvét – noha nem társulhatunk a Krleža mondatait belengő iróniához („lárma”). Akár egyet is érthetünk az unalommal szembeni fellépés emlegetésével, elvégre 68 egyik legfontosabb graffitije így szólt: „Az unalom ellenforradalmi jellegű.” Ám tévesen járunk el, ha az „unalom” mögött valamilyen pszichológiai diszpozíciót sejtünk, helytelenül gondolkodnánk, ha a semmittevő ember kínjaira utalnánk; nem, az unalom révén itt a társadalmi ellentmondásokhoz nyúlunk vissza, azon feszültségekhez érkezünk, amelyek a kései kapitalizmus szerkezeti sajátjai.

Hatalmas előítéletek állják az útját a megértésnek, még hozzá mindazok értelmezési sémái, akik restaurálták a 68-as események utáni rendet, és azoké is, akik 1989 után új rendet vetítettek bele a társadalom-

ba.⁵ A győztesek történelemszemlélete ma alig enged hozzá bennünket 68 szubverzivitásához. Hatvannyolcban mintegy meglepetésszerűen olyan szereplők jelennek meg, akik nem azzal lépnek színre, hogy több „haladószeleműséget” követelnek, vagy hogy több termelést/növekedést és fogyasztást óhajtanak; *horribile dictu*, nem azt mondják, hogy a hatalomtartók visszaélnék helyzetükkel. 68 reprezentánsai átszakították a háború utáni világ kontinuumát, megkérdőjelezték a jelenlegi örökkévaló mivoltát, vád alá helyezték az uralkodó rendet, méghozzá nem hatása-körében csupán, hanem szubsztanciájában. Azt közölték megannyi formában, hogy átlátnak a renden, köszönik, de nem kívánják beleélni magukat az áruvilizáció kínálta élvezetsomagokba, a nyugati társadalmak elégedettségi indexe pedig manipuláció, amiért a tömegkultúra lapossága, majd a médiák és a fogyasztás áradata kezeskedik. Amikor 68 fellázadt a tekintély intézményesülése ellen, akkor azt sugallta, hogy a társadalmi kényszerek egyre inkább belső kényszerekké válnak, a társadalomba való integráltság egyet jelent a kritikáról való lemondással, a bőség ára az eltompulás. A jóléti társadalom élvezeti-elégedettségi mintája valójában: mindenre kiterjedő szublimált függőség, ködfelhő, amelybe a polgárok beburkolóznak. Mi is történt tehát e jelképes évben, 1968-ban, amely magába gyűjti a kor lázadásait, zendüléseit, felkeléseit, tömegsztrájkjait? Milyen forradalmi megmozdulások söpörnek végig a világon meglepetésszerűen, és regettik meg a jóléti kapitalizmus építményét, az államkapitalizmust, egyúttal megkérdőjelezve egy adott korszak ideológiai diktumait?

Kétségtelen: 68 legfélelmetesebb és legemlékezetesebb eseménye, hogy a háború után felnőtt lázadó nemzedékek, mint Franciaországban, azonos politikai porondra kerülnek a tiltakozó munkásosztállyal, és együttesen járulnak hozzá a jólét és a kapitalizmus elegyére alapozott rend delegitimálásához. 68 vereséget szenvedett, de létrejött egy olyan politikai mező, amely egyaránt fenyegette a tervező kapitalizmus öntömjénező ideológiáját és a hagyományos baloldali pártok világnézetét. E radikalizálódó nemzedékek önértelmezésének hátterében ott volt a világforradalom elképzelése, miszerint a forradalomnak egyidejűleg és spontán módon kell fellépnie a világ valamennyi országában. Ezen a tényen az sem változtat, hogy 68 megnyilvánulásai országonként merőben különböztek, és alkalmazkodtak az adott körülményekhez. 68 Franciaországát nem képzelhetjük el De Gaulle, a nanterre-i diákok, a Sorbonne, a szituacionisták, a sztálinizmustól megszabadulni képtelen Francia Kommunista Párt,

⁵ Itt K. Kosik gondolatát parafrázeáltam, ő alapvetően 68 Prágájára utalt, ám *mutatis mutandis* érvényes az egészre nézve K. Kosik: *The Crisis of Modernity. Essays and Observations from the 1968 Era*, Lanham, MD, Rowman/Littlefield, 1997.

a munkások általános sztrájkja, 68 Olaszországot meg az *operaismo*, az „autonomista marxizmus” ténykedése, az olasz nagytőke, a klérus fellépése, a majdani eurokommunisták kompromisszumai, 68 Németországot pedig Rudi Dutschkéék, a nyomasztó német múlt, a fontos pozíciókon levő volt nácik, vagy a német szociáldemokrácia hagyományos opportunizmusa stb. nélkül. E nemzedékek felismerték, hogy a nyugati társadalmak általánosan élvezett és dicsért gazdagsága nem független az ún. harmadik világ kizsákmányolásától, innen a gyakorta ócsárolt intenzív érdeklődés („a harmadik világ misztifikációja”) és szolidaritási igény a fejletlen országok elnyomása iránt. E kizsákmányolás történelmi dinamikájának előtérbe emelése reflexív cselekménynek is bizonyult, mert annak a ténynek a megerősítését is jelentette, hogy a kizsákmányolás, amely elválaszthatatlan a kapitalizmus viszonyainak reprodukciójától, történelmi jellegű, a történelem sodrásából, uralmi viszonyaiból, és nem a természet, vagy az isten által megszentelt örök érvényű rendből adódik.

Az antikapitalista „újbaloldal”, ahogy e mozgalmakat hívták, radikális bíráló alá vonta a kapitalizmus (és a reális-szocializmus, sőt, mi több, a szituacionisták nem hagyták ki a bírálóba a jugoszláv öngazdát meghatározott tendenciáit sem) termelési és fogyasztási mintáit, az áru logikájához idomuló tárgyak bőségét, a kapitalizmus azon logikáját, amely gúzsba köti az embert, és véletlenszerű eseményeknek, az áru sodrásának rendelik alá. Azt jelezte, hogy a jólét és a kapitalizmus közötti kompromisszum programatikus elve kétséges, a jóléti kapitalizmus a híresztelések ellenére kapitalizmus marad, hogy a jóléti állam nem semleges, hanem igencsak illeszkedik a kapitalizmus körkörös, öntermékenyítő világába, és ez így van a gondviselő állam minden reformizáló, korrigáló ténykedése ellenére is. Ezzel az újbaloldal kihúzta a szőnyeget a kompromisszum szerepkörébe belemerevedő, simulékony, az antikapitalizmus ismérveit elpocsékoló szociáldemokrácia alól (mondjuk, vonatkozik ez az 1959-ben tartott Bad Godesberg-i kongresszuson az antikapitalizmus lehetőségeit végérvényesen „eltékozló” német szociáldemokráciára). Ugyanakkor nem kímélte a sztálinizmus és a poszt sztálinizmus emlőin felcseperedett élcsapatokat, a szovjet típusú rendszereket, a kelet-európai reálszocializmus szürke, agyonfegyelmezett és az ideológiai valóságteremtésnek erősen alávetett világát, vagyis a szocialista kulturális konzervativizmust sem. Az óbaloldal útja hullákon keresztül vezetett, az újbaloldalnak pedig egyszerűen elege volt az óbaloldalnak a történelemben való bukácsolásából, a vérfürdőiből, a szabadságtaposó beállítottságából, a hatalomracionalizáló értelmezéseiből, az uralmat gyakorló élcsapatok díszleteiből, állagőrző magatartásából, a XX. század folyamán többszörösen felszínre kerülő árulásaiból,

mélyen elkésértették ugyanezen pártok hatalomgyakorlási-parancsnokoló módszerei, ezek ugyanis megsemmisítettek mindent (baloldalt és jobboldalt egyaránt), ami eltért/elhajlott az officiális irányvonalától. Az újbaloldal számára az óbaloldal már régóta az ellenforradalom melegágyává vált, amely eltemetett minden reményt az emancipációra. Valójában az újbaloldal elfogadta a „rendszerek” konvergenciájára, egybekulcsolódására vonatkozó elképzeléseket, *csakhog*y fordított értelemben az uralkodó nézetekhez képest: az újbaloldal számára a kulcsszó, mármint a „felszabadulás”, kritikai mércét jelentett *mind* a nyugati, *mind* a keleti rezsimek vonatkozásában. Szembeszökő, hogy a 68-hoz kapcsolódó jelentékeny elméleti teljesítményekben, mind a „kapitalizmust”, mind a „létező szocializmust” gyakran államkapitalizmusnak minősítik, amely hasonló módon viszonyul a munkaerő használatához, az értéktöbbletthez, a tulajdonhoz Nyugaton és Keleten egyaránt. Régebbi gondolat ez természetesen, hiszen hosszú hagyománnyal rendelkezik, de különösképpen jellegzetes, hogy a hatvanas években melegítették fel újra. Aztán a munkához való viszony, amelyhez szinte hozzátartozik, hogy félreértsék: ezért kell már-már nevetéses módon azon dolgozni, hogy eloszlassuk a félreértéseket, miszerint az újbaloldal a semmittevést ünnepelte volna. Arról kell beszélnünk, hogy az újbaloldal a munkában látta meg az „államkapitalizmusok” uralmi közvetítettségét, hogy a munka szférájában pillantotta meg a legfőbb uralmi közeget, ismét csak mindkét rendszerben. Hogy az újbaloldal számára mélyebbre nyúlt a két rezsimek közti különbségnél az, ami közös volt bennük: innen érthetjük meg, hogy az újbaloldal megnyilvánulásait mindenütt nemcsak értetlenségek, de megrendszabályozások várták.

Az újbaloldal fellépéséhez elengedhetetlen módon hozzátartozik a hierarchikus normák dekonstrukciójának igénye (a test leigázásának roppant fontos kritikája például pontosan ebből az irányulásból vezethető le), ami viszont elképzelhetetlen azon tény nélkül, hogy a politika és a kultúra kritikai értelmezései hallatlan közelségbe kerültek egymáshoz. E lázadó nemzedékek nem tudták kivetíteni a világ megváltoztatását a kultúra gyökeres átalakítása nélkül, a tömegkultúrára utaló kitaró bírálat példázza e törekvést.

Adós maradtam azonban azzal a ténnyel, hogy a 68-ra vonatkozó értetlenségnek vannak egyéb okai is. Szeretnék itt néhány álláspontot figyelembe venni, annak érdekében, hogy kikristályosítsam a sajátomat. Bernard Yack⁶ úgy véli, hogy a baloldal a XVIII. századtól errefelé arra törekszik, hogy a jobboldallal ellentétben totális forradalomnak vesse alá

⁶ B. Yack: *The Longing for Total Revolution. Philosophic Sources of Social Discontent from Rousseau to Marx and Nietzsche*, Princeton, 1986.

a társadalmat. Ennek érdekében lebbenti fel a fátylat az embert leigázó társadalmi viszonyokról, jelenti be végletes elégedetlenségét a fennállóval kapcsolatban. Azt állítja, hogy csak a globális akció menti meg a világot, és minden társadalmi fenomént történelmi kontextusban kell szemlélni, vagyis a baloldal historizálja a világgal szembeni ellenkezését.

Nem nehéz észrevenni, hogy az említetteket tetten érhetjük az újbaloldal esetében is, elvégre az általam rögzített mozzanatok is erre utalnak. Ugyanakkor aligha elégedhetünk meg azzal, hogy 68-at beillesztjük a baloldal hagyományos értelmezési kereteibe. 1968-ban ott vannak a barikádok, ott az általános sztrájk, az összeütközés a hatalommal, ezek valóban a forradalom régi kellékei, hovatovább azt is mondhatjuk, hogy 68-ban ismételten napvilágra kerültek azok a morális dilemmák, amelyek az újkor óta foglalkoztatják az elméket a forradalmakkal, a radikális változásokkal kapcsolatban; ezen év tehát magába sűríti a hagyományos antinómiákat a forradalom kapcsán. Ráadásul 68 megannyi szereplője is a hagyományos kettősségben gondolkodott: forradalom *versus* etablirozott rend.

Mégsem rendelhető alá a szituáció az újkori forradalom jelentéseinek. Hatvannyolc legradikálisabb igényei, mint a szituacionisták által képviseltek, minden hatalom elűzésének kisarkított utópiáját hangoztatták, beleértve az újkori politika hatalmi képleteit is. Ebben az értelemben hiába keressük 68-ban a hagyományos forradalom elképzeléseit a hatalom rajtaütésszerű elfoglalásáról és átvételéről (a Téli Palota modellje), ez a gondolat itt nem jelentett volna egyebet, mint a hatalom ciklikus mozgásának megszentelését. E nemzedék nem kívánt belemerevedni az ellenzék pózába, egyébiránt ezért téves a feltételezés, miszerint a 68-asok az örökös ellenzék szerepét kívánták magukra vállalni. Hiszen ők pontosan tudták, hogy a pozíció-oppozíció páros ugyanazon rend részeleleit jelentik, az ellenzéki mivolt csak a fennálló variánsát jelenti. És nem utolsósorban hiába kutatunk az érdek-közvetített forradalom-elképzelés után, amely, tudjuk, a modern forradalomértelmezések kitüntetett pontját jelenti. 68 ellentmond ennek.

Ugyanez állítható arról a gondolatról, miszerint 68 a szubjektivitás/vágyak/utópia hármasszerkezetével egyfajta újromantikát képvisel, vagyis, hogy megváltozott történelmi körülmények közepette, de megismétli a romantika célkitűzéseit.⁷ A romantika ugyanis nem pusztán a XIX. század egyik irányulása, hanem a szexualitásra, a gazdaságra, a politikára vonatkozó elképzeléseivel a modernitás paradigmaticus kultúrkritikai mozgalmának tekinthető. Valóban lehet párhuzamokat találni a romantika kapitalizmusbírálatára és a 68-as antikapitalizmus között, ám egyenlőségjelet nem

⁷ M. Löwy and R. Sayre: *Revolte et Melancolie. Le romantisme à contrecourant de la modernité*. Paris: Payot, 1992.

tehetünk közénk. A romantika kultúrkritikájában, ellenkulturális fellépésében mindig ott van a kiküszöbölhetetlen feszültség a prekapitalizmus formáinak felcítálása és a jövőhöz való odafordulás között, 68 esetében például nem beszélhetünk erről.

Bántóbb értelmezésnek bizonyul az az állítás, amely 68-at az individualizmus, az emberi lehetőségek magánkonstitúciójának, a hiperbolikus önmegvalósításnak a fényébe helyezi.⁸ Eszerint a politika, azaz az életlehetőségek kollektív értelmezése másodrendű szerepet játszott, és a 68 utáni világ nem egyéb, mint az akkor meggyökerezett önmegvalósításkultusz eszkalációja, mínusz utópia. Valami hasonlót állít G. Lipovetsky is⁹, aki úgy érvel, hogy 68 májusa a beszéd felszabadulása, a libidó és az osztályharc *patchwork*ja, a politikai bíráló és a költői utópia lángjának fellobbanása, a perszonalizáció *cool* folyamata, ezenkívül a forradalom történelmi projektum, lázadás halottak és ideológiai manicheizmus nélkül. Ez egy perszonalizált forradalom, lázadás, amely az állam represszív mechanizmusai ellen lép fel a szabadságot óhajtó individuum nevében, maga a forradalom humanizálódik, a véres forradalmat felváltja a rábeszélő-meggyőző-többdimenziós forradalom.

Hogy 1968 belezöldült az individuális megvalósulás hajhászásába, vagy, hogy a *cool* perszonalizáció kiteljesedését jelenti, ez nem más, mint az idősíkok összekeverése. Összemosni 68 imaginációját a későbbi flexibilitást istenítő kapitalizmus fejleményeivel, bizony alapos tévedést feltételez, a 68-asok nyakába varrni a később diadalmaskodó kapitalizmus jelenségeit, egyszerűen igazolhatatlan. Hatvannyolc felborította a II. világháború utáni ideológiai-kulturális konszenzust, az e korban megmerevedett „szervezett modernitás” (Wagner) önértelmezési kánonjait, delegitimációs fellépését viszont *közös* ügyként jelenítette meg, lényege *éppen* a kollektív emancipációra való utalás. 68 tehát politika és kultúra összefonódása a társadalombírálat távlatában, a kettő egybetömörülése megannyi ötvözetben. A politikát és a belőle adódó kollektív jelentéseket alárendelni ebben az elegyben azt jelenti, hogy kihúzzuk a jelenség méregfogát.

Különbözőség, non-konformizmus, individualitás, hitelességek képletei, „radikális” excentritás, harc a tömegtársadalom ellen – aki e sza-

⁸ L. Ferry, A. Renaut: *La pensée 68. Essai sur l'antihumanisme contemporain*, Paris, 1986. Wagner helyesen bírálja az individualizmus-tézist, ugyanakkor az a véleménye, hogy 1968 sikeres kulturális és sikertelen politikai forradalmat jelentett. P. Wagner: *The Project of Emancipation and the possibility of politics, or, what's wrong with post-1968 individualism*, *Thesis Eleven*, 2002. 68. 31–45. Ezzel szemben én úgy gondolom, hogy 68 mindkét fronton vereséget szenvedett. Nem lehetséges elválasztani a kettőt.

⁹ G. Lipovetsky: *L'ère du vide*, Paris, 1983.

vakat mormolja és azt hiszi, hogy közben elsajátította 68 esszenciáját, az vagy félrefog, vagy félre akar vezetni bennünket. Mindenekelőtt nem hajlandó észrevenni, hogy e „kellékeket” a tőkés reklámpar, a korporációs mechanizmusok garmadával szállították fogyasztási cikk gyanánt már a hatvanas években. Th. Frank tüneményes könyvben¹⁰ kísérte végig az amerikai kapitalizmus ívelését: az ötvenes években valóban a konformizmus normái, és ha úgy tetszik, a fogyasztó megtévesztésén alapuló metódusok az uralkodók. Viszont a hatvanas években a *Liberation management*-féle igencsak kondicionált szabadságretorika ül ünnepet, amely bizony elítéli a konformizmust, a rutinszerű életmódot; a hatalmas korporációk képviselői őszintén, úgymond önfeledten üdvözlük a fiatalok körében érvényre jutó ellenkulturális tendenciákat, mert a flexibilitást kereső ifúságban látták a szövetségést, amelynek segítségével újraformálják az amerikai *business*-t, a technokratikus hatékonyságba rekedt tőkés gazdaságot, és új életet lehelnek a fogyasztás rendjébe. A non-konformitás itt árucikk, amely módosíthatja és égbe röppitheti a tőkés értékesítést. A reklámszakemberek szinte megrészegülnek az ellenkultúra szlengjétől, lecsapnak a hivatalos kultúrának fittyet hányó bohémek gesztusaira, lelkesednek a negativisztikus fellépések iránt. A fogyasztói kapitalizmus térdre ereszkedve esedezik a határsértésekért: vágyakozz minél többet, legyél különböző, rombolj, élvezz, csak fogyasszál! Rendelkezünk egy olyan elmélettel is, nevezetesen, a kooptálás elméletével, amely szisztematikusan tanulmányozza az ellenkultúra és a fogyasztási kapitalizmus összefonódási mechanizmusait. (Mind ezen az sem változtat, hogy az amerikai konzervatív oldalon voltak olyan jelentékeny szerzők, mint A. Bloom, aki a *The Closing American Mind* című híres-neves könyvében, az 1969-ben, a corneille-i egyetemen kitört egyetemista lázadás értelmezése kapcsán ilyen kijelentésekre ragadtatja el magát: „Woodstock vagy Nürnberg, az elv ugyanaz.” Vagy az sem változtat a tényálláson, hogy az olyan filmek, mint a *Forrest Gump*, az ellenkultúra szereplőit afféle diabolikus sarlatánoknak mutatják be, akik eredendően az AIDS magjának hordozói. Sokkalta lényegesebb, hogy az ellenkulturálispszichodelikus érzületekre, a konkurencia okán, olyannyira fogékony Pepsi pénzeli majd a Woodstock II-t.)

Nekünk ugyanis a legfontosabb, hogy amikor például a 68-ban erőteljesen feltűnő feminizmus azt állítja, hogy az, „ami perszonális, az politikai is”, és a szexualizált kizsákmányolási formák ellen lázad, akkor nem a

¹⁰ Th. Frank: *The conquest of Cool, The Conquest of Cool: Business Culture, Counterculture, and the Rise of Hip Consumerism*, The University of Chicago Press, 1997. Hadd jegyezzem meg, hogy olyan jelentékeny szerző, mint Tom Wolf írta, hogy a Ken Kesey-féle ellenkulturális esztétika az ötvenes évek fogyasztási fellendülésének következménye.

cool perszonalizáció jegyében gondolkodik. 68 a dedifferenciáció jelképe is: eltűnőben az elválasztási vonalak a művészet és az élet, a tudomány és a politika, Nyugat és Kelet, a legitimáció és a legitimitás között, ám figyeljük meg, mindenütt a kollektív jelentéseket fontolgató politika nevében. Márpedig aki 68-ból a hitelesség *későbbi, jelenlegi* „posztmodernizáló” kultuszát, az infantilis narcizmust, az individualizmus ellenőrizhetetlen érzülettömegét, az „életstílusok” hedonista keresését hámozza ki, az arra irányul, hogy kicsorbítsa az élet, eltompítsa kihíváserejét, negatív dialektikáját semmibe vegye. Köztudomású, hogy hatvannyolc eszméivel, eszmeformácaival visszaélnék, felforgató intencióinak parodisztikus jelentéseket kölcsönöznek, a reklámpar, a félrehordó médiák az egykori antikapitalista irányulásból, hierarchiarombolásból, felszabadulás-igényből kilúgozott látvány-eseményt fabrikálnak. A zene valamikori szubverzív eszményítéséből nem maradt más, mint a csend elrablása a gondolattalanság fenntartása céljából. Jellegzetes, hogy 68-ból a kollektív emlékezet a *depolitizált* szexualitás felszabadulását szűri ki, amely végül a meztelenkedés egykori ribilliójára, ma a médiák által sarkallt vágyipar narrációira, a testek mechanikus forgatására egyszerűsül – 68 valóban szimbolizálja azt a töréspontot, amely a szexualitás kultúrájában ment végbe, e kor után a szexualitás láthatósága/megjeleníthetősége merőben megváltozik, ez tagadhatatlan, csak hogy a depolitizált, az áruvilágba kooptált test látványa eme eseményév szempontjából blaszfémia. Hogy hatvannyolc után az individualizáció tendenciái kaptak erőre, azt mérlegelnünk kell, ám a lehető legnagyobb óvatosságot tanúsítsuk, ne keverjük össze az eredendő intencionalitást és a szándéktól elhajló következményeket. A represszív állammal szembeni fellépés érvényre juttatása a kibontakozó individualizáció kontextusában, méghozzá az antikapitalista beállítottság híján, aligha ragadja meg a lényegét.

Ugyanakkor, ha 68 szereplőit azzal vádolnánk, hogy naiv-balek módon csak a katalizátor szerepét játszották, és képtelenek bizonyultak arra, hogy *ex ante* megakadályozzák a szándékaikkal ellentétes, azokat kifordító tendenciák kibontakozását, akkor történelmietlen módon gondolkodnánk. A történelem szabadterén végzett kísérletek jellegzetessége, hogy a szereplők részei egy olyan erőternek, amely felett nem rendelkeznek, ha úgy tetszik, bármikor eszközeivé válhatnak a hegeli ész cselének. 68 aktorai, elvárásaikkal, intencionalitásukkal, vereségeikkel, a modernitás megkövült formáit delegitimáló magatartásukkal, utcai eseménysorozataikkal, drámai események előreláthatatlan indukálásával, kapilláris mozgásformáikkal, szerintem is utat nyitottak a „posztmodern” fejlemények előtt. Nem tudták, de tették, ismétlem a régi mondást. Pontosabban, 68-ban sok

mindent nem tudtak, és mégis tették. Nem tudták, mondjuk azt, hogy a „posztmodernitás” a modernitás immanens lehetősége. Nem ismerték igazán a kapitalizmus csábító mechanizmusait, Marcuse nyomában még úgy gondolkodtak, hogy a „hatalmi kódok” „csak” megtévesztik az átlagembereket. Nem tudták azt, hogy a kapitalizmus „ravaszágának” csúcsa, hogy magába szívja, magáévá teszi a lázadás, a forradalom megnyilvánulásait. Nem tudtak arról, hogy a tőke magához ragadja a forradalom lehetőségét. Azzal azonban tartozunk nekik, hogy kijelentsük: 68 radikális-kritikai lendületét gondosan el kell különíteni a köreinkben megbúvó steril „posztmodern” minden fajtájától.

*

Imagináció projektum nélkül, idéztünk az imént egy megjegyzést 68 összefüggésében. Hatvannyolc: projektum nélkül? Létezik egy makacs előítélet a forradalmakkal, vagy a forradalomszerű megmozdulásokkal kapcsolatban, miszerint ezen eseményeket jól artikulált konstellációk, megformált igények előzik meg, amelyek csak az alkalmas pillanatot várják, hogy kibontakozzon a valóság felgyorsult menete. Ezzel ellentétben a forradalmi szituáció nagyon sokszor banális eseményekből, apró szikrákból, triviális fejleményekből, amorf elégedetlenségi hullámokból, tapogatózásokból, sejtésszerű kivetülésekből bontakozik ki, hadd említsem csak Richard Kapuściński leírását az iráni forradalomról. Ilyen triviális dolgok nélkül nincsenek finom és spirituális vonatkozások sem.

Ugyanis pontosan ez történik Belgrádban 1968. június 2-án, ahol egy szokványosnak számító rendezvény kapcsán lánggra lobbanó szikra indítja el az eseményeket, azaz ahol egy, egyetemistákat is magában foglaló, banális konfliktus-tülekedés görgeti az események alakulását.¹¹ Az események csakhamar kiéleződnek, az egyszerűnek tűnő igények megnyilvánítása után az aktorok mélybe nyúló társadalmi bírálattal lépnek elő, vagyis a szereplők, akik kezdetben minimális követelésekkel lépnek fel, a válságig élezik a helyzetet. Az események mozgósítják az egyeduralgó élcspartot, a kommunista pártot, az úgymond sérelmeket átélt rendőrséget, amely bosszút áll az egyetemistákon. Azaz a szituáció mozgósítja a rend egyik támasztékát.

Nézzünk azonban körül, hogy lássuk, miért remeg meg a jugoszláv társadalom e helyzetben. Hírt adhatunk ugyanis már korábban is felszínre

¹¹ A szituáció leírása, valamint az 1968-cal kapcsolatos események részletes taglalása, N. Popov: *Contra Fatum*, Beograd, 1988. 55–61. Uő: Junski sukob, *Pitanja*, 1988. 3–4. 108–130.

jutó egyetemista megnyilvánulásokról (1954, 1959), ám ezek nem arányosak 68 demonstrációinak és sztrájkjainak intenzitásával. Jugoszláviában vagyunk ugyanis, méghozzá a hatvanas évek második felében. Míg az ötvenes években a Sztálintól való elfordulás jegyében kibontakozó öngazgatás a desztalinizálódó bolsevik uralommal karöltve, valamint az ideológiai mobilizáció segítségével páratlan gazdasági fejlődést hoz létre, addig az említett hatvanas években a gazdasági dinamika megtorpan, szükség mutatkozik gazdasági reformok beindítására, a jugoszláv föderációt alkotó köztársaságok viszonylatainak alkotmányjogi újrendezésére. Statisztikák árulkodnak arról, hogy mérvadó szakemberek távoznak az országból, aztán a munkahelyi biztonságot ígérő szocializmusból tömegesen távoznak az ún. vendégmunkások a munkaerőt igénylő nyugat-európai munkaerőpiacra. A munkanélküliség és a gazdasági növekedés lelassulása szerkezeti válságfolyamatokat vetít előre. Míg az ötvenes években működik a fölülről pörgetett, ideológiailag ösztönzött modernizáció (a jugoszláv modernitás egyetlen létezési formája), addig a hatvanas években elkerülhetlenné válik a modernizáció más módjaival való szembenézés.

Nem lehet mellőzni a világforgóradalom eszményének hangot adó újbaloldal hatását a jugoszláv egyetemistákra, minthogy Jugoszláviában, amely büszkén mutatja nyitottságát a világ felé, televíziót néznek a polgárok, ők a fogyasztói a legfrissebb párizsi, berkeley-i, New York-i, berlini híreknek, amelyekben Daniel Cohn-Bendit, Rudi Dutschke, az őrjítően radikális szituacionisták, a „veszettek” a hangadó személyek. (Hadd tegyem hozzá rögtön, hogy a szituacionista internacionálénak jugoszláv szekciója is volt.) A hierarchia kultúrájára, a test és a szellem kettősségére irányuló radikális újbaloldali bírálat kódrendszerét európai és amerikai minták közvetíthették a jugoszlávok felé. A kapitalizmus pazarló világával, a represszióval és cenzúrával szembeni ellenérveket nyugati társaik kritikai retorikája (is) artikulálhatta a jugoszláv lázadók számára. Aztán, a kritikai szubjektivitás robbanásig feszült létformáját, a szubkulturális nyitottságot, az újdonsült szókinccset külföldi példák is megerősíthették. Jugoszlávia, ritka eset!, szinkronba kerül a világgal, párhuzamos utakon jár Európával. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a lázadó egyetemisták Jugoszláviában nem tekinthetők pusztán imitátoroknak, pozíciójuk legfeljebb a termékeny ismétlés, legalábbis nyugati társaikhoz képest. Jugoszláviában ugyanis ott van a világszerte ismert, az ortodox-dogmatikus marxizmust bíráló praxis-filozófia, a visszatükrözés elméletet bírálat alá rendelő jugoszláv marxizmus, amely Ljubljanában, Zágrábban, Belgrádban fészkel, a kritikai marxizmus ez, amelynek képviselői kiveszik a részüket a kortárs társadalmi kérdések taglalásában is, az egyetemisták pedig őket hallgatják, társadalomkritikát

tőlük tanulhatnak. Azt sugallják, hogy a marxizmus nem válhat tetszhalottá, vállalt feladata a kritika, vagy, hogy Marx élvülhetetlen szava-it citáljuk, minden létező kíméletlen, a lehető legkíméletlenebb bírálata. Jugoszláviában ismerik Kolakowskit, Karel Kosikot, a revizionizmust, a marxista eretnekeket, a korčulai iskolában a legelkötelezettebbek találkoznak a kortárs marxizmus legjelentékenyebb egyéniségeivel. Vagyis, a felerősödő érdeklődés nemcsak a nyugati rebellekre vonatkozik, az értelmiségiek például nagy figyelemmel kísérik a lengyel egyetemeken bekövetkező repressziót, jellegzetes, hogy hosszú ideig él az a meggyőződés is, hogy az elbocsátott lengyel tanárokat a belgrádi egyetemre kell hívni állandó vendégprofesszorokként. Az akkori Jugoszlávia megy el a legmesszebbre a piaci szocializmussal való kísérletezéssel, az esetleges végeredményeket, a másfajta fejlemények okán, a történelem homályában kereshetjük. Jugoszláviában intenzíven követik a prágai tavasz eseményeit, a reálszocializmus egyetlen demokratikus kísérletét, noha a rezsím a szokványos kétlelkű magatartást tanúsítja; örömmel nyugtázza a szovjet birodalmon belüli eltolódásokat, üdvözli a szatellitiek függetlenedési kívánságait. Ugyanakkor distanciát tart a bolsevik szocializmus modelljét demokratizálni szándékozó irányulásokkal szemben¹²: kiszámíthatatlan ugyanis, hogy a demokratizáció izzása milyen mértékben olvasztaná el a Jugoszláviában is létező bolsevik rend tengelyeit... Aztán, hogy elkerüljek minden félreértést, az akkori Jugoszláviában nem lehet beszélni a munkásosztály olyan nagyságrendű megjelenéséről, hajtóerejének megnyilvánulásáról, mint Franciorszámban, ám 68-at diáklázadásra leegyszerűsíteni alapos tévedés lenne. Például kevés figyelmet szokás szentelni olyan spontán jelenségeknek, mint a Szakszervezeti Szövetség, valamint a Kommunista Szövetség megreformálására irányuló kezdeményezések, amelyek éppen az említett évhez kötődnek. Az egyetemisták küldöttségeket menesztettek a gyárakba (különböző sikerrel), munkásküldöttségek jelentek meg az egyetemista megmozdulásokon. Nagyon is tudtak arról, hogy Franciaországban mi történt, a munkások és az egyetemisták szövetségét pedig utópikus jelentésekkel ruházták fel.

Milyen bírálatokat kapcsolhatunk 68-hoz? A lázadók szavá teszik az egyenlőtlenségek burjánzását, a „vörös burzsoázia” terebélyesedését, a kapitalizmus elemeinek beszivárgását, de említették a sajtó demokratizációját, a gyülekezés szabadságát és nem utolsósorban a politikai emancipációt.

¹² A prágai tavaszról ebben az értelemben, F. M. Barnard: *Pluralism, Socialism and Political Legitimacy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991. Hogy a prágai tavaszt nem szabad összemosni Gorbacsov peresztrojkájával, J. Arnason: *The forgotten 1968 and the false end of history*, *Thesis Eleven*, 2002. 68. 89–94.

Kritikai beszédben rótták fel, hogy a valamikori szocialista forradalom szálai megszakadtak, azt jelezték, hogy ki kell a társadalmat szabadítani a monopolisztikus politikai pozíciót birtoklók által font hálóból. Bírálattal illették azokat, akik szolgálai módon alárendelték magukat az ellenőrizhetetlen apparátusnak, és kritika alá vonták a kapitalista arculatú szocializmust. Eltévelyedésnek nevezték a felgyülemlett tendenciákat a kultúrában, amely, szerintük, foglya a tömegkultúra, kispolgári giccsben fürdő művelődési eszményének. Arról beszéltek, hogy a jugoszláv társadalom mély válságba került, a vak piaci erőkkel szemben a tervezés következetes logikáját állították, a közös jugoszláv piac helyett az egységes piacot hangsúlyozták, – innen származik egyébiránt az a közgazdász-mítosz¹³, miszerint a lázadók, igaz, akaraton kívül, de megakasztották a gazdasági racionalitás beoltását a társadalomba, a piaci modernizáció kiteljesedését. (Erre nem futotta volna az egyetemisták erejéből, a piac következetesebb beemelését a jugoszláv társadalom mechanizmusaiba valójában a bolsevista valóságsszervezési mód akadályozhatta.)

Kik az ellenfelek, a kritika címzettjei? A megfogalmazások sokrétűek: a „politikai hatalom”, a „hatalmi szerkezetek, amelyek bürokratikus módon összpontosultak”, az „etatisztikus és kispolgári rétegek”, a „represszív rend a maga teljességében”, a „bürokrácia”, amely megakasztja az egyébként az egyetemisták esetében nagy becsben tartott önszerveződés lehetőségeit, és ellehetetleníti a nyilvánosság ellenőrző szerepét. Aligha kell külön ecsetelni, hogy a jugoszláv rebellis szereplők nyelvezete másfajta kellett hogy legyen, mint nyugat-európai társaiké, hiszen ők egy önmagát szocialistának nevező rendszerben éltek. Szokás úgy denunciózni 68-at, mint egy familiáris vita epizódját, hiszen a 68-asok a marxizmus keretén belül mozogtak, arra irányultak legfeljebb, hogy szavukon fogják a hatalomtartókat, és nem kívánták transzcendálni, netalán elutasítani a marxizmust. Nem léptek fel az egypárti hatalom dekonstrukciójának igényével, hanem csupán új kiegyezést, új konfigurációt sürgettek. Azt hitték, hogy a szocializmus összebékíthető a demokráciával. Az egyetemisták kétségkívül meg voltak győződve a szocializmus világtörténelmi szerepéről, azt hangoztatták, hogy a szocializmus rendszere sem politikailag, sem gazdaságilag nem teljes. 68 lázadói valóban a kritikai marxizmus nyelvét beszéltek, és azzal a bájos „naivitással” éltek, hogy Marxra, vagy a Kommunista Szövetség programjára hivatkoztak fennen, miközben társadalombírálatot gyakoroltak, azaz miközben kinyilvánították sarkalatos elégedetlenségü-

¹³ M. Korošič: *Studentski list*, 1988. 3. 7. Nem csak a közgazdászokhoz kapcsolódik ez a hit, íme egy történész-példa: D. Bilandžić: Šta su temeljni problemi povijesti Jugoslavije? *Naše teme*, 1986. 12. 1985.

ket. Hadd tegyem hozzá, hogy az akkori Jugoszláviában mindenkinek, aki nem akart együtt úszni az árral, vagyis társadalombírálatra szánta el magát, és egyúttal nem kívánt fejjel rohanni a falnak, szerét kellett ejtenie annak, hogy ilyen programatikus elvekre hivatkozzon. Marx mindig a kritikai diskurzus kimeríthetetlen kincstára, méghozzá bárki számára, aki az önmagát baloldalinak minősítő rezsimet éppenséggel bal felől kívánta bírálatban részesíteni. Márpedig a lázadó egyetemisták éppen ezt tették, vagyis szembesítették a rezsimet önnön normatív ismérveivel.

Naivitásnak, de szükségszerű naivitásnak neveztem ezt a gesztust, mert a hatalomirányító kommunista párt a mindennapjait nem a pártszövetség programjához mérte, és főképp nem Marx kritikai bravúrajaihoz idomult, hanem a politika napi irányvonalait igazgatta. Vagyis a programatikus elvek és a lüktető pragmatikus világ közötti ellentmondást beépítette hatalomgyakorlásának módozataiba. A pártvonal képviselője így vált uralmi képletté. Így a Marxra vagy a pártprogramra való hivatkozást a párt egyenesen a hallgatólagos társadalmi paktum felmondásának tekintette. Mindenki tudja, hogy a pártprogram és Marx milyen szerepet játszanak önértelmezésünkben, ám a véres valóság, a szocializmus napi harca valami egészen más, és ezt az egyetemisták ne tudnák?!

A lázadás hordozóit, mármint a fiatalokat azonban nem lehet könnyen leírni, a jugoszláv önértelmezés mitizálja-divinizálja a fiatalságot, mint a jövő zálogát; a mértéktartóbb jugoszláv politikusok tudják, hogy a fiatalság megrendszabályozásával a lehető legjobb erőt feszítő ínt metszenék el. Az „ifjúság” büvszava ideológiai szereppel rendelkezik. Amikor a paternalista Tito, a rendszer meta-alkotmányos jelképe, az apafigura megtestesítője, a döntőbíró szerepében kijelenti, hogy néhány példától eltekintve az egyetemisták igazat szólnak, hiába ütlegelték, verték őket a rendőrök, amikor azt közli a nyilvánossággal, hogy az egyetemisták igenis a „mi” sarjaink, nos, akkor nagyon is szem előtt tartja a kivetített-ideologizált fiatalság képét. Igaz, a júniusi lázadó eseménysorozat a szocialista országok augusztusban bekövetkező csehszlovákiai intervenciója zárja le voltaképpen, amely újra kiélezett külpolitikai helyzetbe hozza az ex-Jugoszláviát. A politikai technológia a súlypontot a belpolitikai mezőből áthelyezi a külpolitika terepére, a politika célpontja elmozdul, a belpolitika valójában háttérbe szorul, az egyetemisták, akik ugyanezen év őszén még folytatni kívánják a tiltakozást, visszavonulnak, föllépésük ellehetetlenül.

Hatvannyolc Jugoszláviája éppúgy magába sűrítette az adott társadalom problematikáját, mint Nyugat esetében. (Noha, amint láttuk, 68 karakterisztikuma, ahogy ma mondanák, éppen globális vonatkozása.)

Az epilógus? A jugoszláv rezsim lényegében egyetlen igénybejelentésnek sem tesz eleget, a mélyreható demokratizációnak, a politikai emancipációnak se híre, se hamva. A pártállami monista szerkezet revitalizálódik. A pártapparátus, amely úgy érzi, hogy belegázoltak privilégiumaiba, megtépták a hatalmát, ott vág vissza, ahol tud. 68 nemzedéki mozgalmának, szubkulturális elkötelezettségének ellenségei nyugodtan alhatnak, hiszen mondhatják, hogy hiábavalóan szította fel a remény szikráját. Ez az utolsó nagy lendülete a baloldalnak, ezek után más idők következnek. A baloldali távlatból bírálókat szenvedő jugoszláv rendszer meghatározott képviselői megerősítik politikai érdeklődésüket másfajta, pontosabban nemzeti legitimációs erőforrások iránt. Az elkövetkező időben az élcsapat megszilárdítja monopolisztikus szerepét a társadalomban, restaurál, antiliberalis tisztogatási akciókról kell hírt adni, a nemzeti sávok mentén felerősödő jugoszláv tagállamok megszilárdítják helyzetüket, a nemzet-politikai elittek közötti konkurencia kiéleződik. Aztán az 1970/1971-ben kibomló nemzeti színekkel tűzdelt horvát egyetemista mozgalom például már határozottan 1968-cal szemben határozta meg magát (Zágrábban 68-ban is hallhatóak voltak nemzeti húrokra hangolt ellenhangok). (Ha kellőképpen kegyetlenek akarunk lenni, akkor 68 olyan képviselői is eszünkbe jutnak, akik a kilencvenes években szövetségre léptek az akkori rezsimmel.) A rezsim malmai érdekes módon, lassan őröltek, eddig legalábbis senki nem adott kielégítő magyarázatot arra, hogy a repressziók miért következtek be bizonyos esetekben csak később, mint például a rebellis belgrádi professzorok esetében (1975). Egyébiránt a repressziók menete szokványosnak mondható: kiemelni néhány „főkolompost” okulásul, elrettentésül. Míg a nyugati féltekével kapcsolatban elmondható, hogy a kultúrában nyomokat hagyott 68 radikalizmusa, Jugoszlávia esetében erről nem szólhatunk. Itt nem lehet még elmélkedni sem arról, hogy hatvannyolc valamifajta életstílusra alapozó forradalmat termelt volna ki. Hatvannyolc hosszú ideig tabutémának számít, folyóiratokat tiltanak be azért, mert tárgyá teszik a lázadó kontextust, csak a múlt század nyolcvanas éveiben lazul meg a cenzúra ezzel kapcsolatban. Addigra meg végérvényesen vákuumba kerül a néhai idealista antikapitalizmus/baloldaliság. A mai Szerbiában 68 muzeális tárgy; aki a fennálló hermetikus értékrenddel szemben ezt az évet választja kritikai referenciális pontnak, az magán viseli a kívülállás melankóliájának a pecsétjét. Noha 68 az ellenállás archeológiáját jelentette valamikor.

*

A hetvenes években a kapitalizmus ellentámadásba lendül, lassan, de biztosan átírja a szabályokat, magához igazítja az uralom kódjait, még-hozzá világszinten, ami hozza „1989”-et is, majd az „átmenetet”. 68 a győztesek zsákmánya, feltupírozott látvány az árukozmoszban, az egykori forradalmi gesztusokat piacra lehet dobni – papírmáséként. Amikor 68-ról esik szó, a média, a kárörvendő újságírás nem felejt el harsogni, hogy milyen módon torzultak el a valamikori szenvedélyteli szereplők, akik ma euro-bürokraták vagy euro-parlamenterek, katonai-szervezetek (NATO) főtitkárai, különféle beavatkozásokért ágáló politikusok, netalán „civil szervezeteket” mozgó személyek, vagy szellemi konjunktúrák képviselői, hivatali cselszövések aktorai. A földcsuszamlást ígérő néhai veszélyes-állhatatos szereplők ma a kortárs világban kedélyesen berendezkedő polgárokká váltak, integrálódtak a hatalomba, és rendi érdekeket védenek (leszámítva az elmagányosodott szereplőket, vagy, mondjuk, az öngyilkos Debord-t). Ki akarná ma a lehetetlent ostromolni, vagy ki óhajtana belépni az idealizmus drámaterébe? Ökoliberalizmusról meg ilyesféléről beszélnek a volt 68-asok, új ideológiákban lelnek táptalajra, és ha megrettennek saját egykori radikalizmusuktól, akkor valamilyen lecsillapított pluralizmusba menekülnek, különbékét kötnek a hatalommal. „Ha nem tudod legyőzni őket, szippantsd őket magadba”, hangzik a régi tanács. Megtörtént.

Hogy 68 vereséget szenvedett, ezt talán abból a tényből érzékeljük legjobban, hogy szófoszlányokká vált a valamikori jelszóval sugallt lehetőség: „...ez nem más, mint a kezdet...”. Igaz, Nicolas Sarkozy nemrégii fulmináns kirohanása 68 ellen, a hagyományból való eltörlésére vonatkozó igénybejelentése emlékeztetett arra, hogy 68 szikrai nem alhattak ki teljesen – ha valaki még mindig veszélyesnek tartja meglétüket.¹⁴ Hatvannyolc azonban nem bizonyult kezdetnek, legfeljebb kiszögellési pontnak, amelyből korunk bevilágíthatónak tűnik, ám nem akárhogy, hanem kritikai szemzőgből. Valóban, mi lesz velünk?

¹⁴ A Sarkozy-szituációt, a „neo-Pétain”-konstellációt az egyik legfontosabb francia kortárs filozófus, A. Badiou tette tárgyá, *The Communist Hypothesis*, *New Left Review*, 2007. 49. (Ez részlet a szerző *De quoi Sarkozy est-il le nom?*, *Circonstances*, 4, Nouvelles Editions Lignes, Paris 2007, című könyvéből.)

Hűtlenek

Regényrészlet

Nincs erőm többé vitatkozni. Nem védekezem, nem ellenkezem. Tessék, bármennyire is fáj az igazság, elismerem: talán azoknak is igazuk van, akik úgy gondolják, hogy az elmezavar egy enyhébb változata jelentkezett nálam. Tudom, valószínűleg arra szeretnék ráirányítani a figyelmemet, hogy ezt az én – hogy finoman fejezzem ki magam – mostani állapotomat jól ismeri az orvostudomány, szinte már orvostudományi közhelyről van szó, és természetesen ismert a gyógymódja is, ezért hát elvárható lenne, hogy tegyek végre valamit a dologgal kapcsolatban. El tudom képzelni, mi mindenen kellene átesnem a szakértői aláírással hitelesített gyógyulás érdekében. Először is, rögvest fejest kellene ugranom, méghozzá önként, az emberi psziché orvosi darálógépébe, s mintegy a darálás ütemére, szép rendben, mutogatnom kellene a különböző szakorvosoknak lelki sebeimet, véraláfutásaimat, hólyagjaimat, kinövéseimet és elszíneződéseimet, hogy ők sorszámozzák, egy-egy latin névvel illessék, majd pedig különböző rovatokba írogassák be azokat. Végül, mindent összegezvén, hozzáértően megállapítanák, hogy bizony megbomlott az elmém. A megbomlás fokától függne a szükséges szeánszok, ellenőrzések, orvosi mantrák – jobban mondva a meghallgatások, a kivizsgálások, a kutakodások – fajtája és milyensége. Természetesen arra is szükség lenne, hogy hosszadalmasan meséljek mindenről, hogy előadjam a részleteket, kezdve a tünetektől egészen a következményekig, s végül válaszolnom kellene az esetem fineszeit és sajátosságait taglaló kiegészítő kérdésekre. Utasításaik nyomán órákon át vezetgetném őket életem legtitkosabb zezzugain keresztül, felidézném, hogyan kezdődött mindez, amit most érzek, mire reagáltam impulzívan, és mit viseltem el kivédhetetlen ütésként, mire emlékszem a kezdetekből, és volt-e az enyémhez hasonló eset a családban, szóval, mit tudom én, talán így va-

Részlet Vida Ognjenović *Prejbnici* (Stubovi kulture, Beograd, 2006) című regényéből

lahogy nézne ki az ő szokványos és véleményem szerint igen lelketlen, anamnézises mentőakciójuk.

Egyszer csak, amikor azt válaszolnám, hogy nekem többé már nincs családom, egyszerűen nem érdekelnek, fogalmam sincs, mi van velük mostanában, azt meg végképp nem tudom, mi volt velük érkezésem előtt, nagybecsű szakértőink egy hirtelen mozdulattal meghúznák a vészféket, leállítanak a gépezetet, leplezetlen önelégültséggel állapítva meg, hogy végre felfedezték a gócpontot. Nos, megérkeztünk – nyugtáznak ragyogó szemekkel. A családi identitás megbomlott egyensúlya zavart és súlyos elidegenedettséget idézett elő, s mindez pszichoszomatikus megterheltséghez vezetett – jegyeznék be sietve az egészségügyi kartonomba és a betegség lefolyását dokumentáló egyéb iratokba, majd pedig odavésnék a homlokomra, hogy innen könnyen fölszívódjon az agyamba, mint egy személyes dossziéba. Ez a száraz pecsét ismertetőjegyként szolgálna, mert miután ily nagy szakértelemmel meghatároznák károsultságom mértékét, és felírnák a családi egyensúly megbomlása, az elidegenedés, a zavar és a pszichoszomatikus megterheltség ellen ható tablettákat, úgy határoznának, hogy egyelőre hazaengednek, mint a környezetére ártalmatlan egyént, de csak azzal a feltétellel, hogy rendszeresen eljárak ellenőrzésre. Háromhavonta például, vagy talán még gyakrabban, kéthavonta. Így hát olyan, szabadon sétálgató elmeháborodott lennék, akinek a viselkedését az orvosi járórszolgálat szigorúan felügyeli. Az orvosaim pedig, mint megbízható szakértők, úgy nyilatkoznának, hogy súlyos esetről volt szó, ám szerencsére időben felfedeztek mindent, bár ezután is követni kell az állapotát. Jól bírom a terápiát, s ez nagyon fontos, remélik hát a legjobbakat, de azért persze semmit se tudni biztosan előre. És így létrejönne közöttünk egy erős függőségi viszony, melyben én egy pszichikailag átlátható emberi mechanizmus lennék számukra, nem lehetne előttük semmi titkom. Ők pedig, mint egy titokzatos varázslócsapat, figyelmesen szemlélve és a távolból irányítva, türelmesen gyógykezelnék nyavalyámat.

Nem, nem és nem, köszönöm szépen, de ilyen gyógyulásból nem kérek. Nem látom a helyem ebben a, mások számára talán természetes, lelki purgatóriumban. Nem vagyok hajlandó találkozgatni ezekkel a híres-neves szakértőkkel, és nem fogok lelki sztriptízt lejteni előttük. Nem engedem át magam sem az eszköztárunknak, sem az értékeléseiknek. És nem is bízom túlzottan az efféle üdvösségben. Jó, persze, nem biztos, hogy minden pontosan úgy van, ahogy elképzelem, de akkor sincs szándékomban személyes tapasztalatot szerezve meggyőződni a különbségről. Nem bírom, és nem is akarom ezt az egészet, függetlenül a jó tanácsoktól, melyekkel gyengéden és – na jó, elhiszem – a lehető legjobb szándékkal, elhalmoznak jóakaróim, akik hisznek benne, hogy ez megmentene engem.

Nincs nekem ehhez bátorságom. És nem is igazán tudom megmagyarázni, mitől menekülök valójában, mitől félek ennyire. Talán azért hallgatók, mert félek, hogy nem tudnám szavakba önteni azt, ami kínoz: attól rettegek, hogy az orvosok csak egy zavarodott szimulánsnak fognak nézni. Vagy egyszerűen csak nem akarom senki előtt sem felfedni a belső világot, amely napról napra egyre biztosabb menedéket nyújt számomra. Azt hiszem, ez utóbbi a valódi ok. Mit tehetek, ez van: nem igénylem a párbeszédet. Egyedül akarok lenni ebben az egészben, rajtam kívül senki se ólálkodjon a gondolataimban, akármennyire is nehéz ez nekem, mert hogy könnyűnek nem könnyű. És amikor egy pillanatra átvillan az agyamon a gondolat, hogy valakinek, legalább félig-meddig, kiöntsem a lelkem, abban a pillanatban égni kezd az arcom, remegni kezd az állam, rám tör a görcsös köhögés, fuldoklom, mintha valami szaggatná a torkomat, s megakarna fojtani. És csak akkor csillapul mindez, amikor újra megszilárdítom magamban az elhatározást, hogy továbbra is mindenről hallgatni fogok, mint a sír.

Nem akarom a barátaim előtt feltárni lelkem homályos labirintusát. Minek is zaklatnám fel őket, hisz ez a legkevésbé sem segítene az én helyzetemen, őket viszont annál jobban megviselné, mert nem sokat értenének az egészből, úgyhogy egyesek aggódni kezdenének miattam, mások meg talán kinevetnének. De nem segíthetne rajtam az együttérzésük sem, még ha teljesen őszinte is volna. Nem várhatok el tőlük ilyesmit, hiszen én sem vagyok teljesen tisztában önmagammal. Valójában csak annyit szeretnék, hogy felfogják: nincs semmi bajom, nem vagyok én problémás eset, egyszerűen csak egyedül szeretnék lenni. Tudom, hogy csak egy kóro vagyok – talán nem annyira szívós, mint amilyen ez az önmagától szaporodni és fennmaradni képes, nemkívánatos növény, de akkor sincs szükségem vigasztalásra.

Hogy értessem meg az emberekkel, hogy teljesen normális ez, ahogy én így átengedtem magam egyfajta belső párbeszédnek. Teljesen biztos vagyok benne, hogy a rokonság valódi mibenlétének problematikája, ami annyira foglalkoztat engem, nem egy könnyed beszédtema. Tudom, nem vennének komolyan. Pedig tényleg ez a helyzet, semmi mással nem tudok foglalkozni, semmi más nem érdekel, csak az, hogy nyugodtan gondolkodhassak: vajon miben mutatkozik meg, és hogyan ismerhető fel az érzelmeknek és az örökségnek az a különleges összefonódása, amely a rokoni kötődés természetét és hatását különválasztja más érzelmeinktől és tulajdonságainktól? Napok óta töröm ezen a fejem, néha igen elkeseredetten és ingerülten, gyakran ütközöm ugyanis feloldhatatlan ellentmondásokba, érzelmi akadályokba. Nem tudok ezekből a csapdákából kiszabadulni, s ez nagyon elfáraszt, lelohaszt.

Le szeretném tisztázni, legalább önmagamban, hogy vajon génekbe programozott, pszichénkbe és szervezetünkbe beépített ösztön-e ez inkább, vagy pedig – és ehhez a saját életemből meríték anyagot – éppen maga az eredetünk tudata határozza meg nagyobb mértékben, sajátos módon, ezt a kötődést. Léteznek-e külön gének, amelyek az elsőfokú rokonok egymás iránti érzelmeit erősítik, s léteznek-e teljesen másmilyenek, mondjuk kevésbé aktívak, amelyek a távolabbiak iránti érzéseket táplálják? Vajon ott sorakozik-e mindez a pszichénkben, kifogástalanul rendszerezve és adagolva, vagy azért elég sok minden függ az életutunktól is? És így megy ez a végtelenségig, ezer meg ezer az életből és az irodalomból vett példát sorakoztatok fel, a gondolataim valósággal rajzanak, újra meg újra összefonódnak, majd pedig szétválnak. Amikor úgy tűnik, hogy valami letisztult végre bennem, és már-már megnyugodnék egy kicsit, akkor váratlanul kipattan valahonnan egy újabb magyarázat vagy kérdés, és kezdődik minden előlről, mintha korábban nem is gondolkodtam volna semmiről.

Nem, nem, kinevetne még az a néhány legközelebbi barátom is, ha vallanék róla, mi bánt valójában. Mit ők *is!*: ők a leginkább, méghozzá nyíltan. Meg lennének győződve róla, hogy ezzel a gúnykacajjal kicsit észhez tudnak téríteni, ki tudnak józanítani. A többiek meg titokban, de kegytelenebbül nevetnének ki, néha-néha talán egy csipetnyi szájalommal. No, hát nem lesz erre alkalmuk. Tulajdonképpen nem is olyan rég még én is nevettem volna magamon, hiszen ezek a problémák holmi irodalmi konstrukciónak tűntek. Biztos voltam benne, hogy a valóságban sokkal simábban, egyszerűbben működnek a dolgok.

Valószínűleg az jár a fejükben, hogy miként történhetett ez, hogy miként kerülhettem egy ilyen kiüttlal szellemi zsákutcába, vagy nevezzek aminek akarják. Csak nem a nemrég bekövetkezett válásom hatott ennyire robbanásszerűen, hogy most sem tudom magam összeszedni? Nem, nem csak az, de az is. És még sok minden más. Mi ez a sok minden más? Számos különböző hangból, színből, árnyalatból áll össze a teljes kép. Nem tudni, hogyan és mikor kezdődött az egész. Talán még a születésem előtt. És hogy mi is kezdődött? Semmi, valójában meg sem tudom nevezni. Azt hiszem, éppen úgy vesztettem el a támpontjaimat, hogy elkezdtem intenzíven gondolkodni róluk. Biztosan létezik erre egy jó orvosi szakszó, de szívesebben maradnék e téren laikus. Nincs tehát semmi bajom.

Merem állítani, hogy ez mégsem betegség, nem is érzem magam betegnek, bár a józanul szemlélődő kívülállóknak talán ilyen benyomása támad. Magam se tudom, minek nevezzem ezt az én, mondjuk úgy, elmezavaromat. Nem is elmezavar, talán jobb szó lenne rá a megszállottság, de ha a mostani állapottommal hozom összefüggésbe, ez is valami betegség kép-

zetét kelti. Ez valójában az én új szokásom. Mindegy is, micsoda, nincs rá szükség, hogy ezt az egészet precízen meghatározzam, és ezzel utat nyissak egy lehetséges diagnózis előtt. Egyébként meg, mi rossz van abban, ha valaki egyfolytában és elszántan a rokonság természetéről gondolkodik? Semmi, olyan téma ez is, mint a többi, sőt, sokkal gyümölcsözőbb a többinél, hiszen mindenki számára ismerős területről van szó, legalábbis így véljük. Csakhogy, ha egy kicsit is elgondolkodunk, hamar belátjuk, hogy édeskeveset értünk belőle úgy, ahogy kellene. Erről a saját esetem, akaratom ellenére, fényes bizonyítékkal szolgált. Nem épp úgy terveztem, hogy saját magam kísérleti nyula legyek, és hogy a személyes élményeim szolgáljanak kutatásom alapjául. De nem megy másképp. Attól tartok, ha így folytatom, idővel páciens és orvos leszek egy személyben. Sokan hihetik, hogy ennek a stádiumnak az első felét már elértem. Nem fontos most számomra, ki mit gondol és ki mit mond – ezt csak úgy mellesleg mondom.

Hát tessék, minek szaporítsam a szót, világos, hogy egészséges vagyok, mert semmi nem támasztja alá, hogy nem normális, amit csinálok. De mit is csinálok valójában? Semmit, hónapok óta betegszabadságon vagyok, és itthon tengetem napjaim. Tulajdonképpen dolgozom. Mit dolgozom? Mondtam már, intenzíven gondolkodom, a rokonságról és az öröklődő tulajdonságokról, bár ez nem igazán nevezhető munkának. Persze hogy nem, tényleg, tudom, hogy ez nem munka, de mindegy is, micsoda. Nincs kedvem szigorú becslésekbe bocsátkozni afelől, hogy mibe keveredtem bele. Nem olyan borzasztó ez az egész, mint ahogy egyeseknek tűnhet, én legalábbis így gondolom, és másoknak sem kellene másképp gondolniuk.

Nincs is semmi baj. Nem ment el az eszem, mint ahogy valószínűleg nagyban beszélnek, csak csupán igyekszem egyedül felderíteni, hogyan működik ez az egész. Milyen mértékben hat a rokoni érzelmek mélységére a rokonok genetikailag öröklődő hasonlósága, és mennyiben maga a rokonság tudata? Vagy talán nem is valamiféle sajátos érzelmekről van itt szó, hanem egyszerűen az adott személy érzelmessége a meghatározó. Ugyanis, aki gonosz, ilyen a legközelebbi hozzátartozóival szemben is. Sőt, amikor a közvetlen környezetében vannak, velük szemben a leggonoszabb. De működik ez fordítva is. És van itt néhány különös paradoxon is. Például, nem ritka jelenség, hogy a mély szülői érzelmeket olyan emberekben fedezzük fel, akik nem szülők, ott pedig, ahol természetszerűen elvárhatóak, vagyis genetikai beprogramozottságuk miatt magától értetődőek lennének, nyomuk sincs.

Ezért is izgat a kérdés: létezik-e egyáltalán, és milyen is az a képesség, mely által ösztönösen felismerjük magunkban a rokoni érzelmek egyedi jellegét, már amennyiben egyáltalán létezik ilyesmi? Feléledhetnek-e

spontán módon ezek a tisztán rokoni érzelmek egy bizonyos személy iránt, még ha nem is tudjuk, hogy rokoni viszonyban állunk az illetővel, vagy pedig ez esetben másfajta érzelmek kerekednek felül? Valamiféle különleges szenzorok irányítják-e őket, melyeknek működésére egyébként nem nagy figyelmet fordítunk, vagy talán az általános érzelmi motorika részeként kell őket számba venni? Lehet-e ez az érzés, ha felismerjük magunkban, legalább valamelyest releváns támaszpont a rokoni vonal feltérképezésekor, mint ahogy gyakran találunk ilyesmire példát az irodalomban, főleg a romantikus művekben?

Vegyük példának a tartósságot, mint a rokoni érzelmek lényeges tulajdonságát. Azt kell látnunk, hogy nem minden esetben működik. Tudom, persze, a kivétel erősíti a szabályt, de hát, ahogy növekszik a kivételek száma, úgy gyengül a szabály is, nemde? Valójában mi a lényege, a magja a rokonok tartós érzelmi kapcsolatának? Véleményem szerint ingatag kötődés ez, esetenként változó, mert nagyrészt a racionalitásra épül. A kötelességtudat, tehát a józan ész tartja életben, és nem az érzelmek.

Ékes bizonyítéka ennek, hogy a legközelebbi rokonok között is oly gyakori az egymás iránt táplált mély gyűlölet vagy pedig az elidegenült közönyösség – mint például az én esetemben, amely viszont annyira egyedi, hogy eleve fenntartással kell kezelnem. Ha ez a rokoni szeretet ennyire kiölhető és ön maga ellentétébe fordítható, melyek lehetnek akkor a fő jellemzői? Miért az az uralkodó nézet, hogy a rokoni kötődésnek erősebbnek és tartósabbnak kell lennie a többi érzelmenél? Mely minőségek emelik ki ennyire érzelmeink korpuszából? Mi teszi sajátossá? Én nem látom a megoldást. Amikor így számba veszem a kivételek sokaságát, abba a kísértésbe esem, hogy szinte maradéktalanul meggyőzzem önmagam a rokoni érzelmek esetlegességéről. Arról, hogy nem teljesen, vagy talán egyáltalán nem az öröklődés ténye határozza meg őket. Egyszerűen: megszerethetünk valakit annyira, hogy rokonnak érezzük, ha nincs is közöttünk semmilyen rokoni viszony, és lehet valaki ellenszenves és idegen, attól függetlenül, hogy közösek a gyökereink.

Nem csak az élettapasztalat beszél most belőlem, hiszen tisztában vagyok velem, hogy az egyedi példa úgyis csak önmagát igazolja. Ezért igyekszem emellett logikusan gondolkodni. Ha sok időt töltünk együtt valakivel, egy házban nővünk fel például, sok mindenben osztozkodunk, ugyanazok a példaképeink, egyforma a neveltetésünk, megegyezik az ízlésünk – természetes hát, hogy önkéntelenül is rokon lelkekké válunk, hiszen úgy ismerjük a másikat, mint a saját tenyerünket. Egymáshoz csiszolódunk. Hatunk egymásra. Ez a kölcsönhatás időközben meglehetősen sablonossá válik. Az így kialakult szokásokat egyszerűen életünk végéig tartó roko-

ni érzelmi közelségnek tekintjük, teljesen függetlenül attól, hogy rokonok vagyunk-e vagy sem. Nos, mondjuk, hogy erről szól az én esetem. Más szóval, a rokoni érzelmek specifikuma, a patriarchátusból, matriarchátusból, fivériátusból, nővériátusból özőnlő tömérdek szeretet, úgy vélem, legnagyobbbrészt társadalmi, azaz családi konvenció eredménye.

Szinte látom, önök is ironikusan megmosolyogják ezeket az én mélyenszántó, laikus tirádáimat, számítottam erre, tudtam, hogy így lesz. Elkönyvelik: ráérős unalmamban hetet-havat összehordok. Lustálkodik, és egyre csak nyújtja a mondókáját, olyan dolgokról locsog, amelyekhez nemigen ért – ez egyébként igen gyakori jelenség a semmittevő nőknél, mondják majd önök. Gond egy szál se, mondják csak, hozzászóltam már ehhez a meggyőződéshez is, miszerint a dologtalan nők általában összevissza fecsegnek, a dologtalan férfiak viszont elmélkednek. Nos, épp ez az egyik oka annak, hogy hallgatok, tudatom titkos, belső rejtekhelyén őrzöm ezt az egészet. Rettegek annak még a gondolatától is, hogy fürgén idependerülhet a semmiből valaki, aki hajlamos arra, hogy friss lendülettel, készségesen nagytakarítást végezzen mások életében, és egy szempillantás alatt, csupa józan megfontolásból, buldózer módjára földig rombolhatja bennem mind a rendezett sétányokat, mind a kétely, a szorongás és a szomorúság átjárta sikátorokat. Mi maradna így belőlem? Szinte semmi. Jobb lesz hát, ha ezt az ajtót zárva hagyom.

El tudom képzelni, mennyire kitűnően elszórakozna ezzel kedves munkahelyi kollégáim némelyike, akik kölcsönös előszeretettel turkálnak egymás intim örömeiben és bánataiban, megosztván egymással a legsikamlósabb részleteket is. Ezt látni kell, ahogyan a voyeur izzó mohóságával lesnek be a másik intimitásába, ahogyan igazi sebészi szenvedéllyel, lelketlenül turkálnak barátaik és nem csak a barátaik bensőjében, bizarr részletek után kutatva. Minél nagyobb a káosz odabenn, annál jobban élvezik az egészet. Lázasan ragadnak meg minden törékeny és bizonytalan kis örömet és bánatot, reményt és veszteséget, fájdalmat és szenvedést, és kíváncsiságtól reszkelve mindet megkopasztják, kibeszélik, szétráz-zák, darabokra tépdésik, lerágnak, kinevetik, lesajnálják, megsiratják, megviganasztalják, s a végén a maradványokat belelöttyintik a lefolyóba. És nyugodtan mondhatom: „mi” csináltuk ezt, nem csak „ők”, mert sokszor vettem részt én is az ilyen boncolásokban, asszisztensként legalábbis. Adogattam a szikét és a csipeszt, és minden bizonnyal kilöttem néhány mérgezett nyilat is, téves irányba. Tessék, ezt kapom most vissza, kíméletlenül. Mivel egy kiadóvállalatnál dolgozunk, ezeket a kölcsönös vallomásokon alapuló, félig-meddig nyomozós szeánszokat egyfajta intellektuális gyakorlatozásnak tekintjük. Olvasunk egymásban, mint a könyvekben. Így

fejlesztjük azt a képességet, mellyel értékelni tudjuk a hasonló témájú fikciós leírások minőségét. Igen, mindannyian tudjuk, hogy alapjában véve mindez hozzátartozik a kollegiális élet folklórjához, ártalmatlan csevej, talán még segíthet is egyeseknek, de most a saját bőrömön tapasztaltam meg, mekkora erő kell annak elviseléséhez, hogy jelen levő objektuma legyen ennek a baráti viviszekciónak, tudván tudva, hogy többé már soha nem tölthetem be igazán a korábbi státusomat.

Húú, ha lenne rá alkalmuk, egy óvatlan pillanatban rávetnék magukat az én esetemre is, mint ragadozó madarak a naposcsibére, rögtön kitépdésnek az összes tollamat, meg is nyúznának csipkelődő tréfáikkal – ez lenne a gyógyírjuk az én idegességemre. Ezután következne a tények figyelmes elemzése és a józan tanácsok özöne, melyekkel végül teljesen összeroppantanának. Így hát, remélem, még mindig azt hiszik, csak a válás miatt húzódtam vissza. S mivel a válás mindennaposnak számít a mai világban, az a meggyőződés uralkodik, hogy a válások, legalábbis nálunk, kicsit olyanok, mint a típusházak a kisvárosok peremén, ennek köszönhetően a kolléganőim kíváncsisága is csupán igen mérsékelt irántuk, persze amennyiben nincs a játékban valami plusz pikantéria vagy szaftos részlet is. Az én esetemet, hál' istennek!, unalmasnak vélik, úgy látják, nélküli a csiklandós és morbid részleteket. Semmi különös. Csak egy eset a sok közül: két értelmiségi emberséges szakítása, egy olyan válás, mely után a pár bennragad abban a nyálás, langyos barátságban, amely valójában csordultig telt a szépen becsomagolt gyűlölettel és képmutatással. Tehát, szerencsére, egyelőre nem tűnök valami különösebben ínycsiklandó prédának a hiénák totális, verbális, szétszabdalós orgiájához.

Sokáig még említést sem tettem előttük az életemben beállt változásról, de amikor mégis híre ment a dolognak, természetesen nekem is át kellett esnem a vallatáson, kénytelen voltam úgy-ahogy elmesélni, hogyan történt a dolog. Akkor még képes voltam beszélni róla, bár már akkor is nem kis szenvedések árán. Azért sikerült megmaradnom a történetnek a szinte teljesen ártatlan, felszíni rétegében, ki tudtam csusszanni a markukból, óvatosan kikerülve ama bizonyos, számomra olyannyira érzékeny részleteket.

Szóval tehát, az összes okos és kíváncsi barátnőm első kézből, vagyis személyesen tőlem tudta meg: egy másik nő miatt hagyott el. Nem volt rá mód, de szükség sem, hogy ezt az alapvető igazságot kikerüljem, viszont nem árultam el a nőről semmi közelebbit. Meséltem a búcsúlevélről is, amelyben azt bizonygatta, nem biztos benne, hogy el akar válni, de most egyelőre, legalább egy huzamosabb ideig ővele kell lennie, mert másként nem tehet. Tessék, ilyen erőteljesen eluralkodott felette ez a váratlan szerelmi erupció – élcelődtem epésen, de legszívesebben azonnal visszaszív-

tam volna, mert a kolléganők nem mulasztottak el azonnal leadni egy csípős elmésségekből álló sortüzet a számlájára, és persze nem hagyták ki az erupció-erekció rímpárra épülő poént sem.

Én természetesen nem sokat teketóriáztam, azonnal benyújtottam a válópert – folytattam a történetet, igyekezvén kissé tompítani vulgáris viccek élén. A bíróságon, jól begyakorlott duóként, mindketten elvetettük a békülés lehetőségét, a válás tehát megegyezésem alapon történt. Az egész mintegy két hónapig tartott csupán, mert a feltételekről viszonylag békésen megegyeztünk. Nem tudtam magam túltenni ezen a kiruccanásán, de ő sem mutatta jelét annak, hogy képes lenne lemondani az újonnan beállt helyzetről. Az újrakezdés lehetősége kizárva, következnek a zárókáderek, a film vége, lejelentő spicc, sötét.

És milyen ez a nőszemély, ismerjük-e? Csak azt ne mondd, hogy egyszerűen csak elorozta az egyik legjobb barátnődet – faggattak türelmetlenül nyálukat csurgatva, mint kiéhezett rókák a tyúkol előtt. Még ezekre a vetélytársamat illető, szívbe markoló kérdésekre is viszonylag nyílt választ adtam. Nem, szögeztem le legelőször is, nem hiszem, hogy ismeritek (nem akartam részletekbe bocsátkozni, arról meg végképp nem beszéltem, hogy egyikük-másikuk találkozhatott vele nálam a szűk körű társas összejövetelek némelyikén). Korántsem volt a legjobb barátnőm, egyáltalán nem volt a barátnőm. Persze, ismerem, bár nem túl régóta. Eljárt hozzánk, de egy percre sem gondoltam volna, hogy kialakulhat közöttük ilyen kapcsolat. Úgy láttam, jó barátok, s ez természetesnek tűnt. Szépecske, igen, kellemes külsejű, mint ahogyan a társkereső hirdetésekben szokták írni, nem sokkal fiatalabb nálam. Egyébként semmi különös, sőt, teljesen átlagos, csak hát, mint kiderült, a férjem nem osztja a véleményem. Elég gyorsan lejátszódott az egész, habár a tudtom nélkül ők valószínűleg már jó ideje együtt voltak, szerintem úgy fél éve. És az utolsó néhány héten anyám műtétje után minden szabadnapomon hazautaztam a szüleimhez, segíteni – csak most látom, hogy ezzel egyben segítettem az új párnak is összemegledni. Biztos vagyok benne, hogy ez alatt az idő alatt ők ketten egészen jól befészkelődtek és otthon érezték magukat a lakásunkban, és így szép nyugodtan megejtették majdani idilli párkapcsolatuk egyfajta főpróbáját.

És a szexuális életetek, nem lehet, hogy ez volt a probléma forrása? Elhangzott ez az elkerülhetetlen, kollegiális-klinikai kérdés is, a korrektorunk, Biljana szájából. Te is tudod, ahogy múlik az idő, gyakran eltompít bennünket a megszokás, nem figyelünk oda, de most, így visszatekintve, hogy látod, teljesen olyan volt-e, amilyennek lennie kell? Igen, teljesen olyan volt, válaszoltam röviden. Ez így nem válasz, bogárcám. Mit jelent az, hogy „teljesen olyan volt”? Nem arra gondolok, korrekt volt-e vagy sem, hanem,

érted, ugye tudod, mire gondolok... Igen, tudom, mire gondolsz, és igen, igen, a szexuális életünk ésbontóan fantáziadús, felszabadult és inspiratív volt, szétvertünk minden bűtort és minden tabut, ordítoztunk és az örületbe kergettük egymást. Folytassam? Kár, hogy nem csináltunk belőle pornófilmet, most odaadhatnám neked, hogy megnézd. Kielégített-e a válaszom, kedvesem? – tettem hozzá csípősen, hogy elejét vegyem a lehetséges további kérdéseknek, és hogy éreztessen: a téma lezárva. Hát mire gyanakszol akkor, szerinted mi lehetett a döntő ok? Azt nem akarom elhinni, hogy egyszerűen csak bedőlt néhány olcsó női trükknek, nem olyanak ismerem Boškót, folytatta Biljana. Nem tudom, mondtam őszintén, nem tudom, mi volt az ok. Talán az, hogy nem volt gyerekünk, tettem hozzá, mintegy mellékesen, nem adva ennek túl nagy jelentőséget, nehogy azt higgyék, emiatt szenvedek, mert nem bírnám megemészteni ömlengő vigasztalásaikat, a sikeres örökbefogadások kitűnő példáit meg végképp nem.

Ne hülyéskedjetez már, lányok, mintha nem tudátok mindannyian, hogy soha nem találunk rá arra a bizonyos perdöntő okra, olyan formában, ahogy mi azt elképzeljük, még ha napokig is törjük itt a fejünket – véleményezte az elhangzottakat az energikus Vasić kollegina, a szótárkiadványok szerkesztője. Miféle laboratóriumi elemzés ez itt! A válás a liberális társadalom vívmánya, és hálások lehetünk a létezéséért. Ehelyett folyton úgy viselkedünk, mintha előttünk még az égvilágon senki nem vált volna el, vagy mintha az ilyesmit szigorúan be kellene tiltani. Főleg mi nők vagyunk e téren nevetségesez. Senki sem annyira igazságtalan velünk szemben, mint amennyire mi vagyunk önmagunkkal szemben. Nem értem, miért hibáztatjuk mindig egymást a férfiak hűtlenségéért. Tudjátok mit, kevés az olyan férfi, aki azért hagyta el a családját, mert bedőlt a női provokációnak. Ellenkezőleg, az esetek nagy többségében a férfi a provokátor.

Értsétez már meg, minden férfi, függetlenül a családi állapotától és a lehetőségeitől, állandóan az újabbnál újabb izgalmakat és élményeket vadássza, így volt ez mindig és így is lesz, amíg világ a világ. A tekintetük mindig a célpontra szegezizez, állandóan a fegyvert markolják, nehogy a vad elmeneküljön előlük az erdő rejtekébe. A nőekkel ellentétben, akik valamilyen oknál fogva általában életfogytiglaninak tekintizez a kapcsolatot, akár házasságról, akár szabad kapcsolatról van szó, akkor is, ha jó, és akkor is, ha kevésbé, mindegy. Az intézményes válás egyszerűen csak hitelesítette ezt a hozzáállásbeli különbséget. Ahelyett, hogy megmérgeznék, meggyilkolnák megunt feleségeiket, a férfiak manapság egyszerűen elválnak tőlük. Csak mi nők érezzük ezt rendkívülinez, kivételesnek. Tessék, bogárkám, valld be, te is meg voltál róla győződve, hogy a házassággal végleg megoldottad az életedet. Most meg azon eszed magad, hogy mégsem úgy ala-

kult, ahogy gondoltad. Ez butaság, bogárkám. Ki tudja, miért jó, hogy ti ketten szétszedtétek a babaruhát, de erre is majd fény derül egyszer. Mit bámultok, hát nem így van? – ezt már kiabálva mondta. Mi bajotok most? Tessék, bogárkám, mondd meg te: igazam van vagy összevissza beszélek?

Összevissza beszélsz, válaszoltam hűvösen. Elhallgatott. Tudom, a legjobb szándék vezérel, de idegesítesz, amikor így ontod magadból az üres közhelyeket. Vigasztalni szeretnél, de olyan a szónoklatod, mintha egy blőd álmoskönyvből olvasnál fel. Méltányolom ezt a te fölényeskedően laza tanácsadó hangnemedet. Szajkózol egy szöveget, mint egy házassági tanácsadó igazgatója, aki bízik a hangja gyógyító erejében, hisz az elkoptatott szólamokban, és fölényesen szavalja őket, mint holmi varázserejű rigmust. Miért gondolod, hogy én nem tudnék eljutni eddig a korszakalkotó felfedezésig a férfiak állhatatlanságáról, ha tényleg ebben rejlene a legfőbb problémám, egyáltalán: a legtöbb nő problémája. Jó, jó, ne haragudj már, suttogta Vasić kollegina békülékenyen, én csak úgy mondtam. Nem haragszom, én meg, csak úgy, válaszoltam a kérdésedre.

És mit mondott a végén? Kérlek, épp érdekel – szólalt meg újra Biljana, hogy kicsit lecsillapítsa ezt a váratlan szóváltást. Hogyan közölte veled a döntését? Sehogy, nem mondott semmit, még csak nem is sejtette velem, a legutolsó pillanatig. Tulajdonképpen nem volt sem átmeneti időszak, sem rendes szakítás. A lehető legkönnyebb módszerhez folyamodott. Hogyan? Írásban. Hogyan? Hát szépen, egy este, mikor hazaértem a szüleimnél tett néhány napos kiruccanásból, egy levél várt rám az asztalon, rajta nehezeként az autókulcs. Nem, nem mondhatom, hogy afféle kutyafuttában lefirkantott, rövid kis üzenet lett volna. Nem volt sem durva, sem tartózkodó, sem hivatalos. Milyen volt hát? Hát, hogy is mondjam, elég figyelmes. A szokásos gyengédségekkel kezdődött, majd így folytatódott: Sajnálom, kisbogár, hogy ez épp most történik velünk, amikor annyi sok a gondod egyébként is, és még ráadásul ilyen esős, borús idő van. Nem kérem, hogy megbocsáss, de remélem, meg tudsz érteni, és így tovább, udvariasan, barátságosan, nyugodt hangnemben... És az utóiratban még az állt, hogy az ő kulcsosomóját bedobta a postaládánkba, és minél előbb vegyem ki onnan. Habár ezzel azt akarta hangsúlyozni, hogy többé nem tér vissza, mégsem azt írta, hogy a *postaládád*ba, hanem: *postaládánk*ba. Ezt rögtön észrevettem. És ezt a mondatot többször elolvastam (ezt elhallgattam a barátnőim elől). Bejelentette azt is, hogy majd felhív, hogy megbeszéljük, mikor felelne meg nekem, hogy találkozzunk. Komolyan és bátran kell szembenéznünk ezzel, ami történt velünk – hangsúlyozta. Szeret Boško, ez állt a végén. Rutinszerű befejezésnek tűnt, mert a nőt vagy szeretik, vagy elhagyják. Velem ez utóbbi történt. Sokkal izgalmasabbnak éreztem, hogy a postaládát továbbra is közösnek tekinti (erről is hallgattam).

Jegyzet a regényhez

Vida Ognjenović több novelláskötet, egy korábbi regény meg több, színpadon is előadott, könyvek sorában közölt dráma és adaptáció szerzője, drámatörténeti és -elméleti esszék írója, neves színházi rendező. Válogatott novellái néhány éve magyarul is olvashatók (*Az öreg falióra*, 2003, Borbély János fordítása) a Forum kiadásában. Számos irodalmi díja és elismerése között a novelláért járó Szirmai-díjat is számon tartja. A *Hűtlenek* második regénye az írónak, tudtommal eddig még nem írtak róla sokan, és nem is nagyon lehet elgondolni, milyen visszhangra talál majd a regényekben számszerűen gazdag, de igazán nagy művekben szegénynek látszó mai szerb irodalomban. Hiszen nem játszik rá sem a regionalizmusra, sem a nemzeti mitológiára, a szerb irodalmi közéletet eléggé megterhető legendásításra, de nem követi a fantasztikum irodalmának errefelé oly sokféle, rendszerint a parttalannak látszó posztmodernnel igazolt változatát sem. Távolság áll tőle mind a szerb hősi és törzsi történetmondás, mind pedig a mágikus realizmusnak álcázott prózaírás itteni gyakorlata.

A *Hűtlenek* egy asszony története, ahogyan ő maga beszéli el válása után meg azután, hogy kiderül, azok, akik oly közel voltak hozzá, és akikhez oly nagyon ragaszkodott, anyja és apja, nem vér szerinti szülei, hiszen örökbe fogadott gyerek, és majd negyvenévesen, közvetlenül válását megelőzően találkozik csak, szinte akarata ellenére, szülőanyjával, akit már nem tud, nem is akar elfogadni. Életveszélyes helyzetbe sodródik tehát, identitászavarral kell megküzdenie, meg személyiségét nyomasztó kérdésekkel. Magára marad, el is zárkózik környezetétől, korábbi munkahelyi és baráti kapcsolatait megszakítja, az őt örökbe fogadó szüleinek házába vonul vissza, ahol sebeit nyalogatja, de a felajánlott orvosi segítséget eluta-

sítja, és hozzálát történetének elmondásához. A regény elején úgy tűnik, valóban elbeszéli életének történetét, aztán a regény második felében kiderül, le is írja a történetet, bár nem hisz, nem is akar hinni a beszéd meg az írás, az elmondás gyógyító hatásában. Nem hisz abban, hogy életének válságából a beszéd vagy az írás igazán kimentheti.

Vida Ognjenović időben és térben pontosan lokalizálja a történetet. Az olvasót néhány utalással a kilencvenes évek belgrádi történéseire emlékezteti, regényhőse múltjának felidézésével pedig a kisváros életképét rajzolja meg, a regényhőst felnövesztő vidéki környezetet. Vajdasági a történetnek ez a fele, sokféle kötődő és sokféle ágazó, adomaszerű eseményekben, házasságokban és házasságtörésekben gazdag polgári miliőben játszódik, Versectől Karlócán át Grazig. Itt a családi és más vonatkozású titkok, akár személyesek, akár közösségek, titokban is maradnak, illetve, ha tudnak is mások személyek és családok titkairól, elhallgatják, nem beszélnek ki őket, főként nem idegeneknek vagy ismeretleneknek. Így maradhat évtizedeken át titokban, hogy a Kojić lány fogadott gyerek, hogy vérségi anyjával semmilyen kapcsolata nincs. Az őt örökbe fogadó szülők mindenben kedvébe jártak, mindenben segítettek és támogatták, sikereinek őszintén örültek, bár hosszú életük során nyilván nyomasztotta őket a titok, főként az aggasztotta őket, hogyan tárhatnák fel fogadott lányuk előtt az igazságot. Tudják azt is, minél tovább halasztják az igazság feltárását, annál nehezebb lesz megtenni: fogadott lányuk már felnőtt, egyetemmet végzett, magiszteri rangot szerzett, tanulmányokat meg könyvet írt, több könyvet le is fordított, egy kiadóvállalat megbecsült munkatársa, aki előtt akár az akadémiai karrier útjai is megnyílhatnak. A szülők nem tudják, hogy mihez kezdjenek, végül rájönnek, nem bízhatnak semmit a véletlenre, maguk tárják fel fogadott lányuk előtt a féltve őrzött titkot. Vállalva az ilyen titkok feltárásával együtt járó döbbenetnek, majd hogyanem kétségbeesett válságnak minden esetleges következményét. Az örökbe fogadott Kojić lány valóban megdöbben, de kezdetben az őt elhagyó, akkoriban gyereklánykorú szülőanyjával egyáltalán nem kíván találkozni, az őt felnevelő szülőkről se lemondani, nem kívánja múltját és emlékezetét újraírni és újrafogalmazni. Nyelve és beszédmódja se kerül válságba, akiket eddig szüleinek tudott, továbbra is anyjának és apjának szólítja, vélt szülei házáat továbbra is szülői háznak tartja. Megkísérel tehát új helyzetéhez racionálisan viszonyulni, megkísérli személyiség- és identitászavarát ésszerűen, múltjának és életének fontos eseményeivel feloldani, mert – értelmiségiként – az a meggyőződése, hogy az igazi szülői szeretetnek, de a szoros rokoni kapcsolatoknak sem a vérség, hanem a megértés, a szeretet, a mélyen megélt összetartozás érzése a feltétele. Ahhoz, akivel szót tud érteni, sokkal több

köze van, mint azokhoz, akikhez születése folytán tartozik, mert azokban nem talál se megértésre, se szeretetre, és benne sincs irántuk se megértés, se szeretet.

A történet és az elbeszélés persze nem maradhat ennyiben. A Kojic lány egy váratlan pillanatban származása különös történetét elmondja a férjének, aki a történet nyomán felesége mély lelki válságától tart, és ezért többször megismételt kísérlet után rábeszéli a feleségét meg nevelőszüleit, hogy járjanak utána, keressék meg az asszony, a felesége szülőanyját. Rá is találunk egy vidéki városban, megismerik élettörténetét és életvitelét is, ami szöges ellentétben van az örökbe fogadó szülői ház értékrendjével, szabályaival és szokásaival. Látogatásuk a szülőanya félig kész házában lehangoló, a negyvenéves felnőtt asszony beszélgetése idős szülőanyjával tartalmatlanra és értelmetlenre sikeredik, az idegen nevet viselő asszony találkozására féltestvérével, a vidéki kisváros kézilabdacsapatának edzőjével, annak cseh származású feleségével és kislányával lehangoló lesz. Mindez tovább fokozza a Kojic lány identitászavarát, amit végül majd igazi lelki válság és testi leépülés követ, amikor a férj bejelenti, hogy összeköltözik az asszony féltestvérének a feleségével, akit teherbe ejtett. A válás csak tetézi a Kojic lány magányát. Mindenkitől elzárkózik, és hozzákezd történetének elmondásához, majd leírásához, bár felépüléséhez nem sok reményt fűz. Magányát az sem oldja fel, hogy sürgős fordítói munkát ajánlanak neki, holott az életrajz, amit gyorsan le kellene fordítani, mintha saját helyzetének közvetett értelmezése lenne.

A fogadott lány története, súlyos szellemi, lelki és testi válsága, viszonylagos trivialisitása ellenére egy másik, úgy is mondhatnám, jelképes szinten is olvasható. Egy olyan közösségi világképben, a kollektív emlékezet és szabályozás olyan környezetében, ahol még mindig rendkívül erősek a törzsi és vérségi kötődések, ahol az identitás őrzését és fenntartását még mindig a szigorúan vett vér szerinti családi kötődések alkotják, nem nehéz a személyes önismereti válságot áthelyezni közösségi és társadalmi térre. Vida Ognjenović választása egyértelmű. *Hütlének* című regényével a törzsszel szemben a polgári értékrendet hirdeti, a vérségi kötődéssel szemben a megértést és a szeretetet. Nem tekinthető erőltetettnek a regény ilyen lehetséges értelmezése, mert Vida Ognjenović más munkáitól sem, főként drámáitól nem áll távol az időszerűnek közvetett és szimbolikus megjelenítése, főként pedig annak a provinciális szellemnek a körülírása, amit Radomir Konstantinović mutatott meg a vidék filozófiáját, a provincializmus hatalmát leíró munkájában. A fogadott lány drámája, személyiségi és nyelvi válsága: kit szólíthat mindezek után anyjának és apjának, a polgárosodást keményen elutasító közélet értékrendje ellen indított támadásként is

értelmezhető. Pontosabban, értelmezhető volna, ha a regényhős beszédét vagy írását Vida Ognjenović erősebb kézzel, nagyobb távolságtartással, főként pedig keményebb iróniával fogalmazta volna meg. Ha a regényt fejezetekre bontotta volna, ha az idősíkokat több nyelvi leleménnyel rendezte volna el, ha nem ragaszkodott volna görcsösen a regényt első személyben előadó figura igencsak egysíkú beszédmódjához. De talán nem is kell ezt a szerző szemére vetni, hiszen irodalmi kultúrája őt szorosabban köti a dráma, mint az elbeszélés beszédmódjához. Vida Ognjenović elsősorban drámaíró, regényhőse pedig úgy adja elő életének válságtörténetét, mintha drámai monológot mondana a színpadon. Talán ha az író ismerte volna Kosztolányinak az „egy asszony beszél” címszó alá sorolható novelláit, a *Verőfényt*, a *Kínai kancsót*, a *Sárikát*, akkor a *Hűtlenek* is inkább lett volna regény, mintsem prózában előadott drámai monológ.

Graffiti

Axon, mielin.
Neuron-mikrokozmosz.
Eftil, Rissar, Rivotril.
A rotor és a sztátor.
Nyílt színi bauxitfejtés, vészkijárat-ritmusok hullámmása az éterben.
Hárman a hídon.
Fatal error.
Szürkeállomány elektromágneses, biokémiailag szocializált gondolatokkal.
Fényeket, színeket spriccelve szét Word-galaxisok kontrasztolt vizuál-
univerzumaiban.
Kábán, bután vonzódok-vonzódunk, irgum-burgum!
Séta falfirkák közt, feliratozva, izzó-hűvösen.
Perzselő, gyönyörű tekintettel.
A kihalt, verőfényes hídon, megsokszorozódva.
Szemcsés beton a vízálló plasztiktalp alatt.
– Ott! Ott!
Filmen?
Tablettakapszula-koktél, üdvös somolygás.
Zselatintenger, újságpapír-óceán, gipszcsermely.
Többrétegű, tépelt plakátmaradványok az égen, csíkokban, szaggatot-
tan, összefirkálva, mint az otthonos, lágy, tágas-bogas iszony.
Harapnám ajkaid, itatnám könnyeid.
Sápadt, sovány arcok tengerészsapkában.
Félek, félnek, félünk.
Hámlott vaskorlát a végtelen ürességbe veszve.
Alant matchbox-autók, hangyák, oldalt gusztustalan Duna-hullámok.
A korlát forró érintése.
Lángoló szemét.
Szerelmeim, szerelmeik, szerelmeink.
Nem vágyódom, nem vágyódtok, együtt-nem-vágyódunk.

Káosz-Semmi Pandora szelencéjében, a hídon, verőfényben.
– Ez nem ő! Ez nem ő!
A Donau túlsó oldalán Pétervárad, gyorsfagyasztva.
Tetszhalott kő-kód mozdulatok.
Pici ékszer-óváros, fájdalom.
Forró, félfolyékony-aszfaltba süllyesztve, széttárt karokkal.
Napszemüvegben, az éles üvegszilánkokból strukturálódó kozmoszt
fürkészsze, galaxisok rejtőzködő Téalapója.
A Duna túlsó oldalán Pétervárad, zsírpapírba csomagoltan.
Sziklás, masszív vár, bevehetetlen, kiismerhetetlen.
Műtermek, diszkók, kazamaták örvénye.
Mai és régi, titkos katonai objektum, még nálánál is ősbibb titkokkal.
Itt van a közelben, csak lépegetni kell valamennyit, célirányosan.
Csorba kőlépcsőkön a becsomagolt talpak csusszanása.
Rejtett rádiólokátorok rakétakilövő állomással.
Fémajtók surrogása, földalatti termekben tenyésztett humanoidák élet-
nagyságú epruvettákban rejtőzködve-rejtegetve.
A vár.
X-sugarakat sugároz felénk, titkos tányérantennákról.
Csúcs ez az érzés.
Enter.
Hel-Maria lépegetése.
Régi némafilm, szintetikus mozdulatokkal, gondolatokkal.
Mikroprocesszorok villámló kisülései, hiszen élek, élek.
Kandírozott tobozmirigy-morzsalék.
Mega- és gigabyte-ok angyali dühe az álszempár mögött.
Atommag-hasadás szuprematista computer-nyúltagyban.
Delete.
Uroborosz, transz-ég, hídkorlát.
Szemcsés felvétel velem, velünk, szegyenbe mártott humanoidákkal.
Hídkorlát.
Ég.
Fémkonfetti-mágia a levegő-magzatburokból aláhullva.
Csilingelve, csattogva, csörömpölve bővöl.
Kovácsolt, dombormintás szépségzivatar.
Volt, nincs, nem is volt.
– A vár! Magasan-mélyen, a falak érdes tapintása.
– A sápatag torony az órával, mely visszafelé forog! Bűnszubsztancia.
– Ez nem ő!
Félek, félnek, félünk.
Film.

A szagztatott útszalag mentén egy pár véres balettcipő szétdobált, püspöklila játékfejszék társaságában.

Tér, megfagyott mozgás, sűrű állagú testnedvfolyam.

Manipulált fotók távoli terminálokban.

Duzzadt szemek villanása.

– Na és?

Szurok és nyál, csupasz télutó.

Fekete Nap alatt hámló vaskorlát, kiradírozott árnyékok.

Bugyborékolva a szorongástól.

Gonosz, aljas mutogatás a távolba, egymásra, negatívban, vörös szín-szűrővel.

Szenvedélykitöréseim, szenvedélykitöréseik, fölösleges auraenergia-veszteség.

– Ott! Ott!

Szerelem.

Hárman a hídon.

Volt, nincs, talán nem is volt.

Enter.

Barnás tócsa, benzin és sav, rutinmunka.

– Ennyi?

Izzadság-sókristályok a tengerésztrikókon.

Aszfaltba ragadt, lángoló szemét.

– Akarom! Akarom!

Kicsiny, olcsó, hordozható telefonjainkat nyomogatva az éles szélben.

Céltalan SMS-ek, minek.

Víz, fölülről, a tépett plakátréteg csöpörészése.

Elektroszmog, savas ózoneső hosszú-hosszú várakozás után.

Gyöngyöző buborékállag a járdaszegélyen, s tovább-tovább.

Intim retushalál.

Az ázott bőr, a gőzölgő beton és vízbe hulló víz illatvegyülete.

Az aláhulló csapadékfolyadék szép, szabálytalan ütemű kopogása víz-szintes beton- és vasfelületeken, body-art felületeinken.

Malterbábuk vagyunk keresztre feszítve, végig a vaskorlát és a kihalt híd mentén.

Sápatag, örvénylő levegő-halmazállapotok.

– Nem! Nem!

Tengerészsapkák az útszalagon, bazaltcsíkszerűen kimerevített folyó hömpölyög a mélyben.

A másik parton, mely már szinte eltűnt a süllyesztőben, Twin Peaks fölött köröző héjaraj.

Napszemüvegben, mega- és gigabyte-ok angyali dühe a szintetikus szempárok mögött.

A végtelen víztömeg és a végtelen, összefirkált hídkorlát együttes, interaktív lüktetése.

Plasztiktalpunk olvadt állagú szurokbetonnal leöntve, szögekkel hóka testünkben, Malevics-keresztek, X-sugarak, éles szél.

Hármasban, elfeledve.

Zoloft, Sanval, Xalol.

Félek, félnek, félünk.

Csúcs ez az érzés.

Fülhallgatók Mr. Spock-füleinken, e hülye planétán, keresztre feszítve.

Digitalizált, retusált dagerrotípiá negatívban.

Cementpartok közt Duna-folyondár.

Ég, híd, bőr, vár.

Festékszóró-firkák, keskeny vércsík kékesen elszíneződött ajkakon.

Fekete zápor, graffitioceán.

Manipulált fotók távoli terminálokban.

Savas zivatarban, hosszú idő után.

Nedves bőr, haj, szegecselt tenyér, lábfej, ajándék ez a nap.

Klinikailag tesztelt, ártalmatlan bűnbuborékok aláhullása a tépett égről, hiszen élek, élek.

– A vár! Az idő inverziója!

– A folyó! Nem! Nem!

Malevics-keresztek a hídkorlát mentén, volt-sosemvolt térkapukra nyílvá.

Fogtömések belsejében, szívpitvarok-kamrák mélyén, vérerek falai mentén millió és millió, miniatűr lehallgatókészülék.

Süpped a város, a híd, a tér.

Kimerevített, szitáló pillanat.

Moditen depo, a fecskendő lány behatolása az izmok birodalmába.

Bazalttömb-félmúlt, cool.

Szegecselt tenyér, szakrálfélelmetes, moccanatlan Duna-hullámok a mélyben.

– Filmezd, Ranxerox!

– Ne őt!

Hullák úsznak alatt, de hisz ez csak egy képregény, ugye?

Back.

Séta falfirkák közt, feliratozva, nekidőlve a hirdetőoszlopnak.

Armani+Marlboro Lights, hajlakk és gyémánt szempár.

Divat, unalom, drog, létélmény és bőrradírr.

Számítógépes személyiség-imázs, hiszen élek, élek.

Divat, unalom, drog.

Enter.

Két prozalett

A krumpliszsák

H. kisváros (egyik) főutcáján sétáltam, vagy talán siettem éppen valahová, amikor centiméterekkel a fejem mellett elhúzva, becsapódott elébem a járdára egy krumpliszsák. Megdöbbenem tapasztaltam (természetesen túl voltam már a katonai kiképzésen), hogy a nagy erejű becsapódás ellenére sem a járdán, sem a ceffogó-hálóba pakolt krumplin nem lehetett észlelni semmilyen sérülést, pedig az olyan erős volt, hogy a légnomástól a környező épületek ablakai is betörték. A szomszédos postahivatalból is kiszaladtak a postás- és egyéb kisasszonyok, mondván: „Jeszus Máriám, a NATO ismét leejtett egy krumpliszsákot!” Persze, többen is lejöttek a betört ablakú házakból, s főleg arról beszéltek, vajon a biztosító megfizeti-e a kárukat, merthogy nyilvánvalóan nem mindennapi esemény történt H. kisvároskában azon a bizony, bizonyos napon. (Pláne, mivel hétfő volt és kedd is egyszerre, s bár mindkettő hétköznapra esik, mégis furcsállották ezt az emberek.) Johann bácsi, aki Ausztriából települt át abban a reményben, hogy krónikus reumáját (esetleg krónikusan zsugorodó máját is?) itt orvosolni fogják, döbbenem mondta: „Én csak azt látni, kartoffeln potyogni fönről le; én fogni fejem, utána fogni lábam, pincébe le.” Úgy döntöttem, megnézem magamnak és másoknak ezt a zsákot, mielőtt a hadsereg lezárná a körzetet. (Erre akkor már számítani lehetett, mert a magyar honvédek is krumplihányban szenvednek.) Odaléptem és elővettem, majd kinyitottam a bicskámat (ilyen minden, magára valamit is adó magyar ember zsebében, avagy – újabban – táskájában megtalálható, talán éppen hasonló váratlan helyzetekre időzítve), s. Pont. Némi hezitálás után felvágtam a háló-zsákot, melyben a titokzatos krumplik aludták álmukat. Na – de! A burgonyának kinéző krumplik ezután hirtelen szétgurultak

60 H. kisváros (egyik) főutcáján, és az addig báméskodó postás- és egyéb

kisasszonyok, valamint a környező épületek biztosítási ügyeket tárgyalgató lakói ijedten hátrahőköltek. Jómagam csak álltam ott és vártam, mi fog történni, azonkívül, hogy az addig báméskodó postás- és egyéb kisasszonyok, valamint a környező épületek biztosítási ügyekkel foglalkozó lakói ijedten hátrahőköltek. De nem történt se BUMM, se bim-bam, a krumplik egyszerűen szétgurultak H. kisváros (egyik) főutcáján. Mindenki csak tátotta a száját, s nyilván azt gondolta, hogy „nahát, még ilyet!”. Ám néma csend volt, ki nem mondta volna senki ezt a népi bölcsességet. Összecsuktam a bicskám, és lehajoltam (miközben a postás- és egyéb kisasszonyok már a telefonokon lógtak, hogy jelentsék a szenzációt a CNN-nek, a Reutersnek, sőt, talán az MTI-nek is). Lehajoltam tehát, és felvettem egy krumplit a szétgurultak közül. Beleharaptam. Nagyot recsent. Eltörött a műfogsorom. Kemény krumpli volt, mintha nem is a NATO ejtette volna le. A betörött ablakok kereteiből az apró és a nagy fejek csak ámultak és bámultak. Ó, hol volt már addigra a NATO, a nettó, a bruttó és a biztosító. A honvédség ellenben eddigre csakugyan lezárta a körzetet, s civil ruhás emberek körbejárták a házakat, meggyőzni igyekezően a lakókat, hogy nem láttak semmit, nem is történt itt semmi az égvilágon, csupán leesett egy egyszerű krumpლისzák a levegőből, ilyesmi bármikor előfordulhat az Alföldön is. Az emberek bólogattak, hiszen tudták, amit tudtak. Aznap csodát láttak H. kisváros (egyik) főutcáján.

Terápiám története

Ez nem novella. Nem is dokumentum. Nem krimolett. Ez egyszerűen nem az, ami. Ha ugyanis az lenne, akkor már nem lenne az.

Arra ébredtem egy borús/napos reggelen, hogy pisilnem kell. Ekkor még nem vettem észre semmi szokatlant. Még akkor sem, amikor megvakartam a tőkömet. Vissza is feküdtem, aludtam még vagy két órát, ami, utólag úgy tűnik, súlyos hiba volt, de nem bántam meg, mert szép, szurrealista álmaim voltak, mint általában, amikor nem bánom meg, hogy visszafekszem még két órára.

Ismét felkeltem, kimentem borotválkozni. Nem tükör előtt szoktam, villanyborotvám van, akkus, az arcomat meg már ismerem látásból, bár nem vagyunk mindig köszönő viszonyban egymással. Megpróbáltam, szokás szerint, felfújni amúgy is felfuvalkodott arcomat, de csak egy puttyanást hallottam. Nem tudtam becsukni a szám. Ekkor belenéztem a tükörbe. Az arcom jobb oldala megbénult. Úgy döntöttem, ismét visszafekszem,

mielőtt még elhamarkodnám a dolgot. Ismét szép, szürrealista álmom volt. Ezúttal azt álmodtam, hogy egy virágos mezőn fekszem, miközben tankok lövöldöznek körülöttem, és húscafatok hullanak mindenfelé. De a birkák csak legeltek tovább és bégettek, a kecskék csak mekegtek, a békák meg (mocsár nem volt a közelben, de hát, mondom, csak egy szürrealista álmról van szó) brekegtek.

Túl későn ébredtem. Akkorra már tényleg megbénult a jobb arcom, pedig először azt hittem, ez is csak egy álom kis almomban. Igen, volt már egy ilyen – húsz éve. Már akkor sem tudták az okát. Huzat? Vírusos valami? Nem szélütés. Megnéztem az interneten. Facialis paresis. „Száz ezer ember közül életében 23 kapja meg ezt a máig felderíthetetlen okokból keletkező bibit.” (Halálukban viszont mennyien?) Én már másodszor részesültem ebben a szerencsében, úgy látszik, a kiválasztottak közé tartozom.

Két nap (és sok szürrealista álom után) mentem el orvoshoz. Mivel akkorra már bevezették a vizitdíjat (sőt, időközben meg is szüntették, most legyen okos az ember!), a neurológus előtt elmentem szemorvoshoz és fül-orvoshoz is (vizitdíjat naponta csak egyszer kellett fizetni egy intézményben), s mint kiderült, erre amúgy is szükség lett volna.

Kiírtak – elsősegélyként – tíz *terápiás kezelést*. Az Ildikó és a Margit szépen kezelgetett is, apró drótokat helyeztek az arcom megfelelő részeire, ezeket ötpercenként váltogatták, és különböző részekre tették utána. Ezekből a drótokból amolyan elektromos kisülések érték megbénult orcámat. No, de! Hiába volt ott mindenki egy lepedő-függönnyel elkerítve a szomszédjától, csak-csak hallottam történeteiket, bár süket vagyok, akár csak Márton Áron ágyúí. Érdekes történetek voltak ezek. Ezért csak azt tudom ajánlani minden újságírónak vagy történésznek, hogy menjen el egy ilyen terápiára (a félreértés végett: ott nem adnak se Földet, se italt). Rengeteg érdekes történetet hallhat, ha süket. (Ezekről majd utóbb.)

Gion Nándor pályakezdése

Gion Nándor első nyomtatásban publikált szövege az Ifjúság Symposion című mellékletének 1962. november 8-i számában jelent meg *Helyzetjelentés* címmel. Ettől számítható a Gion-szövegek folyamatos közlése. Ezen nem változtat az a tény, amiről utólag értesültünk, hogy előbb is voltak próbálkozásai. Ám vagy választ sem kapott a beküldött versekre, melyeket még inasként, középiskola előtt írt, de ahogy évekkkel később visszaemlékezik, a „néhány kínosan rímelő, búbanatos szerelmes verset” Herceg János, a Híd főszerkesztője, joggal, „figyelemre sem méltatta” (GION, 1990), amiért ő természetesen önérzetesen végig sértődött, s abba is hagyta a versírást, de a költészetről, mint beteljesületlen vágyról – ahogy több művében, első regényétől kezdve olvasható – nagy tisztelettel ír. S ez végigkíséri, amiről egy későbbi interjúja is utal: „Nem sokkal Budapestre költözésem után tartottam egy előadást »Líra a prózában« címmel” (FÜZI, 1998). Vagy, mint egy novellájáról is utólag értesülhettünk, amely álnéven jelent meg, senki sem tudott, amíg a Déry-díj alkalmából készült interjúban nem említi annak kapcsán, hogy Symposion-beli első közlését a szerkesztő „első írás” megjegyzéssel jelentette meg: „Bágyadtan tiltakoztam, mondván, hogy nekem jelent már meg novellám is álnév alatt (itt kezdődött először kibontakozni a prózáírói tevékenységem), de azt nem vették figyelembe” (BÁLINT, 1987). Egy másik, az iméntit majd tíz évvel megelőző interjúban Gion több novelláról szól, melyeket álnév alatt közölt. De mivel ezeket nem tartotta sikereseknek („Rossz novellák voltak. Magam is beláttam.”), úgy döntött, hogy előbb megismeri az elméletet, s ezért „átmenetileg a kritikánál” kötött ki (MÁTYÁS, 1976).

Az első, saját neve alatt megjelent írása, későbbi meghatározása szerint, „afféle ügyetlen kis glossza” (BÁLINT, 1987) volt. Ebben arra a vitá-

ra reflektált, mely Bori Imrének Csépe Imre egyik könyvéről írt kritikája nyomán alakult ki. Gion Bori mellett voksolt, aki kritikájával hadat üzent a hatvanas évek elejéig divatban levő dicséretinflációnak, amit többen nehezményezve szóvá tettek. Nem maga az írás, amely lehetne akár egy olvasói reagálás is, érdemel évtizedek múltán figyelmet, hanem néhány olyan mozzanata, melyek Gion kezdeti irodalmi szereplése szempontjából fontosak. Az irodalmi művek kiváltotta hatás kapcsán hivatkozik például Bálint Györgyre, a levágó kritika jogosultságát illetően pedig Jules Lemaître-re, aki „egyetlen tanulmánnyal »kivégezte« Georges Ohnet-t, a XIX. század végi francia limonádé-írót”. S bár megjegyzi, nem mindenáron híve a levágásnak, de „a kritikusnak kötelessége a művet irodalmi értékének megfelelően” tárgyalni. A Bálint Györgyre való hivatkozás Gion akkori olvasmányélményére utal, míg a szókimondó kritika létjogosultságának hangoztatása teljes mértékben összhangban van a Symposion-mozgalom egyik, talán legfontosabb, a köldöknéző, önelégült irodalmi provincializmust támadó elvével. Jelentkezésekor tehát Gion vállalja azt a szemléletet, melyet a Symposion képvisel a hatvanas évek elején. S ez a szemlélet tükröződik Gion többi, a mellékletben megjelent írásában függetlenül attól, hogy az Újvidéki Rádió nyilvános vidám estjein tapasztalt ripacskodásról (*Hevenyészett jegyzetek egy nyilvóános vidám-műsorról*. 1963. ápr. 4.; *Panoptikum hétről hétre*. 1963. ápr. 18.) vagy többekkel a szerinte „eloperettesített” szabadkai *Koldusoperáról* ír (*Brecht Szabadkán*. 1963. május 9.), hogy a szabadkai Népszínházban rendezett vitáról s ennek sajtóvisszhangjáról (*Kinek az elvei sántítanak*. 1962. dec. 20.) vagy a Sterija Játékok néven ismert országos színházi fesztiválról (*Csoportosított naplójegyzetek*. 1963. május 23.) számol be. De nem csak érdekességgént említhető, hogy lelkesen ír a remek belgrádi egyetemista kabaréről, a Komaracról (*Ha már szatíra, hát legyen merész*. 1963. jún. 18.), melyet éppen merészsége miatt betiltanak, vagy részt vesz abban a szerkesztőségi akcióban, melyben hatan írnak a *Legénylakás* című amerikai filmről (*Lehetőség és megvalósítás*. 1963. márc. 21.).

*

Mindezek az írások, s természetesen könyvkritikái, esszéi, tanulmányai és novellái egyértelműen jelzik, hogy Gion aktív alkotó tagja volt a zömmel az újvidéki Magyar Tanszék első és második nemzedékének hallgatóit tömörítő Symposion-mozgalomnak.

64 Az újvidéki Bölcsészettudományi Karon 1959. október 21-én indult meg a magyartanár-képzés. Az Ifjúság című hetilapban 1961. december

21-én jelent meg mellékletként a Symposion, melyet szerkesztőként Tolnai Ottó, munkatársakként pedig Bányai János, Domonkos István, Fehér Kálmán és Koncz István jegyzett, s melyhez fokozatosan csatlakoztak írásaikkal azok, akiket az irodalomtörténet a mozgalom törzsgárdájaként tart számon. Az első megjelenés szerint 1962 januárjától Maurits Ferenc, februárjától Gerold László, márciusától Utsi Csaba, Végel László, Ladik Katalin és Molnár Cs. Attila, áprilisától Bosnyák István, novemberétől pedig Brasnyó István és Gion Nándor publikált, a következő két évben csatlakozik Jung Károly, Utsi Mária, Gobby Fehér Gyula, Papp Tibor és Miklós, Vetró (később Veszteg) Ferenc, Várady Tibor (akkor Mitró Zoltán), de publikált a mellékletben a tanszékvezető Sinkó Ervin, a tanárok közül Bori Imre, B. Szabó György, az írók közül pedig Németh István, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gulyás József stb., állandó munkatárs volt a filmekről író Vlaovics József. Gion Nándornak mintegy harminc szövege, jegyzete, glosszája, kritikája, tanulmánya, novellája jelent meg a két év alatt, 1962 novemberétől 1964. szeptember 24-éig, első írásától a melléklet megszűntéig, de munkásságát folytatja a mellékletből 1965 januárjától folyóirattá avanszált Új Symposionban, kritikákkal, tanulmányokkal, novellákkal s folytatásokban közölt *Kételtűek a barlangban* című regényével, melynek könyvként megjelenő változatáig kísérem végig ebben a fejezetben Gion Nándor pályakezdését.

A Symposion című melléklet és az ezt követő Új Symposion című folyóirat a hatvanas évek irodalmi mozgalmának orgánusaként gyűjtötte egybe annak a zömmel a tanszéken tanuló nemzedéknek a tagjait, amelynek fellépése vízvonalzó volt a vajdasági magyar irodalom s általában a művészi s részben a társadalmi gondolkodás szempontjából. A két időszak kiadvány „korszerű művészet- és irodalomkoncepció, új szenzibilitás és kritikai szellemiség jelentkezésének” ad teret, ahogy a mozgalom egyik vezéregyéniségéről, Tolnai Ottóról készült kismonográfia szerzője, Thomka Beáta írja (THOMKA, 1994). Ahogy irodalomtörténetében Bori Imre írja, már nemcsak a melléklet és a folyóirat, hanem a Symposionban 1961 és 1964 között megjelent, beszédes című antológia, a Sinkó Ervin előszavával megjelent *Kontrapunkt* kapcsán is: „Itt tettek először kísérletet arra, hogy irodalomfelfogásukat körvonalazzák, és példákkal bizonyítsák az új és ihletett költői szó erejét; melyre esküdtek, egyúttal pedig megnevezzék azokat a jelenségeket is, amelyeknek tagadását hirdették.” Nevezetesen „A bezárkózás, a tóparti és a templomtorony-perspektíva, a permanensen tévesen értelmezett regionalizmus” (BORI, 2007) elleni támadást hirdették és vállalták. Bányai János, a mozgalom egyik alapítója és irányítója szerint a symposionisták fellépése „alapjaiban bolygatta meg a

jugoszláviai magyar irodalom színeképét: szembeszálltak a vidékiesség még sok helyütt uralkodó szemléletével, az új irodalom friss hatásait hozták magukkal, nem esküdtek látszatértékekre...” (BORI, 2007).

A Symposium-mozgalom nem az első próbálkozás, amely a vajdasági magyar irodalom korszerűsítését tűzte ki céljául. A Híd 1950. áprilisi számában tömörülő, publikáló írók, kritikusok is ilyen szándékkal, igénnyel léptek fel, de akkor a politikai hatalom útját állta az irodalmi változásoknak. A hatvanas évek elején sokkal kedvezőbben alakult a politikai konstelláció, ekkor már országos jellegű volt a nyugati tendenciákra figyelő, ezeket követő szellemi nyitottság, ami jótékony hatását a vajdasági magyar kultúrában, irodalomban is éreztette. Szerencsés pillanat volt tehát a szellemi élet és az irodalomról közös elképzelések mentén gondolkodó nemzedék találkozása, aminek jelentőségét az sem csökkentheti, hogy a Symposium köré tömörülő egyetemi hallgatók irodalomképe, szemlélete egyénenként eltéréseket, különbségeket mutatott. De volt egy közös cél, amely alapján konfrontálódtak a meglévő irodalmi gyakorlattal, vidékies szellemi attitűddel, s ez nemzedékké kovácsolta őket.

Feltehetőleg ennek felismerése csatlakoztatta a Symposiumhoz Giont is, aki kezdetben, amint visszaidézve saját irodalmi indulását, nyilatkozta, „csak” rokonszenvezett (BÁLINT, 1987) későbbi elv/társaival, de első írásának publikálását követően éveken át tevékeny alkotó tagja a mozgalomnak.

Gion, akinek írói sikerei folytán gyakorta megadatott, hogy interjúban nyilatkozzon életéről, pályájáról, többek között indulásáról is, természetesen a Symposiumhoz fűződő kapcsolatáról is beszél. Például abban az interjúban, amely első regényének megjelenése után készült, a legelső kérdés így hangzott: „Közösséget vállalsz-e az ún. Symposium-mozgalommal?”, Gion válasza: „Természetesen.” Majd arra a kérdésre, útitársként vagy kívülállóként kötődik-e a mozgalomhoz, többek között így nyilatkozik: „Amikor félreérthetetlenül színt kell vallani értékek és jelenségek kapcsán, amikor higgadt érvekkel rombolni vagy építeni kell valamit, teljes mivoltomban útitársnak érzem és akarom érezni magam. Kezdetből fogva meggyőződéselem, hogy a *Symposium* volt az (nem bánom, mozgalomnak is nevezhetjük), amelynek a nem nagy múltra visszatekintő vajdasági magyar irodalmi életben leginkább sikerült egy tisztességes letisztulási folyamatot megindítania” (HORNYIK, 1968). Ugyanakkor megemlíti, hogy „társadalmi vonatkozásban” már kevésbé tölt be ilyen szerepet a mozgalom, még ha néhány esszé vagy tanulmány e tekintetben is sejteti az irodalom esetében már megmutatkozó szemléletváltás igényét. S ebben teljes mértékben igaza van, bár azt is tudni kell, hogy

a nemzedék összetétele, szakmai érdeklődése kifejezetten irodalmi, művészeti, s csak kis mértékben társadalomtudományi, következőképpen a társadalomról való gondolkodást is az irodalommal, tágabban a kultúrával kapcsolatos szemléletváltáson keresztül próbálták átértelmezni. Ezt lesz hivatott pótolni a folyóirat állandó rovata, a Szakállszárító, melyben irodalmi s nem csak irodalmi jelenségek csípős kommentárjait fogalmazták meg a lap munkatársai. A bibliográfiák tanúsága szerint azonban Gion nem írt ebbe a rovatba. Ha nem tagadja, hogy a mozgalom szellemiségét tekintve célkitűzéseivel egyetért, bár részeredményei miatt viszont fenntartásai vannak, szépíróként már inkább kívülállónak tekinti magát, ami úgy értendő, hogy ő is, mint minden író, saját elviesztétikai meggyőződése alapján ír, s ezért magányos, nem engedheti meg magának, hogy bele vesszen bármilyen mozgalmi sémákba, melyek követéséért feladja független alkotói énjét, önmagát. Ami természetes is, s nemcsak Gionra, hanem a mozgalom minden tagjára érvényes. Ezt a véleményét többször is megismétli.

Ide kötődik Gionnak egy másik interjúban kifejtett véleménye, mely szerint a nemzedékét összetartó alapelv a nyitottság volt, ami egyúttal az egymástól való különbözőséget is szavatolta. A nyitottság „Észtétikai szempontból olyan szabadságnak, illetve olyan diapazonnak az elfogadása, amelybe jóformán minden vonulat belefér, amennyiben értéket hordoz. Kizárólagosság kezdetben bennünk is volt. Mert valamit támadtunk. Méghozzá elég élesen támadtunk és elég harsogóan, sokszor eléggé durván, néha még igazságtalanul is. Erőszakosan indultunk, gyorsan akartunk tért hódítani és tartósan helyet szerezni az irodalmi nap alatt. Sikerült, mert azt hiszem, hogy a súrlódások ellenére, valahol ezt a befogadó közösség is igényelte. Meg aztán mindjárt a lelegején igen erősnek ígérkezett az én nemzedékem. Az is volt. Persze valós súlyának, jelentőségének meghatározása az irodalomtörténetre vár. [...] ma már valamennyiünknek megvan a maga – egymástól nemegyszer különböző – véleménye arról, hogy mi az, ami legcélszerűbb, legjobb, mely vonulat követése nyújtja a legtöbb lehetőséget az alkotásra, az értékteremtésre, a nyitottság elve azonban megmaradt” (GÖRÖMBEI, 1981).

Hogy ebben a „külön utas”, lényegében logikus és természetes igényben milyen mértékben volt benne, s egyáltalán benne volt-e a mozgalmat megtagadó igény is, az megbízhatóan ma már kideríthetetlen, tény azonban, hogy Gion az idő haladtával egyre gyakrabban utalt arra, hogy életében tévedés volt a Symposionhoz való tartozás, s hogy ő valójában nem is tartozott a mozgalomhoz. Hogy ez annak a hatására történt, hogy a róla szóló írások egyikében-másikában, például Féja Géza a hetvenes években még

szokatlanul terjedelmes tanulmányában (FÉJA, 1975) Giont szembeállították az avantgárdnak bélyegzett Symposionnal, s ő úgy vélte, ha a magyarországi recepcióban be akar futni, akkor vállalnia kell, vagy arról van szó, hogy miután 1994-ben áttelepült Magyarországra, ilyen jellegű megnyilvánulásai ekkor gyakoribbak, a beépülést, a befogadást megkönnyíti, ha nem vállal közösséget egykori múltjával, nem tudnám eldönteni. Tény azonban, hogy miközben megpróbálta „megideologizálni” a Symposion-jelenséget, ezt oly módon kötötte a politikához, ami merő utólagos konstrukció. Hogy a Symposion-mozgalom virágozhatott és erősödhetett, azt a politika machinációjának tulajdonította.

„Azokban az években – olvasható annak az interjúnak szerkesztett változatában, amely 2002-ben a budapesti Károlyi Palota Kulturális Központ kortárs magyar írókat bemutató sorozatának Gion-estjén készült – fölfutott Jugoszláviában egy fiatal értelmiségi gárda, akik a magyar tanszéken, profi módon, irodalmat tanultak. Mint minden első generáció, akik bekerülnek egy egyetemre és azt hiszik, hogy ők mindent tudnak, mi is azt hittük. Az akkori jugoszláv politika nagyon jól látta a mi helyzetünket, s igyekezett kézben tartani, irányítani bennünket. Azt mondta: jól van, fiúk, tanuljatok, csináljatok, írjatok, ti különb magyarok vagytok, mint a magyarországi magyarok. S ez nem is volt egészen blöff, ugyanis a korombeli magyarországi írók akkoriban ötvenként jelentettek meg könyveket, amikor én évenként, s erre volt pénz. Csakhogy volt ennek az egésznek egy svédcsavarja. Különb magyarok vagytok, nem is vagytok egészen magyarok, ti valójában kozmopolita zsenik vagytok, mi adunk pénzt, hogy jelentessétek meg az *Új Symposion* című folyóiratot, ahol mindent írhattok, az oroszokat is szidhatjátok magyarul (amit akkor csak mi tehattunk meg az egész magyar nyelvterületen), de ti valójában világpolgárok vagytok, valójában jugoszlávok vagytok. Kísérletezhettek ti akármivel, nem úgy vagytok ti, mint a magyarországi írók, hogy esküdni kell a szocialista realizmusra, nyugodtan foglalkozzatok csak a modern irányzatokkal. És bele is mentünk ebbe a játékba, mert jó volt, hogy nyitva volt előttünk a pálya, Jugoszláviában elfogadtak bennünket, mert mi voltunk azok a jugoszláv magyarok, akik (ahogy mondták) nem nemzetieskednek, akik internacionalisták. Magyarországon ugyanakkor gyanúsak voltunk, mert kacérkodtunk a szürrealizmussal és egyéb avantgárd irányzatokkal, de épp emiatt mi még fontosabbak lettünk a magyar nyelvterületen” (ELEK, 2004).

Vitathatatlanul súlyos (ön)vádak sorozata fogalmazódott itt meg. Bizonyos, hogy némi igazság van is bennük, de nagyjából üveglábon állnak. Ma már tudjuk, hogy a jugoszláv nemzetiségi politika végtelenül ügyesen, perfid módon segítette az elnemzetietlenedést. Nagy szabadságot

biztosított, s ezzel elterelte a figyelmet a nemzeti tudatról, azonosságról, hovatartozásról. Tény az is, hogy voltak bizonyos tabuk, melyeket tudomásul kellett venni, tiszteletben kellett tartani. Ez elsősorban a rendszerre vonatkozott. (Erre hivatkoztak, túl mereven, túl szigorúan mindkét Sympo-ügy esetében 1972-ben, amikor bírósági tárgyalás folyt, s 1983-ban is, amikor feloszlatták a szerkesztőséget.) Azt viszont nem tudom elfogadni, hogy az itteni fiatal magyar írókat tudatosan szembeállították magyarországi kortársaikkal, és azon a bizonyos, manapság sokat kárhoztatott jugoszláv-ságon is talán inkább azt a Gion által is dicsért szellemi nyitottságot kell érteni, mint a nemzeti tudat elleni ravasz támadást. Ezenkívül talán azon sem ártana elgondolkodni, hogy a symposionisták elleni kozmopolitizmus vádját a nemzeti melldőngetők hangoztatták, hangoztatják, mert így látnak lehetőséget saját szellemi impotenciájuk elleplezésére. Nem hiszem, hogy Gion ezek közé állt be akkor, amikor a fentihez hasonló véleményének hangot adott, bár nem tagadom, művei tanúsítják, hogy magyarként sok keserű helyi ismerete, családi emléke volt. A Symposionnal szembeni pálfordulását, amire természetesen joga volt, azonban mégsem kellett volna ily módon igazolnia, akkor sem, ha a kilencvenes évektől minden vonalon, az egész Balkánon s Közép-Európában is a nemzeti kérdés neuralgikus pontja lett a mindennapoknak, az emberi életnek.

*

Térjünk vissza oda, ahonnan időben kissé előreszaladtunk, Gion pályakezdéséhez első kötete megjelenéséig, illetve a Symposionban és az Új Symposionban, valamint a Hídban közölt írásokhoz, kritikáihoz, illetve szépprózai szövegeihez.

Arra a kérdésre, hogy volt-e már kezdetben valamilyen készítése, amely a „kritikus, esszéírói munka helyett a regény és a novella felé” irányította, Gion így válaszolt: „Mindig is szépíró szerettem volna lenni, csak az elején még nem volt bátorságom hozzá. [Emlékeztetnék: első próbálkozásait álneven jelentette meg!] Kritikákkal kezdtem, bár éreztem, hogy ez nem az én műfajom. Túlságosan szigorú fegyelmet követel művelőjétől, és én nehezen türtem el ezt a fegyelmet. Meg aztán beláttam, hogy csupán nemzedéktársaim között van legalább öt-hat, aki jobban műveli mind ezt nálamnál. De azért csináltam hősiezen és kínlódva éveken keresztül” (BÁLINT, 1987).

Ennek eredménye lett az a majd harminc írás, melyek között legtöbb a kritika, de van több esszének, sőt néhány tanulmánynak minősíthető közlés is. Ezek mai olvasata nem arról tanúskodik, hogy Gion ne lehetett

volna kiváló kritikus és tanulmányíró, bár abban nyilván neki volt igaza, hogy nehezen viselte el az értekező próza követelte szigort, s inkább a prózáíró szabadabb szárnyalását érezte magához közel.

Bár első szövegét Gion glosszának nevezi, itt már jelt ad magáról a kritikus, ahogy mindazokban az írásaiban is, számoljon be a szabadkai színházi vitáról vagy az országos színházi fesztiválról, írjon filmről vagy színházi előadásról, kabaréről vagy nyilvános vidám műsorról, amelyek első könyvkritikájáig megjelennek a Symposionban. Mintha hangját, tollát próbálgatná, mielőtt rászánja magát, hogy kritikát írjon. Nem valószínű, hogy első kritikájának tárgyát már a későbbi novellista választja ki, de talán mégsem lehet egészen véletlen, hogy elsőre éppen Déry Tibor *Szerelem* című novelláskötetével debütál kritikusként. Választásába nyilván belejátszott Déry prózája iránti szeretete, de az a tény, hogy novelláskötetről ír, mégis jelzésértékű, kivált, ha figyelembe vesszük, hogy kritikáit legtöbbször prózakötetéről írja. A Symposion-beli publikációk között három kivétel van: Miodrag Pavlović drámakötetéről (*Igra bezimernih*, 1963. jún. 18.), Tolnai Ottó és Domonkos István első verseskötetéről (*A főlény költészete*, 1963. okt. 17.) és Illyés Gyula átírt, kibővített Petőfi-könyvéről (*Petőfi és Petőfi Sándor*, 1964. május 28.) írt szövege. Pavlović kötetéről írva tanújelét adja elemzőképességének, igyekszik minden drámára vonatkozó lényeges szövegelemről írni. Érdekesebb s ugyanakkor Gion későbbi pályája szempontjából fontosabb az említett két másik kritika. A Tolnai és Domonkos első kötetéről készült írásban egyrészt a költészet iránti már jelzett tiszteletének hangját halljuk, másrészt nagyon pontos jellemzését adja mindkettőjük költészetének. Véleménye szerint kettőjük közül Domonkos a „költőibb”, kinek „Ösztönösségéből hiányzik a mesterkéeltség, a csiszolt versekről a csiszolás nyoma”. Vele szemben Tolnai költészete „a külső zörejekre (a) szavak zörejével reagál”. Domonkos magára, Tolnai pedig inkább a körülötte levő világra figyel, „vérmérsékletüktől függően vibráltatják verseiket; érzékeny borzongással és friss impresszióval építenek világuk két alaptengelyére: a szerelemre és a halálra”. A Tolnaira vonatkozó sorokban még egy mozzanatra figyelhetünk fel. Gion felismeri, hogy „Tolnai idegesen hullámozó versei mögött valószínűleg a jövőndő prózáíró rejlik” – írja annak alapján, hogy a költő „Vérbeli »közíró« türelmetlenségével száguldozik az eseményeken, érzéseken, mégsem veszik el a szavak káoszában”. Valóban a későbbi, a mai Tolnaira, a prózáíró Tolnaira illő sorok ezek. Gion megérezte a költőben a prózáírót. Hasonló felismerést rejt az Illyés-könyvről készült ismertető is. Ebben, miközben összeveti a szerző két Petőfi-könyvét, Gion megjegyzi, hogy Illyés „nem csak irodalomtörténész, hanem szépíró is”, amit könyvének ilyen ismérvei igazolnak.

Az átdolgozás, ami inkább bővítésnek mondható, alkalmat adott Illyésnek, hogy „a tudósi módszer helyett a szépírói módszert” válassza. Ebből kiindulva Giont is elsősorban a szépíró Illyés foglalkoztatja.

Térjünk vissza néhány mondat erejéig Gion Déry-kritikájához! Mintha a formálódó, illetve a későbbi prózaíró tanulmányúton lenne a mesternél, olyan alaposággal és figyelemmel szemléli Gion a Déry-novellákat. Mit lát? Hogy „A változatos személyrepertoár és környezet megköveteli a változatos írói eszközök alkalmazását. Déry kiváló művészi alaposággal válogatja meg eszközeit, nem ismétli önmagát: a környezetrajz, a párbeszéd szemfényvesztő pontossággal sallangmentesen kapcsolódnak össze, néhány szóval egész embersereget vonultat fel, egyetlen mondatral átvilágítja személyüket”. Hogy írása zárórészében Gion a Déryt elmarasztaló kritikusokkal is vitába száll, azt nem azért teszi, mintha Dérynek szüksége lenne egy kezdő kritikus védelmére, inkább azért, hogy Gion szembeforduljon az ún. tyimofejevi elvekkel, melyek a magyar kritikáírásban ekkor még erősen jelen vannak, követelve az egyéni helyett a társadalmi dimenziót, az egyéni megrendülés mellett a szélesebb láthatárt. Az irodalom rehabilitációját a szigorú, művészetellenes elmélettel szemben keresi Gion egy szovjet novellaantológiáról írva is (*A visszhang titka*. 1964. jan. 14.).

Hogy Gion számára mennyire fontos az írói munkásság, a megszólalás személyességének szavatolása, arra utal első Új Symposion-beli kritikája is, melyet az induló *Elvek és utak* című könyvsorozat azonos című tanulmánygyűjteményéről írt (*Részleges hozzájárulás*. ÚS, 13. sz.). Elsősorban Király Istvánnak a modernizmusról írt tanulmányával vitatkozik. A marxista esztétika képviselőjének felrója szemlélete egyoldalúságát, értetlenül fogadja, hogy Király nehezményezi Juhász Ferenc „pálfordulását”, hogy „*A Sánta-család* vagy az *Apám* fénylő realizmusának folytatása helyett *A tékozló ország* meghasonlott, vívódó költője lett”. Gion Király szemére veti, hogy oktanul fél a modernizmus rémétől. Almási Miklósnak pedig, hogy a dekadenciát „mint káros világnézeti jelenséget” tárgyalja Eliot, Sartre, Camus és Kafka kapcsán. Szabolcsi Miklós esetében viszont felemlíti, miszerint a tanulmány szerzője „egyenesen rosszallja, hogy egyes magyar írók a camus-i elbeszélőtechnikát vagy a karkai parabolát alkalmazzák”. Mielőtt Gion rátér a kötet számára két legelfogadhatóbb tanulmányának, Miklós Pál és Kardos László szövegének ismertetésére, summázza véleményét, hogy a vitatott írások szerzői számára „szinte már állandóan ismétlődő jellegzetességgé válik egy ijesztően leredukált perspektíva megkövetelése, amikor is a mindenható, de mindvégig nem eléggé meghatározott realizmus, pontosabban szocialista realizmus búvőkörében

idegenkedve fogadják a magány érzésének, az egyéni vívódásnak, vagy éppen a formabontásnak legkisebb jelét is, sőt mint káros és mesterséges jelenséget határozottan el is ítélik”.

Ezt a felismerhetően symposionista szemléletet, szellemiséget hordozzák Gion folyóiratbeli kritikái, melyek azért is figyelmet érdemelnek, mert kritikái közül, melyeket Gion első regénye megjelenéséig publikál, a legtöbb regényről vagy novelláskötetről íródott. (Csupán Sztáncsics András humoreszk-kötete, *Ünnep után édes a pihenés*, tekinthető némiképp kivételnek.) S ha még felemlítjük, hogy az akár esszének minősíthető írás is novellistáról, Mándy Ivánról szól, akkor egyértelművé válik, hogy Gion kritikusi érdeklődése egybeesik a szépíró készülődésével, amit csak nyomtatékosít, hogy mielőtt a folyóirat a 24–25. kettős számtól folytatásokban közölni kezdi Gion első, *Kétéltűek a barlangban* című regényét, hat novellát is publikál.

Az Új Symposionban olvasható Gion-kritikák egyik része vajdasági magyar, másik része pedig magyarországi prózakötetekről készült.

Ír Gobby Fehér Gyula (*Kenyer*) és Sulhóf József (*Egyetlen pillanat*), valamint Komáromi József Sándor „kisregényeket és novellákat” tartalmazó kötetéről (*Jó szó*). Gobby Fehér könyvéről írva, miután felemlíti a világirodalmi előzményeket (Kafka, Böll), dicséri az író igényességét, hogy „prózájáról végképp lekoptak a kezdő mutálás árulkodó jelei”, s „megpróbál modor nélkül írni”. A kötetet bírálva Gion abból indul ki, hogy „a sajátos szubjektív hangú írók legkonkrétabb, legmindennapibb mondanivalóját a mindent egységesítő forma ereje az elvonatkozathatóság értékével bővíti”, Gobbynál viszont „eleve adva vannak az elvonatkozott, steril fogalmak, amelyeket egy különleges, bizarr cselekményhez akar kötni” (*Tülméretezett tisztelet*. ÚS, 26–27. szám), ami higgadt szenvtelenséget, „modormentességet követel”. S ezt csak részben sikerül Gobbynak megvalósítania, bár megérezte, mit kellene tennie. A *Jó szóról* írva (*Kisregények és novellák*. ÚS, 34. szám) elsősorban műfaji kérdések foglalkoztatják: „miért nevezik ezeket az írásműveket kisregényeknek vagy elbeszéléseknek?”, amikor „tárcák, karcolatok”, amelyek újságban közölhetők, könyvben igénytelenységük folytán „már kevésbé”. Sulhóf regényével kapcsolatban fő kifogása a kritikusnak, hogy az író „nem becsüli eléggé a szavakat, témáját, a feldolgozandó anyagot pedig túlbecsüli” (*Ketten a szakadékban*, uo.). Sztáncsics humoreszkjei, bár „ismerős témák”-ról íródtak, „meddő humorizáláson” alig emelkednek felül, „hiányzik belőlük, amit „fojtott iróniának szoktak nevezni”, helyett a szerző „mesterségesen felduzzasztott háttérrel rajzol, összezsugorodott méretek kitégítésével kísérletezik, s ezzel még a sikerültebb részeket is elszürkíti” (*Milyen humor? Uo.*).

A melléklet után Gion a folyóiratban is ír Déry-könyvről. Ezúttal *A kiközösítő* című regényről. A kritikus miután összefoglalja Milánó egykori püspökéről, Ambrusról szóló mű cselekményét, s mielőtt Déry regényformáló eszközeit nevezi meg, a művel kapcsolatos olyan általános kérdéssel foglalkozik, mint a múlt és a jelen összefüggése a történelmi regényben és az írói mindentudás. Ekképpen: „Nagyon keveset tud manapság az író, mondják maguk az írók. Még a jelenről is, a múltról pedig még kevesebbet. Hiszen még az emlékezésnek is van egy bizonyos optimális távlata, amely a szemlélet által felvett részletek nagy hányadát is kiselejtezi, ami azt jelenti, hogy az úgynevezett régmúlt sematikus mivoltát még nehezebb valósággá feltámasztani. Marad tehát a múltaknak csak egy egészen kis köre: a legkönnyebben elképzelhető, a legkönnyebben birtokolható rész. Az író, aki manapság már nagyon keveset tud, és egyre szűkülő részműveltségére támaszkodik, ilyen alapról rekonstruálhat csak, ha történelmi regényt akar írni. Persze a rekonstrukció hitelességét meg lehet támogatni alapos történelmi búvárkodással, de az eredmény még így sincs előre szavatolva.” Déryt sem, mint a történelmi regény íróit, a múlt, amiről nyilván nem is sokat tud, hanem a jelen érdekli, amihez, ahogy Gion írja, „Szent Ambrus kora és környezete kiváló keretet nyújt”. Gion, bár pontosan látja a Déry-regény időszerűségét, jelenre, sőt a magyar, mi több, a huszadik század második felének kelet-európai birodalmára vonatkoztatható megfeleléseit, erről, nagyon okosan, megfontoltan, s tapintatosan, nem ír. Jó érzékkel óvakodik a „feljelentéstől”, ami a hatvanas években minden szókimondó kritikát fenyegethetett, de a sorok között utal rá, mely birodalomról és miféle dogmákról is szól(hat) ma ez a kiváló regény. Déry, fedezi fel a kritikus, azzal jár túl a kortárs cenzúra eszén, hogy történelmi regénye parodisztikus, ami persze nem újdonság a prózairodalomban, Gion íziben hivatkozik is Thomas Mannra, Déry mellett kedvelt írójára, de megjegyzi, hogy „Déry nem csupán a történelmi nyersanyagot parodizálja – talán azt a legkevésbé –, hanem a nyersanyagba visszavetített jól ismert eszmék századunkban elnyomorított függvényeit is”. Egykori dogmákról is, melyek nagyon is korszerű dogmák, de kívülről szemléli, ábrázolja ezeket, erre nyújt lehetőséget a történelmi tematika, Déry az a „művész, aki nem rakja igába a fejét”. Hogy szándéka minél tökéletesebben érvényesüljön, Déry eszközként az iróniát használja, ami egyúttal mentesíti is az írói mindentudás terhe alól. Hogy saját felismerését, miszerint *A kiközösítő* remekmű, igazolja, Gion Örkény Istvánnak a regényről írt kritikáját idézi. Ez Déry regényét az „eleven gyík árnyékához hasonlítja”, melynek eleven mozgása folytán nem egy, hanem több árnyéka is van, lehet, s ezért megfogni mind a gyíkot, mind pedig az árnyékot – lehetetlen. Ilyen Déry regénye is,

melyben az „évszázadokat átszelő, jelentől ihletett és a múltból állandóan visszatérő számtalan vonatkozásnak mindegyikét [...] lehetetlen felfedni” (*Remekmű feltételes módban*. ÚS, 18. szám).

Gion Új Symposion-beli kritikái között külön figyelmet érdemel Mándy Ivánról írt dolgozata (*Írói szerénység – rendhagyó alkotási mód*. ÚS, 35. szám), amelyben igen alaposan, nagyszerű elemzőkészséggel a Mándy-féle írásművészet áttekintésére vállalkozik a *Régi idők mozija* című regény alapján. Hogy Gion az irodalom világába újra bebocsátást nyert Mándyról ír, az több gesztusnál, a kiváló prózaíró előtti tisztelgés is. Mándyról tudjuk, hogy néhány évig kegyvesztett, ahogy Bori Imre gyűjtőcímet viselő tanulmánya jelzi, a „pálya szélére” szorult, Mészölyvel, Hernádival s másokkal, akiknek Mándyval együtt a jugoszláviai magyar folyóiratok, a Híd és az Új Symposion közlési lehetőséget adtak. Gion kritikája akár ebbe a gesztussorba is beillik, de amilyen alaposan foglalkozik a Mándy-féle prózával, az már több ennél, a kiváló prózaíró bemutatását szolgálja. Elsősorban azt vizsgálja, amire írása címének második fele utal (*Írói szerénység – rendhagyó alkotási mód*. ÚS, 35. szám), Mándy rendhagyó alkotási módját. Mándy önvallomását idézve, miszerint ő arról ír, ami az élményekből a belső világban megmaradt, „belefutott”, Gion védi az író a moderneskedés vádjától, amiért a *Séta a ház körül* című kötete kapcsán bírálták, s hangsúlyozza, hogy Mándy prózája valóban nélkülözi a hagyományos prózai alkotóelemeket (cselekmény, fantázia, jellemábrázolás), de ezeket Mándy „belső realitásnak” nevezhető sűrített ábrázolással pótolja, helyettesíti. Ahogy a „csupasz, árva mondatok” jellemezte *Régi idők mozija* tanúsítja, Mándy kötete, írja, „Minden körítés, magyarázat nélkül. Egy-máshoz kapcsolódó, apró szomorkás színű mozaikokból áll”, „Mintha egy régi, szakadozott szélű filmtekercset nézegetne az ember”. S ezt követően Gion részletes és igen ihletett elemzéssel bemutatja Mándy regényét. Írása konklúziója pedig az, hogy Mándy Iván nem tesz egyebet, mint „egyszerűen csak bebizonyítja a nélkülözhetetlennek hitt elemek nélkülözhetetlenségét. És ez a bizonyítás mindig nagyon jól sikerül”.

Egy számban (ÚS, 20–21. szám) Gion két új magyar prózakötetről is közöl kritikát, Sánta Ferenc *Az áruló* című regényéről és Fejes Endre *Vidám cimborák* című novelláskötetéről (Fejes *A hazudós* című kötetről a Híd Szemle rovatában közöl két évvel korábban kritikát).

Mindketten jelentős írói a hatvanas éveknek, Sánta regénye az életmű egyik legfontosabb darabja, Fejes kötete viszont a *Rozsdatemető*, a *Vonó Ignác* vagy a *Cserepes Margit házassága* mögé sorolódik az opusban. Gion mindkét könyv esetében jól látja az opusban elfoglalt helyüket. Sánta regényéről írva elsősorban a műfaji kérdés, a keretregény változatai és felhasznál-

nálhatósága foglalkoztatja. Ennek azt a variánsát, amely a kerettörténetből riportszerűbe vált, a magyar írók, Gion szerint „az utóbbi időben feltűnően gyakran alkalmazzák”, Sarkadi, Fejes, Galgóczi, Bárány, Mesterházi nevét említi. Ide sorolható Sánta is *Az árulóval*, amely a nagy érdeklődést keltő, hasonló struktúra szerint készült *Húsz órától* abban különbözik, hogy az író „Most kettős keretet választott. A huszita harcok idejét idéző történelmit és a halottak szellemét” idézőt. A kettőt úgy kapcsolja egybe, hogy a huszita harcokban résztvevőket idézi meg azzal a céllal, vitassák meg cselekedeteik helyességét, és találják meg az árulót. A gyülekezet „érdekes”, de „Típusok gyülekezete”, akiből mivel „túlságosan hangsúlyozott és túlságosan aktualizált típusok”, nem könnyű „embert faragni”. Mivel a regény szereplői („a népért küzdő egykori huszita harcos, a császári zsoldos, a semleges életművész Eusebius püspök és a Tábor hegyi szegény paraszt”) egy szobába zárva vívják nem éppen regénybe illő száraz szócsatájukat, az írónak, írja a kritikus, „Dinamikát kell hát teremteni a négy fal között, megmozgatni a halottak szellemeit, és életet lehelni az eszmékbe, sőt az eseményeket teljes valószínűségükben évszázadokon túlra kell vetíteni” (magyarán időszerűvé tenni!). S ez Sántának csak részben sikerült. Feléleszti ugyan a holtakat, de „a háttér homályban marad”, s ez kivált akkor lesz szembetűnő, amikor vitájuk bölcséleti magasságokba emelkedik, „Ekkor félszegek, vértelenek lesznek, kínos erőfeszítéssel bizonygatják a maguk igazát”, amiben nincs, nem lehet sikerük, mert típusok, s mert „az újságírói nyelv jól bevált, eléggé felületes kifejezéseit” szajkózzák, „ami nagyon rosszul áll nekik” (*Kettős keret*). Ez alól némi kivételt a püspök jelent, aki a legjáratasabb a szócsavarásban.

Fejes novelláiban elsősorban azt kifogásolja a kritikus, hogy a kitűnő nyersanyagot zömmel vázaltszerűen prezentálja, mintha nem lenne türelme igényes novellák formálására. Megelégszik azzal, hogy részletesen bemutassa szereplői (esztergályosok, gépkocsivezetők, csavargók stb.) életkörülményeit, s bár „mindez nagyon fontos, nemcsak lélegző hősei, hanem az olvasó és az író szempontjából is” (*Türelmetlen krónikás*), Gion szerint Fejes szövegei megrekednek a krónikánál, s nem emelkednek a próza szintjére.

Amint említettem, Fejes hét novellát és egy kisregényt tartalmazó, *A hazudós* című könyvéről a Hídban jelentetett meg, a címből is ítélve (*A Rozsdatemető színvonalá fölé*. Híd, 1964/3.), kedvező kritikát. *A hazudósra* visszaul a *Vidám cimborákról* írva, mondván, hogy Fejes akkor „még türelmesebb volt [...] és jó novellákat írt”. Kritikájában, miután a szokványosság, majd a szegényes motívumok, ismétlődések vádja alól menti fel Fejest, megismertet bennünket az alakokkal: „...nem csüggesztő kiüttlanságban vergődő emberek ők, nem is boldogtalanabbak másoknál;

tudnak tiszta szívvel örülni és lelkesedni, az az egyetlen baj csupán, hogy elképzeléseik hamisnak, nem is hamisnak, csak kicsit tévesnek bizonyultak; abba az örök emberi hibába estek, hogy előre fölélték élményeik javát, képzelőerejükkel túlságosan messzire rugaszkodtak...” Ebből következnek, állapítja meg a kritikus, a Fejes-írások alapját adó, a „szerelem és a gyűlölet végletei között”, a „valóság-ábránd kettőssége révén” formálódó konfliktussorozatok, melyek feszültségét az író „rövid, koppanó mondatai mindvégig teljes intenzitással éreztetik”. Kötete alapján Fejest olyan írónak látja, aki „nemcsak az álmokat, hanem a horpadt aszfaltjárdát és az aszfalton forgolódo embereket is kitűnően ismeri”, s mint ilyen Gion szerint Fejes Endre „e műve mindenképpen fölötte áll népszerű kisregényének, a *Rozsdatemetőnek*”.

A *Vidám cimborákhoz* hasonlóan vélekedik Gion az 1967-es évfjártú elbeszélés-antológiáról, a *Körkép*ről (*Körkép* 67. ÚS, 33. szám) közölt kritikájában is. Itt is a műfajjal és a publicisztika nyelvének alkalmazásával vannak alapvető problémái. Az írás címe után levő kérdőjel azonban az antológia hangoztatott teljességigényére is vonatkozik, azt kell megkérdőjelezni, mert Gion szerint a kötet nem tükrözi a magyar novellaírás valós állapotát.

A Hídban közölt kritikái között a tárgyalt kötet műfaji hovatartozása tekintetében Gion írása Gábor Andor publicisztikájáról nem köthető más szövegeihez, de az iránta megnyilvánuló érdeklődés magyarázható Gion újságírói munkájával. A bevezetőben a „múló igényeket” kielégítő publicisztikáról ír, amely a magyar gyakorlatban szoros kapcsolatban volt/van az irodalommal, lévén, hogy mindkettőt írók, köztük a legjobbak is, művelték. Gábor Andor, aki „író is volt a szó legmindennapibb és legirodalmibb értelmében”, publicisztikai írásait a szerző *Igen, kollégáim* című gyűjteményes kötete alapján, meggyőzőeknek lát. Követi azt a szabályt, miszerint a „becsületes és maradandó publicisztikai írások létrejöttének előfeltétele”, hogy „Nyakát – kell – törni az erőltetett szenzációnak”, de emellett „biztos íráskésztségre és írói hozzáértésre is szükség van”. És „Gábor Andor rendelkezett ezzel” (*Publicisztikai körkép*. Híd, 1964/10.).

Ha arra keresnénk a választ, mi volt Gion kritikus elve, ideálja, akkor ezt Somlyó György *A költészet évadai* című könyvéről készült írásából (*A művész-kritikus elvei*. Híd, 1964/4.) tudhatjuk meg legpontosabban. Miután felteszi a kérdést, mi vezérelje a kritikust: „A tanácstalanul bukácsoló író szigorú ítélőbírája legyen-e”, vagy „vállalja az olvasót felvilágosító, a legértőbb olvasó, a titkos művészi alkotás kulcsának megfejtője humánus szerepét?” A kétféle viszonyulás közül az „elsőt az előreszegett pallos, a leeresztett sisakrostély, a kicsinyeskedő hibavadászat,

a kívülállás jellemzi, míg a másik a műalkotás, a művészi munka természetének ismeretével fölverte, belülről, az élményből kiindulva, a mű pozitív hatósugarában mindenekelőtt az eredményeket és nem a hibákat mérlegelve mondja ki ítéletét”. S bár van ebben az egyszerűsítő szemléletben némi, nem is kevés naivitás, alapfokon igaza van, amikor a kritikaírást kétféle elv szerint próbálja meghatározni. A kettő közül ő a „kritikus-művész” szerepkörét tartja elfogadhatóbbnak a „művész-kritikus”-sal, az értő olvasót az érzékeny olvasóval szemben. Somlyó keveri a kettőt, műelemző kritikusként nyúl a választott művekhez, de az olvasás izgalmában szinte észrevétlenül élménybeszámolóba vált, maga is alkotó lévén, „belefeledkeznek a vajúdó művészlélekbe, az alkotás folyamatába”, és „elhanyagolja az esetenként felszínre hozott [...] értékek rendszerezését”, ami pedig a kritikus feladata lenne.

A mellékletben megjelent, eddig nem említett többi írást legcélszerűbb talán esszének nevezni, bár ez nem minden esetben találó. Közülük külön említendő az a két szöveg, amelyet beválogattak a Symposium három évét reprezentáló *Kontrapunkt* című antológiába. Mindkét írás főszereplője Gion kedvelt szerzői közé tartozik. Szerb Antal, mert ellentmondásai ellenére is szeretni kell az esszéírót, mert esszéíró volt akkor is, amikor regényt vagy irodalomtörténetet írt, aki számára „Hemingway például gyanús volt”, ugyanakkor „Faulkner nagyon korán »kiszimatolta«, vagy Musil „jóval korábban fedezte föl, mint a külföld”, viszont a „francia irodalommal [...] egy kicsit igazságtalan volt”. Mindezek a példák arra szolgálnak Gion Szerb Antal-olvasatában, hogy megállapíthassa: „Stílusa, esszéinek szépírói értéke akkor is lebilincselő, ha nincs igaza” (*Vallomások Szerb Antaltól*. 1963. szept. 5.). Valójában a csodálat hangján szól, csodálja a hétköznapi és a csodák szimbiózisát Szerb Antalnál, s ebben talán a későbbi prózáiról Gionra ismerhetünk, aki novelláiban és regényeiben a röghöz kötöttségnek és az álmodozásnak ezt a sajátos együttesét teremtette meg. Mintegy ennek folytatásaként olvashatók Gion esszészzerű feljegyzései Szerb Antal *Utas és holdvilág* című „regényének problémáiról” (*Egy abszurd hős látomásai*. 1964. febr. 13.). Azért választ mottóul egy Jékely-versidézetet („Nyirkos mélyben a motozó tudat / az elveszett fonál után kutat; / kezeim a múltat úgy matatják, / mint gyermek az esti fűben a labdát”), mert találóan fejezi ki Szerb írásművészetével, kivált pedig az említett regénnyel kapcsolatban azt, amit a „szegényes Szerb Antal-irodalomban” hiába keresnénk, azt az utat, amit a regény hőse a „hétköznapi megbombálása”-ként él át, jár végig.

Még két ízben ír Gion Szerb Antalról. Előbb *Szórványos kirándulások* címmel (Híd, 1964/7–8.) „tizennégy novellát, egy esszét és egy regény-

részletet tartalmazó” *Szerelem a palackban* című kötetről, majd *Egy értékelés kísérlete* (Híd, 1965/12.) címmel Poszler György Szerb Antal pályakezdésével foglalkozó könyvéről.

Az elsöben az irodalomtörténet és a szépirodalom sajátos Szerb Antal-i változatát mutatja be, megállapítván, hogy „a múltat visszaidézö novellái a naiv olvasó képzeletvilágának és a sokoldalúan művelt irodalomtörténész tudományos felkészültségének furcsa keverékei”, melyekben a képzelet megidézte múlt keveredik a komoly jelennel. Ennek eredménye, hogy a „misztikus, rikító színü környezet harmóniáját nem bontja meg a sorok között rejlö irónia, a fonákjára fordított póz, a modern szellemes aforizmák, a tudományos utalások, melyek szinte észrevétlenül korszerű életérzést csempésznek a középkori páncélok mögé, vagy a népmese és a mitológia világába, hogy azután itt is előttünk álljon az álmokat szenvedélyesen keresö ember, aki mindenkor többre becsüli a forrongó bizonytalanságot a szürke hétköznapiok egyforma kiegyensúlyozottságánál, aki álmainak szárnyalásáért feláldozza a valóság számára alacsonyban fekvö szilárd pontját”.

Hogy Poszler könyve felkeltette Gion figyelmét, az Szerb Antal iránti permanens érdeklödése alapján természetes. Mint az is, hogy örömmel fedezi fel a bevett gyakorlattól való eltérést. Hogy „a legtöbbször egyoldalú vizsgálat beskatulyázta” Szerb-szemléletet Poszler „legalább részben – igyekszik – jóvátenni” azzal, hogy „megkísérli a pályája kezdetén álló, állandóan kísérletezö író alakját megrajzolni”, úgy, hogy „minden előítélettől mentes” portrét fessen. Az eredménnyel nem maradéktalanul elégedett a kritikus, aki szerint a részletek vizsgálatában jeleskedö tanulmányíró akkor téved, amikor ezt az impozáns anyagot „világnézeti szempontból vizsgálja”, kivált, amikor „a széppróza irodalmi értékét és helyét [...] sokszor belemagyarázott világnézeti alapon” határozza meg. Ennek ellenére Poszlernek sikerült az addigiaknál valószerübb, elfogadhatóbb portrét festenie Szerb Antalról.

Szerb Antallal szemben Bálint Györgyben Gion elsösorban az elkötelezett író tisztele, aki egyszerre volt publicista és író, „éles, szaggatott és ördögien szellemes”, mint példaképe, Alfred Kerr, „ugyanakkor magatartásában szigorúan elkötelezett és szenvedélyes”, akit emberként és íróként a „felháborodás” (kiemelés: G. N.) tartott életben egy olyan korban, melyet a „mindinkább tért hódító hungarocentrikus, fasiszta nézetek” jellemeztek, s melyben a publicisztika kiszolgáltatót és fölöttébb mostoha viszonyok közé kényszerült (*Egy mostoha műfaj és Bálint György dicsérete*. 1963. okt. 31.). Szerb Antalban Gion elsösorban az író, Bálint Györgyben pedig az embert tisztele és tekintette példaképének.

Ahogy a Symposiumban kezdett kritikusi tevékenységét Gion az Új Symposiumban folytatta, hasonlóképpen folytatta a mellékletben kezdett esszéírói tevékenységét is.

A mellékletben megjelent egyik esszében a fiatalon elhunyt, mára már a szakma részéről is teljesen elfelejtett kritikusról, a Gyulait támadó Zilahy Károlyról ír (*Egy ellenzéki kritikus a XIX. századból*. 1963. dec. 12.) nagy empátiával. Ehhez kapcsolható Gion Hid-beli írása, talán ezt is esszének mondhatnánk, amelyet Zilahyhoz sok mindenben hasonló sorsú kritikusról, Péterfy Jenőről írt *Kritikai módszerek ajánlása...* (Hid, 1964/5.) címmel. Ebben, Gion legterjedelmesebb elméleti szövegében, a színikritikus és az esszéíró Péterfyvel foglalkozik. Úgy látja, hogy a színházi kritikus Péterfy „az esztéta fölényével, a publicisztika könyörtelenségével, a gyanútlan színházlátogató jóindulatával mindenekelőtt a műfaj törvényeinek tiszteletben tartását kérte számon”, aki esztétikai, társadalmi, politikai szempontokkal szembeni véleményét a „sorok közé” rejti. Az esszéíró Péterfynek három, a magyar regény története szempontjából fontos dolgozatát vizsgálja, „a színxszerűen eredeti, bonyolult, önmagával vég nélkül vívódó Kemény Zsigmondot, a felületes, zseniális, érzelgős Eötvös Józsefet és Jókait” járja körül. Jókairól írva Péterfy a „jelenséggel számolt le”, Gion szerint „kegyetlenül igazságos”-an, Eötvösről „a tételes tudományos esztétika szigorú eszközeivel szólott”, míg „Kemény eredetisége és beláthatatlan titokzatossága lelkesedést váltott ki belőle”.

Elsősorban ugyancsak esszének minősíthető mellékletbeli írásaiban (*Egyféle szociográfia*. 1964. jan. 1.) Nagy Lajos szociografikus jellegű *Kiskunhalom* című 1934-ben írt kisregényével foglalkozva azt vizsgálja, hogy ugyanaz a téma, egy elmaradott magyar falunak és lakóinak ábrázolása regényesített változatban miért lehet hitelesebb a csak tényekre támaszkodó szociográfiánál. Az irodalom többlete az, amit Gion Nagy Lajos művében felfedez a puszta, tényszerű valósággal szemben: „az író szinte észrevétlenül előtérbe kerül”, nem mellőzi a tényeket, de az „okokat is felfedi”, „írói eszközeivel más és más oldalról világítja meg a jelenségeket”, s ebből adódóan az elmaradottság sokkal erőteljesebben mutatkozik meg. „A falu kitárulkozik: szűnyogoktól, legyektől, disznószagtól és emberi fásultságtól, gyűlölködéstől terhes levegőjében, egy kemény, szinte öröm nélküli élet bontakozik ki”. Akár sajátos könyvismertetőnek is tekinthetnénk Devecseri Gábor *Homéroszi utazás* című könyvéről írt, hármas tagoltságú esszéjét (*Helyszínen...* 1964. febr. 13.), melyben a filológus, a költő és az útirajz-író szerzőt mutatja, akinek több évtizedes fordítói múlt után végre alkalma adódik olvasmányélményeinek helyszínén találkozni azon hősök emlékével, akikkel már évtizedek óta közeli kapcsolatban volt.

Ha Devecseri szép könyvéről a lelkes olvasó hangján ír esszét, akkor a Don Quijotéről írt esszéjének részletei már az elbeszélésre spekuláló Gion igazolják, aki egy ellentmondásos regényhős megértésére tesz kísérletet (*A cselekvő ember*. 1964. szept. 10.). Szinte stúdiumot folytat, miközben az érdeklő, hogy a sorozatos kudarcok során, melyek fokozzák a komikumot, hogyan jelentkeznek „az egyéni tragédia egyre sötétebb színfoltjai”. Ez Cervantes hőisében akkor kezd tudatosulni, amikor célirányosan és rendületlenül cselekvő emberben „egyszer csak a kínzó önelemzés is helyet kér”. Hogy ez beinduljon, ahhoz külső beavatkozásra van szükség. Ezt a szerepet egy közepszerű szereplő tölti be, „aki a Fehér Hold lovagjának képében saját fegyverével győzi le Don Quijotét”, mert így „rendes embert akar faragni a hóbortos nemesből”. Emberszeretetből cselekszik, de ez annyira jól sikerül, hogy Don Quijote hamarosan bele is hal.

Ha felsorolnánk azokat az írókat, nagy elődöket és kortársakat, akikre Gion hivatkozik, akiket valamilyen vonatkozásban példaképnek tekint, elsősorban íróként, akkor köztük is igen előkelő helyet foglalna el Thomas Mann. Gion már irodalommal ismerkedő, az irodalomban tájékozódó éveiben többször is hivatkozik Mannra, később, az 1990-ben, utolsó Vajdaságban megjelent, *Börtönről álmodom mostanában* című regényében, a főhős, miközben éjjeli portási szolgálatot teljesít, Thomas Mann műveit olvassa, mert elhatározta, hogy róla írja dolgozatát az egyetemen. Gion Thomas Mann iránti érdeklődéséről a hatvanas évek közepén két hosszabb írás tanúskodik. A mellékletben *Thomas Mann az esszéíró* (1963. nov. 14.) címmel ír tanulmányzerű könyvismertetőt, feltehetőleg egy akkortájt kiadott, esszéket tartalmazó Mann-kötettől indítva. Mannban azon Füst Milán-i sajnálkozás ellenpéldáját ismeri fel, aki művészként is képes, tud esztétikát alkotni, jóllehet összefüggő esztétikai művet nem írt. De „Benne, a művészből megvolt a szabályalkotó tehetség is”. Megvolt benne intuíció és ész, amit regényei is szépen példáznak azzal, hogy „Központi alakjai mindig »gondolkodó« emberek”. Settembrini, Naphta, sőt idővel Hans Castorp is, hogy csak a *Varázshegyet* említsük, a hosszú párbeszédbe épített monológjai lényegében esszék. Következésképpen, véli Gion, Mann ha prózát ír, akkor esszéíró is. Ezt követően azonban nem a regényekbe szőtt esszékkel, hanem Mann esszéivel foglalkozik. Elsősorban Goethéről és Tolsztojról írt esszéje érdekli, mert ezekből lehet leginkább Mannra ismerni, vallhat „minden álszentség nélkül” önmagáról, „műveiről és művészetéről”. Esszéíróként, szögezi le írása végén Gion, Mann önmagával kapcsolatban „általában szókimondóbb a regényírónál”, de esszéi arra is alkalmasak lennének, hogy belőlük megalkossuk a Thomas Mann-i esztétikát. A folyóiratban Gion még egyszer ír Thomas Mannról.

Ez az írása, amelyben – ahogy erre a cím is utal – *Félelemből származó humorról* ír (ÚS, 16. szám), Gion leginkább esszének nevezhető szövege. Abból a lukácsi megjegyzésből indul ki, mely szerint „hamis dolog jelentős írók műveit elméleti kijelentéseik alapján értelmezni”. Ennek cáfolatát látja Thomas Mann esetében az író önmaga, művei vonatkozásában megnyilvánuló félelemmel kapcsolatban. Mannt ugyanis már befutott íróként is gyöttri műveinek sorsa. Erre idézi Gion Mann kételyét: „Csak tudnám már, mi lesz *A Buddenbrook házzal!* Annyira biztosan tudom, hogy vannak benne olyan fejezetek, amelyeket nem tud akárki megírni ma, és mégis félnem kell, hogy a nyakamon marad.” S ennek a bizonytalanságnak vagy félelemnek következményeként termeli ki, s alkalmazza az író a humort, amely „egyúttal védőpajzsul is szolgált” számára, „elsősorban saját kételyei és vádjai ellen”. De Mann azt is nagyon jól tudja, hogy a humorral óvatosan kell bánni, „torzítás helyett” csak „több szólamú, érzelmi hangsúlyú iróniát engedélyez”-het magának, amely „megóv a felületességtől”. Ebben a gioni eszmefuttatásban akár a hivatására készülő prózaíró töprengéseire ismerhetünk, illetve arra a Gionnál gyakorta visszatérő, már-már görcsös bizonygatásra kell gondolni, hogy műveinek író szereplői előszeretettel hangsúlyozzák, milyen igen kiváló írók, ami éppen gyakorisága következtében az olvasó számára komikussá vagy legalábbis megmosolyogtatóvá válik.

*

Amint a fenti sorok tanúsítják, Gion glosszaíróként, kritikusként kezdte nyilvános szereplését a *Symposion* című mellékletben. Hogy ezekben az írásokban is fel-feltűnik a későbbi prózaíró, azt sejteni abból a gördülékeny előadásmódból is, amely teljes egészében nélkülözi a kritikában honos fordulatokat, fogalmazást, nem előad, inkább elbeszél. Ennek eredményeként kritikái esszészzerűek. S bár Gion kritikát akar írni, könyvekről ír, de több esetben kritikái esszészzerűekre sikerednek, talán nem is tudva, inkább ráérezve arra, hogy az esszétől lehet a legkönnyebben átlépni a szépprózába, ahová kezdettől vágyott, ahogy utal erre az a később kiderült tény, hogy a kamaszkori verspróbálkozás kudarcra után, novellákat visz egyik hetilap szerkesztőségébe, amelyek álnéven jelennek meg. A kritikaírást iskolának tekintette, „az írásnak a tudományát, a szakmának az elsajátítását” jelentette számára. Kiindulópont, startkő, melyről a novella s a regény vizeibe ugorhat: „Amikor már úgy éreztem, hogy szakmailag is eléggé felkészültem, és nagyon-nagyon türelmetlen voltam, akkor nekiszaladtam a szépprózának” (GÖRÖMBEI, 1981). Számára a kritikaírás elsősorban a mesélésre való képesség próbája volt.

Azt szerette volna megtudni, van-e készsége arra, amire eleve vágyott, hogy szépíró legyen. Évekkel később, amikor Déry-díjat kapott, s ebből az alkalomból nyilatkozott, így vall önmagáról: „Szeretek mesélni. Leginkább igaz történeteket. És olyan dolgokról, amelyeket fontosnak tartok. Meggyőződésem, hogy a történetek megfelelő leírása és egymás mellé állítása hatásosabb a hosszan tartó magyarázatoknál. És megenged bizonyos fegyelmezetlenséget, amire nekem szükségem van. Magam is az ilyen könyveket szeretem olvasni. Magam is ilyen könyveket próbálok írni” (BÁLINT, 1987). A mesélés vágya munkál benne. A nyilatkozat adásakor nem kétséges, hogy elképzelése sikerült, 1987-ben már többkötetes, sikeres prózaíró, aki három pályázaton is első díjat kapott. És a könyveivel foglalkozó kritika Giont már egyértelműen a mesélő, a mesélni tudó prózaírók egyre szűkülő körébe helyezi, olyan írónak látja, akinek nemcsak modora és stílusa van, hanem világa is. Addig azonban, míg Gion eljutott ehhez a bizonyos saját világhoz, olyan próbálkozásai voltak, melyek igencsak messze estek ettől a majdani gioni prózavilágtól, a mesélőkészséget azonban már bizonyították.

Miről ír novellát Gion a Symposionban és az Új Symposionban?

Hermesről, Arakhnéről, Izsakhárról, a névtelen teherhordóról, Ahasvérusról, mesél a görög mitológiából, a *Bibliából*, az *Ezeregy éjszaka meséiből* ismert alakokról. Csupa olyan szereplőről, akiről mesélni lehet, s akiről az író az alapul szolgáló történet mitológiai, mondai vagy történelmi ismeretei mellett is szabadon költheti a mesét, alakíthatja történetüket.

Mesél Hermesről, aki „az istenek követe, a halottak alvilági kalauza, a kereskedők, vándorok, szónokok, atléták, feltalálók, szélhámosok és tolvajok istene” (ZAMAROVSKÝ, 1970). Akit Gion előbb saját szavaival mutat be olvasóinak – „Hegyes szakállal, hírnöki pálcával a kezében, úticalappal a fején, szárnyas saruval a lábán” jelenik meg –, majd különböző irodalmi alkotásokból, többek között az Odüsszeiából és az Aeneasból vett idézeteket sorakoztat fel, montázsol egységes szöveggé erről a különös istenről, aki „nagyon emberszabású” lévén talán nem is isten volt, csak egy ember, ki a „darvak repüléséből elleste a betűvetést. Elkészítette az első lantot – művészetet teremtett az emberek gyönyörködtetésére”, majd egyéb különféle tetteire utal, hogy a végén leszögezze, Hermes olyan isten, aki minden istent túlél, mert „lelkét a földön hagyta” (*Párbeszéd Hermes-dicséret*. 1964. jan. 14.), az emberek szeretik, nem félnek tőle.

Mesél Arakhnéről, a festőmester ügyes kezű szövőnő lányáról (*Arakhné*. 1964. jan. 30.), akit a Mester (a mitológia szerint maga Pallasz Athéné), bár a lány a tanítványa volt, a nevének megfelelően pókká vál-

toztatott, mert szövéversenyre mert vele kelni, s irigységből, mert a lány szöttese éppen olyan szép volt, mint az övé. Ezért örökös szövés-fonásra ítéltetett, mi más lehetne egy pók dolga, kivált, ha az átváltoztatott lány neve görögül pókot jelent, de ennél nagyobb büntetés volt számára, hogy művész helyett mesteremberként „Közszükségleti cikkeket gyárt sorozatban”, miközben megkeseredettségében még rútabb lett, s alattomosan bosszúra vágyott.

Mesél Izsakhárról, aki a *Bibliában* Jákob tizenkét fia egyike, s mint ilyen, Izrael egy nemzetségének feje, akit Gion azért kedvelt, mert neki „jutott a legmostohább sors a bibliai testvérek közül”, ahogy M. H. J., Gion írószereplője fogalmaz, aki háromkötetes regényt tervez Izsakhárról, azzal a szándékkal, hogy utólag megszépítse az életét. S bár a regény nem készül el, de töredékeiben beépül Gion *Izsakhár* című művébe, ami azonban majd évtizedekkel a Symposionban megjelent első Izsakhár-történet után fog megjelenni, azt követően, hogy előbb néhány novella íródik róla. Amit az első Izsakhár-közlésből megtudunk, az Jákob és fiainak a *Biblia* epizódjait átmesélő története a magányos férfiről, aki nemegyszer igen banális dolgokról, a harmatról, a mezőről énekelve próbált vigasztalódni, de ezt csak azután tehetette, amikor a vele szigorúan s igazságtalanul bánó Apa meghalt, aki Izsakhárt, mikor álmodozva énekelte a „Nagy Tórol [...], ahol fatönkök úsznak a vízen, lassan, ráérősen és csillogó hátú halak álmodoznak a hajladozó vízínövények között”, s kit „megütközve nézett”, „kurtán visszaparancsolt(a) a karámhoz” (*Izsakhár*, 1964. febr. 27.). Nem csoda tehát, hogy Gion majd felfedezteti M. H. J.-vel, a regényíróval, aki sok szempontból rokon lélek a bibliai Izsakhárral.

Mesél az *Ezeregy éjszaka meséiből* ismert névtelen teherhordóról (*A teherhordó halála*. 1964. szept. 24.), aki művelt ember volt, jól ismerte a költészetet, annyira, hogy egy-egy sort olykor kifogásolt, de ő maga nem volt költő, verset sem tudott írni, csak kosarat cipelt, „amikor egy lefátyolozott arcú nő megszólította, hogy vigye utána”. Mígnem egyszer, éppen egy kosárcipelés folytán bele nem kerül abba a különös történetbe, amelyet a mesefolyamból ismerünk, s amelynek szereplői a három lány és a három félszemű koldus, akik valamikor gazdag kereskedők voltak, s akik, hogy életüket megmentsék, a tengerjáró Szindbádról szóló történetet mesélték el. A szegény teherhordó viszont halálát lelte, mert sohasem látta a tengerjáró Szindbádot, csak a teherhordó Szindbádot ismerte, „akivel esténként a vásártéren együtt” verseket szoktak olvasni, s idéz is sebtében négy sornyit, de mivel az ősz szakállú, „aki a város legtekintélyesebb kereskedője volt”, csak a meséket szerette, leüttette a teherhordó fejét.

És mesél Gion (*Mert reggel visszaindulok Hispániába*. ÚS, 11. szám) egy legionáriusról és társáról, a Nagy Színészről, aki a „füstös, halszagú kocsmában”, hol szombatontként sűrű vörösbort isznak a „mosdatlanszájú rakodómunkások”, a szavait az asztalra rakta, „a pislákoló gyertya köré”, meg a füstös levegőbe rajzolta őket. („Formás, tetszetős szavak voltak, alig tudtunk lélegzeni tőlük.”) De akinek egy bizonyos G., miután császár lett, kitépette a nyelvét, azért, mert mesélni tudott, és „nagyon sok verset tudott”. S aki beszélni tud, bővölni tud a szóval, s verseket olvasva álmodozik, veszélyes a hatalom embere előtt. Ki kell tépni a nyelvét. Csakhogy nem győztek le, mondja újbóli találkozásukkor társának a legionárius, hallotta, mert beszélni nem tud, pantomimes lett, aki kezében „Hatalmas fehér tökört” tart, amin „Orr-, száj- és szemüreg tátong”, s ezzel mesél némán, de mindenki számára érthetően G.-ről, aki ezért majd megöli.

És mesél több történetet is Ahasvérusról, a bolygó zsidóról, kinek története allegória, akkor is, ha az örök várakozás, s akkor is, ha az örök vándorlás legendája fűződik hozzá. Ha a *Bibliához* kapcsoljuk, amire ott semmi fogódzónk, bár beleillik a Krisztusról szóló történetek sorába, mely szerint Ahasvérus Poncius Pilátus ajtónállójaként „a keresztet vivő Krisztust, mikor háza előtt megállott pihenni, siettetve meglökte; Krisztus ránézett: Én már megyek, hanem te megvársz, míg visszatérek” (MÁTÉ, XVI. 28.). Ennek alapján lett Ahasvérus az örökké várakozó ember jelképe. De jelképes alakja az örök vándorlásnak is, ami ugyancsak kapcsolható az említett Krisztus-epizódhoz, azzal az eltéréssel, hogy Ahasvérus nem örök várakozásra, hanem örök bolyongásra ítéltetett. Így tárgyalja a népmonda. Mindkét változat lényege, hogy az elkövetett bűnért vezekelni kell annak, aki „vakon megtagadta lelki üdvét, midőn az küszöbe előtt megjelent”, ahogy a témában nyomozó Heinrich Gusztáv írja. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy az irodalom négyféle Ahasvérus-felfogás között választhat. Tekinthesi a zsidó nép megszemélyesítőjének, használhatja „az életundor és halálvágy kifejezőjeül”, láthatja benne az istentagadót vagy az örök vándort, „ki az emberiségnek közel két évezredre terjedő küzdelmeinek élő szemtanúja volt” (HEINRICH, 1881). Lett légyen Ahasvérus büntetése a várakozás vagy a vándorlás, mindkettő a vezeklés lehető formája. Gion novelláiban mindkét lehetőség felmerül Ahasvérus számára. Állandóan vándorol, hol Rómában találjuk (*Ahasvérus*. ÚS, 12. szám), ahol a „nagyszabású csavargó” egy vörös szemű suszter műhelyébe téved, s miközben a jeruzsálemi varga régi mesterségét folytatva „kényelmes bőrpapucsokat” csinált, míg a mester „Egyenes derékkal” el-elaludt a „támla nélküli széken”, s közben szépeket álmodott, de ahol megfordul benne, hogy legalább két hétig szívesen itt maradna, s ő is szépeket álmodna. De mégis továbbáll. El-

jut a kopár hegyek közé, s rátalál egy városra, amely „Otromba kövekből épült [...] szűk, lyukacsos utcákkal és egy széles folyómederszerű árokkal, amelyen fahidak voltak, de amelyben sohasem folyt víz”, ahol látván „a ruganyosan lépkedő, apró termetű lányokat, [...] akik kiabálva, könnyedén kapaszkodtak fel a széljárta, szűk utcákba”, s akik ránevettek, meglátván az öregembereket, „akiknek szögletes arcára bonyolult hieroglifákat rajzolt a keleti szél, és akik olyan egykedvű nyugalommal üldögéltek a házak előtt, mintha a régi kódexíró szerzetesek elszegényedett leszármazottjai volnának” (*Itt még a szentek is megpihennek*. ÚS, 13. szám), szívesen időzne hosszabb ideig. De innen is továbbmegy, Ferrarába, melynek határában a „fagyalbokrok között [...] megtalálta az első halványkék ibolyát”, ami miatt „kényszerűen ravasz szócsatája volt Gonellával, a híres ferrarai bohóccal”, aki éppen ibolyakeresőben járt a hegyekben, hogy hercegét megörvendeztesse (*Ahasvérus IV*. ÚS, uo.). Innen W.-be megy, „a régi egyetemi városba, ahol lehajtott fejjel járkáltak a fiatal teológusok” (Wittenbergbe?), akik „az ünneplőbe öltözött” emberekkel együtt „borzongva néztek a poros ablakú padlásszoba felé, ahol Ahasvérus meghúzódott”, s ahol mikor egy éjszakán „Sok apró szemű, fehér hó hullott [...], puhán és zajtalanul lépkedett a Halál”, aki „egy jótáplált kóborló szerzetes volt, sötétbarna csuhában, Péternek, Jánosnak, Pálnak vagy minek hívták”, s miközben „Elnyűtt csuhája alól borosüvegeket szedett elő”, azt mondta a haldokló Ahasvérusnak, hogy szívesen megtanítja „néhány népdalra, amelyek arról szólnak, hogy az ember csak akkor lehet igazán boldog, ha reménytelenül szerelmes”. De csak csapnivalóan ripacszkodott, s így próbálta megvigasztalni Ahasvérust, majd azzal a megjegyzéssel távozott, hogy az „emberek szeretnek meséket kitalálni” (*Komolytalan ünnep*. ÚS, 14–15. szám).

S ezzel véget is ér Gion négy részből álló novellasorozata, amelyből nem tudjuk meg, mi is volt Ahasvérusának célja, talán ha folytatja a sorozatot, ez is kiderül, de az kétségtelen, hogy az író célja a mesélésre való tehetség kipróbálása („Meg kellett bizonyosodnom, hogy át tudok mesélni régi történeteket, még ha én találtam is ki őket, olyképpen, hogy mégis új történetekké váljanak”. HORNYIK, 1968), ehhez kiváló alapot nyújtott számára Ahasvérus soha véget nem érő, sehová nem torkolló történeteinek folyama, amelyben ő, nem mellőzve a téma különféle előfordulásait, bár kideríthetetlen, mit vesz át mástól, s mit talál ki ő, jól érzi magát. Miközben kedvét leli a mesélésben („Örültem, hogy mesélhetek róla, mindennapi ügyeiről, melyekbe persze én is igyekeztem belopni korszerű utalásokat”. HORNYIK, 1968), egyszersmind keresi és rá is talál arra a megnyilatkozási formára, amely majd későbbi műveit, regényeit, novelláit eredményezi és jellemzi. Megmutatkozik hangulatteremtő készsége, s az, hogy szerep-

lőit néhány szóval helyzetbe tudja hozni, pontosabban helyzeteket teremt, ami későbbi munkásságának szintén egyik alapvető ismérve lesz.

És már itt írósaága kezdetén felmerül a Gion-prózát végigkísérő kérdés, amire a kritika rendre kitér, amivel műveinek szinte minden kritikusa kénytelen-kelletlen szembe kell hogy nézzen: a gioni realizmus kérdése.

Lehet ugyan igaza a maga szempontjából Gionnak, a későbbi sikeres írónak, amikor elhatárolódik a Symposionban és az Új Symposionban közölt szövegeitől (az „esszé örve alatt valami elbeszélésszerűt írtam Izsakhárról, Arakhnéről, Hermésről”; HORNYIK, 1968), melyek „szerecsére nem jelentek meg kötetben”, bár igen nagy ambícióval készültek, mindent megtett, hogy ezek „modernnek és avantgárdnak látszanak” (ERDÉLYI–NOBEL, 1993), jóllehet nem voltak sem modernnek, sem avantgárdok, az mégsem kétséges, hogy több vonatkozásban már ezekben felismerhető a későbbi prózáiró. Nemcsak a mesélő kedvű és történetet bonyolítani tudó íróra gondolok, hanem arra, aki a mesét mindig, már kezdettől fogva valós elemekre építi. Ahogy előbb a mitológiából vagy mondákból merít, ugyanúgy használja fel később a szenttamási tényanyagot és a családi történeteket, vagy majd a kilencvenes években a balkáni háborúk történeteit. Azok a hősök, akikről Gion fent említett szövegei íródtak, a lantos Hermész, az örökké nyugtalan Ahasvérus, a magányos Izsakhár vagy a verseket kedvelő teherhordó felismerhetően előképe a sokak által az életmű csúcspanaszának tekintett szenttamási tetralógia főszereplőjének, a nyugtalan természetű, citerás Rojtos Gallai Istvánnak, az ügyes kezű Rézi első változata Arakhné, a szövőlány, Izsakhár pedig M. H. J.-t, a regényíró elöléjezi. De ami minden alakbeli folytonosságnál lényegesebb, az, hogy Gion első írásai is arról szólnak, ami az egész életmű alapkérdése, központi motívuma: a boldogság utáni vágy. Minden ezért történik: a meséléstől a szereplők kiválasztásáig. A Gion-opus kulcsszava a *boldogság*. Ezt keresik az első írások mitológiai, mondai alakjai, akik valójában nagyon is ember-szerűek, isteneknek másodrendűek, s ezt keresik majd a szenttamási zárt világban élő novella- és regénybeli szereplők is, akikre Gion akkor talált rá, amikor csöndesen elbúcsúzott „a görög istenektől és a római császároktól”, és visszalopakodott saját világába (ERDÉLYI–NOBEL, 1993). Gion témavilágában akkor következett be a váltás, amikor rájött, ha komolyan akarja „művelni az írósgot”, akkor „ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nemcsak könyvekből és festmények reprodukciójáról” (FÜZI, 1998) ismer. Ennek első jele az a különös című novella (*Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről*. ÚS, 18. szám), amely abba a Keglovics utcába visz, s melynek színhelyét és szereplőit Gion többek szerint legjobb könyve, az *Ezen az oldalon* című novellafüzér örökítette meg.

Ez a novella mintegy átmenet a kezdeti novelláktól az egyre erősebben magának helyet kérő mindennapi, szenttamási valóság között.

Mielőtt a teljes váltás lejátszódna, Gion még egy kitérőt tesz: megírja első, *Kétéltűek a barlangban* című regényét.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor: Mesélni: igaz történeteket. Magyar Szó, 1987. okt. 31.
- BORI Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Kk., Újvidék, 2007.
- ELEK Tibor: „...csak nézett ránk és hallgatózott”. Fényben és árnyékban. Kalligram, Pozsony, 2004.
- ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván: „...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen”. Tiszatáj, 1993/5.
- FÉJA Géza: Gion Nándor. Kortárs, 1975/1.
- FÜZI László: „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Forrás, 1998/11.
- GION Nándor: Naplórészlet. Magyar Szó, 1999. dec. 16.
- GÖRÖMBEI András: „Kimeríthetetlen forrás”. Forrás, 1981/5.
- HEINRICH Gusztáv: A bolygó zsidó mondája. Budapesti Szemle, 1881. 27. köt.
- HORNYIK Miklós: Gion Nándor. Képes Ifjúság, 1968. ápr. 27.
- MÁTYÁS István: Gion Nándor. Élet és Irodalom, 1976/23.
- THOMKA Beáta: Tolnai Ottó. Kalligram, Pozsony, 1994.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtech: Istenek és hősök a görög-római mondavilágban. Móra Kk., Budapest, 1970.

Részlet az NKA által támogatott *Gion Nándor életműve* című kismonográfiából.

Túlélni a huszadik századot

Közreadja Gallai Ferenc

Kiskundorozsmán születtem 1915. szeptember 2-án, a nagyszüleim meg a szüleim kubikusok és téglavésők voltak, nagyon szegényesen éltek. Tavasszal, április utolsó hetében összepakoltak, az ajtókat bezárták, elmentek messze munkára, és csak ősszel, szeptemberben jöttek haza. Akkor a keresetből vettek élelmet, ruhát stb. A nagyapámnak volt négy lánya és két fia, ezek mind mentek az öregekkel ugyanarra helyre, mindannyian egy kasszára dolgoztak. Az édesanyám 1912 őszén ment férjhez egy szintén dorozsmai legényhez. Úgy hívták, hogy Gallai István. A házasságukból 1913. augusztus 18-án született egy fiúgyermek, őt Istvánnak keresztelték. Utána 1915. szeptember 2-án születtem én, Ferenc, de az én születésemet édesapám már nem érte meg, mert 1914 nyarán kiütött az első világháború, és az apámat is elvitték a fivérével együtt, mert ők ketten voltak testvérek. József nevű testvérével ugyanabba a századba osztották be a két Gallait, a Jósikát és az Istvánt, de bizony, amikor a frontra kivitték őket, már az első rajzvonalban egy srápnél közéjük esett, és az apámat szétvágták, aki a helyszínen meghalt. A testvére, Józsi bátyám kórházba került, ott felgyógyult, de nem lett abból már csak nyomorék ember. Így az én apám neve is felkerült az emlékműre, amit a dorozsmai piactéren állítottak fel háború után, még most is ott áll, és akik a dorozsmai földterületről lettek behívva katonának és odamaradtak, azok mindegyikének a neve ott ta-

Nagyapám, **Gallai Ferenc** (1915–2002) történeteit sokat hallgattam gyermekkoromban. Kitűnő mesélő volt, gyakorta ülték körbe ismerősök, barátok. Ezt a naplót 1982 körül írhatta. A füzet, amelybe emlékeit lejegyezte, sokáig hevert olvasatlanul a szekrény mélyén, s csak a halála után került elő. A szöveg megidézi azt a jó humorú, egész életét munkával töltő, egyenes embert, akit megismerhettem benne. Az anyag tartalmi elrendezésén, tagolásán nem változtattam, betűhíven, az interpunkciós jelek szükséges módosításával tárom az érdeklődők elé.

lálható. Mikor megjött az apámról a holtta nyilvánítás, azután lettünk a hadiárva nyilvántartásába felvéve. Kaptunk a községtől hadiárva segélyt, úgy emlékszem, 6 koronát ketten a bátyámmal, de ez nagyon kevés volt ekkor. Elment az anyám a helybeli paphoz, annak volt kétszáz hold földje, hogy adjon egy párszáz négyzetöl földet, hadd tudjon termelni egy kis krumplit, de nem adott. Akkor elment az anyám Szegedre szolgálni, úgy mondták akkor, ha valaki elment cselédnek, vagy úgy, hogy elment szolgálni minket, erre az időre a nagyapámékhoz adott nevelésre, s ő minden vasárnap kijött meglátogatni bennünket. Hozott egy kis húst vagy süteményt. Annak nagyon örültünk, csak akkor nem lehetett megenni, mert azt mondták a nagynénik, mert az is volt kettő otthon, ezek még akkor lányok voltak, hogy majd estére meg lehet enni, ha vacsora lesz. Mire odaért a vacsoraidő, akkorra már a nagynénik meg is ették, mi meg követeltük. Ekkor azt értük el vele, hogy megverték, és méghozzá ki is kellett térdelni kukoricaszemre, így aztán máskor, ha hozott az anyám ennivalót, nem is örültünk neki. Egyszer az édesanyámnak feltűnt, hogy nem örülünk a csomagnak, amit hoz, és megkérdezte, talán nem kapjátok el a csomagot. Én meg megmondtam, hogy mindig megesszik tőlünk a nagynénik. Azután az anyám felmondott a munkahelyén, és hazajött Dorozsmára. Ott szegődött el egy nagygazdához, úgy hívták, Eszes Mátyás. Volt neki nagy gőzmalma, sok földje Zsombolyban, sok szőlővel, és abba a szőlőbe orosz foglyok dolgoztak. Oda fogadta meg az öreg Eszes Mátyás az anyámat, főzni a munkásoknak.

A nagyapáméknál egy hideg kamrában kellett aludni. Ott volt egy ágy, kukoricacsuhé beledobva, és egy nagy pokróccal takaróztunk télen, nyáron. Télen minden éjjel oda pisiltünk, mert fáztunk. A nagy kemény kosár ott

volt a kamrában, egy asztalban, abba gyűjtötték a kenyérhéjat, amit aztán eladtak, mi meg a bátyámmal rászoktunk, és esténként, mikor bementünk feküdni, akkor eszegettük a kenyérhéjat. Erre is rájöttek, hogy fogy a kenyérhéj, eltették onnét más helyre, és mi nem ehattunk több kenyérhéjat. Éhen kellett elaludni. Amikor az anyám elfoglalta az új munkahelyét, minket is kivitt Zsombolyba. Ott aztán jó hely volt, sok gyümölcs, szőlő, jó fekhely. Akkor már nem kellett kenyérhéjat enni. Volt szép fehérkenyér, 30 db orosz fogolyra főzött az anyám minden nap. Egyszer kint játszunk az udvaron, egyszer csak arra lettünk figyelmesek, hogy nagy kiabálás és jajgatás van odabent. Szaladunk be, hát az anyámmal akkor egy fogoly szemtelenkedik. Ekkor valaki beszaladt a szőlőből, megnézte, mi van, és telefonált az úrnak, be Dorozsmára, aki nemsokára jött a csendőrökkel, az oroszot pedig elvitték. Azután őszig nyugodtak voltunk. Ősszel szüret után bepakoltunk Dorozsmára, a háborúnak is vége lett. Én is már négy éves lettem.

A fogságból kezdtek hazajönni a magyar foglyok, innét meg vitték el az idegen foglyokat. Kezdődött egy csúnya világ, igazából még akkor nem értettem, mi az, csak hallottam. Úgy emlékszem vissza, hogy a fehérek és a veresek ezek haragszanak egymásra, de ez engem nem érdekelt, csak az, ki ad egy pár krajcárt. Akkor annak én verset mondtam. Volt a Jenei nagymamának két gyönyörű macskája. Egyik fehér, a másik cirmoska. Kiültünk az utcára a nagyanyámmal, akkor a két cica is kijött, és a franciák nagyon szerették volna, de idegenhez nem ment oda. Azt mondták, fogjam meg nekik, adnak pénzt. Egyszer megfogtam nekik, és adtak érte egy koronát. Mikor a francia tenni akarta a zsákba, a cica megugrott, összeharapdálta és karmolta a franciát, elszalasztotta, én meg beszaladtam a pénzzel. Boldog voltam, mert a nagyapám előtt nagy ember lettem, jó vásárt csináltam, mindenkinek mondta, hogy ez a gyerek jó vásárt csinál, mert a cica is megmaradt, meg még pénz is lett. Ekkor befejeződött az életem első rövid korszaka. Vége lett az első világháborúnak. Elmentek az oroszok, akik itt voltak fogolyként, s lassan jöttek haza a magyar katonák, akik fogságban voltak, de megmaradtak. Aztán kezdődött itthon az új élet.

A Jenei nagyapámnak volt egy sógora, azt meg úgy hívták, hogy Farkas János. Ez szélmozsár, kőműves és ácsmester is volt. A Jenei nagyapám és a Farkas János feleségei testvérek voltak. Egyik Veres Margit, a másik Veres Ágnes. Az Ágnes volt a Farkas Jánosnak a felesége, aki később nekem is nagymamám lett. Amire majd később visszatérek. Ennek a Farkas Jánoséknak volt két fia és egy lánya. Egyik fiú János volt, a másik Ferenc, a leány meg Mária. Ez nyomorult lett, nem volt 102 cm. Azért csak férjhez ment, született egy kislánya is. Ez a János fiú már a háború előtt megnősült, és a felesége meghalt, mire a János hazajött a fogságból. Ők már a

tanyán laktak háború előtt is. Egyszer csak jön hozzánk, és azt mondja az anyám: ma gyerekek én meg férjhez megyek. Majd lesz nektek is apátok, még hozzá kimegyünk a tanyára. Én mondtam a bátyámnak, tudod-e, Pista, édesanyám meg férjhez megy. Kimegyünk a tanyára. Május elsején volt az esküvő, de már minket előtte egy hónappal kihoztak a tanyára, mert kellett a pásztor, sok volt a jószág. Az anyámék meg nem bírtak megesküdni sokáig. Még nem jött az engedély a minisztériumból, mert onokatestvérek voltak. Anyám meg a Jani bácsi, így aztán 1920. május elsején lett az esküvő. Soha nem felejttem el, a Jani bácsi meg a szomszéd ember elmentek reggel kocsival a menyasszonyért Dorozsmára, mi meg otthon maradtunk. Örültünk, mert az életemben először volt nadrágom. Azelőtt csak bokáig érő, feslő ing volt az egész öltözetem. Előtte délután már a szomszédok kivágtak egy szép, 8 méteres jegenyefát, és szépen, erős csavarokkal odaerősítették a szélmalom vitorlájához, és feldíszítették szalagokkal. Isteni szép volt. Ezt minden év május elsején megismételték. Megjöttek az új asszonnyal. Kaptunk jó birkapörköltet. Jöllaktunk. Mondtam a bátyának, jó volna, ha holnap is férjhez menne az édesanyánk. Hanem ezután jöttek a rossz napok. Nem lehetett mondani többé, hogy Jani bácsi, hanem édesapámnak kellett szólítani. Ez meg nem ment egyikünknek se. Se nekem, se a bátyámnak. Ekkor már teljesen kint laktunk a tanyán, Dorozsmához 15 km-re. Szép hely volt. Egy nagy dombon volt a szélmalom. Körülötte sok szőlő, a telekben hatalmas szomorúfűz. A Farkas nagyapám műhelyének ablaka előtt a szép nagy eperfa, de még azon kívül az udvarban állt négy darab. Azért mondtam, hogy Farkas nagyapa, mert esküvő után már az is nagyapó lett, csak mi úgy hívtuk, hogy öregapó. Én nagyon szerettem, mert élveztem, hogy ő is szeret. Én voltam a szeme-fénye. Velem töltötte meg a pipáját, énvelem gyújtatta meg, azért én is rászoktam a dohányzásra. Énvelem szívatott bort a hordóból, mikor inni akart. Mindig az volt a szavajárása, hogy pirinkóm. Mikor megesküdtek az anyámék, először is arra akartak rászoktatni, hogy most már nem Jani bácsinak kell szólítani, hanem édesapámnak. Hát, ez nem ment. Mindenféleképpen próbálták, csak úgy tituláltuk, hogy fater. Na jó, azt mondja reggel az anyám, hogy Ferenc, eredj ki, hívd be édesapádat enni, én kimegyek, odaállok elébe, és annyit mondok neki, jöjjön be. Rá se hallgat. Bemegyek. Azt kérdi az anyám, hogy jön-e. Mondom, nem. Akkor eredj vissza. Ez háromszor megismétlődött, eredmény nélkül. Negyedszerre is kiküldött. Odaállok elébe és mondom, a teremtésit, hát gyűjjön be! Akkor bejött, mert már 11 óra volt, és ő is éhes volt. Adtunk enni, de senki nem beszélt egész idő alatt. Körülbelül egy év telt el, mire rászoktam, és úgy mondtam, hogy édesapám, pedig tudtam, hogy nem az, mert már azelőtt az anyám

elmesélte, hogy árvák vagyunk, édesapám meghalt a hazáért, ott van a neve a hősök szobrán. A bátyám egyszer se mondta neki, hogy édesapám, sehoggy nem szólította, csak úgy, hogy maga. Mikor már rendben volt minden, teljesen kiköltöztünk Dorozsmáról. Itt már kezdődött az élet. Nyáron pásztorkodtunk, aztán ősszel az iskola. Ez a Farkas szülém ez sánta volt, két bottal járt. Nagyon vallásos volt, minket is tanított imádkozni, a rózsafüzért is. Mentek a városra, a piacra, mindig hozták a rózsafüzért, mert az utcán árulták az apácák sátrakban, a templom előtt tíz fillér volt darabja. De mindjárt elszakadt, mert azt hittük, ha nem lesz, akkor nem kell imádkozni. Kérdezte a szülém, már megint mit csináltatok a rózsafüzérrel. Azt mondta öregapó, mondjad fiam, hogy elette az imádság! Nyáron már négy óraker felkeltett a szülém, és mondtuk fennhangon. Ha elszunnyadtunk, bottal a fejünkre vágott. Meg is tanított úgy, hogy utóbb azért kaptam ki, mert többet mondtam az iskolában, mint ahogy volt. Ugyanis a szüleimnek volt sok szentképe a falon, és azt mondták nekünk, az mind Isten. Hát mikor már jártam az iskolába és hittan volt, azt meg a tanító tanította, engem is feleltetett hittanból, s azt kérdezte a tanító, hogy na, Gallai, hány isten van? Én meg felálltam, és mint jól kiképzett katolikus azt feleltem, hogy sok isten. Erre a tanító kihívott, és elővette a nádpálcát. Lovagló nadrágban volt, kemény szárú csizmában, szétvetette a lábát. Be kellett dugni a fejem, ő összeszorította, a fenekemen meghúzta a nadrágot, hogy feszes legyen, és úgy húzott rá kettőt. De annyira fájt. Utána megmondta, hány isten van. Aztán visszakérdezte, akkor már tudtam, hogy egy isten van, és egy istenben három személy: atya, fiú, szentlélek.

Én nagyon rossz gyerek voltam, sok minden meg is esett, történt velem. Minden évben a három esztendősi ünnepet, a karácsonyt, a húsvétot, a pünkösdöt Dorozsmán lehetett tölteni, mert ott voltak az onokatestvérek, nagynénik, keresztapámék. Ezeket mind sorba jártuk, a két ünnepen pedig gyalog mentünk oda is, vissza is. Az első alkalommal hat éves voltam, amikor elengedtek. A bátyám meg nyolc éves. Új ruhát kaptunk, de a zsebeket az anyám bevarrta, hogy ne rakjunk bele semmit. Húsvétkor mindenütt megkínáltak tojással, sonkával, kaláccsal, méghozzá mákos-sal. Nagyon szerettem. Volt három nagynénim, egy keresztapám, aki özvegy volt, akkor édesapámnak a bátyja, akkor a Gallai nagymama, a Jenei mama. Ezt mind sorra kellett járni és meglocsolni. Kaptunk sok cukrot, narancsot, pénzt, de zseb az nem volt, így hát az ajándékokat nem tudtuk hova tenni, fogtuk a kezünkben, meg az ingderekünkba raktuk. A pénzt pedig a számba vettem, mert a két nagynéném jött velem szemben, és tudtam, elveszik tőlem. Úgy is lett. Ami a kezemben volt, azt mindent elvesztek. A pénzt meg lenyeltem, és mentünk tovább. Egyszer csak nagyon

görcsölt a hasam. Mondom a barátaimnak, baj van, fáj a hasam. Volt egy üres házhely, azt mondom, majd ide legugyulok, ha majd kijön a pénz, megmossuk, és akkor elköltjük. A cimborák lesték, én meg nyomtam jól, de nem a pénz, hanem a mák jött. A barátaim szétkaparták, mint a pelyvát, ám mégse találták meg a pénzt. Azután, még ami pénzt kaptunk, abból felültünk a hajóhintára, mert láttuk, milyen magasan felmennek vele. Mi is felszálltunk, de bizony nem ment, csak addig, ameddig a tulajdonos meglökte. Letelt az idő, le kellett szállni, így a pénzkereset el lett temetve, a narancsot és a cukrot meg elvették a nagynénik, így aztán nem vittünk haza semmit a húsvéti keresetből. Most pedig visszamegyünk a tanyai életbe. Már kezdtem megszokni a tanyán. Tudtam, mi a dolgom, mindig azt csináltam, amit parancsoltak. Jóságőrzés, etetés, udvarseprés, gyümölcszedés. A ház körül egy hold szőlő, ebbe sok fa is volt. A régi jó gyümölcsök, ami már most nem létezik. Például potyóka szilva, lószemű besztercei szilva. Őszibarack még akkor nemigen volt, de volt kajszai és a János napi apró szemű sárgabarack. Nagyon édes meggy volt, cigányüveg és szentesi meggy. Alma meg lógós lánycsöcsű, nyári selymes, őszi selymes, jakab alma. Ezek mind nagyon jó és ízletes almák, gyümölcsök voltak. Amikor nagyobb lettem, jobban bevontak a munkába is. A Farkas öregapámnak 17 hold földje volt egy darabban. Három ház állt egymáshoz 500 méterre rajta, és egy gyönyörű szélmalom, ami ha egy kis szél fújt, az éjjel nappal mindig forgott. Őrölt rozsot, paprikát, és darált a disznóknak. Mivel a nagyapának kőműves és ácsmestersége is volt, így János, az én nevelőapám lett a mónár. A Ferenc fia a földön dolgozott, a lány, Mária meg semmit nem csinált, csak olvasott, mert hát nyomorult is volt. Aratni a család aratott, csépelni cséplőgéppel csépeltek. Ahol kevesebb gabona termett, ott meg lóval nyomtattak. Nagyapámék mindig cséplőgéppel csépeltek, mert három állítás volt mindig, azaz hat kazal. Mármost a cséplés nagy ünnep volt. Birkát vágtak a munkásoknak, tyúklevés és fontos kalács, mákos, lekváros és túrós lepény. Először a rozsot csévelték el, utána a búza, árpa és a zab jött. A szalmákat külön egy kazalba. Ez a szarvasmarháké, a rozsaljnak, a rozspelyva, a búza, árpa és zabpelyva sarnyúszénával össze lett nyomtatva, ami a lovaké lett télen. Hát erről van egy gyerekkori történetem, majd elmesélem.

Úgy volt a tanyavilágban, nagyapáméknál és máshol is, a szárból csináltak polyvást, az volt a neve. Az alapot kimérték, utána egy ásonyomra kiásták, és a ricaszárat szépen sorban belerakták. A négy sarokra faoszlopot ástak, hogy erősek legyenek. Mikor le volt ásva, az összes, bekorcolták a tetejét. Egyenesre elnyírták, horogfát raktak rá. Utána náddal letetezték, az oldalát jó szalmás sárral betapasztották kívül-belül, amikor megszáradt,

bemeszelték fehérre, az alját araszra feketével elhúzták, és ezt nevezték polyvásnak. Ebbe rakták bele az előbb említett rázatot. Hát ilyen volt a nagyapáméknál is, már akkor én is cigiztem suttyomban, mert a nagyapa dohánytermesztési engedéllyel rendelkezett, így minden évben termelhetett 400 négyszögöl dohányt. Volt dohányvágója, levágott egy jó doboz dohányt szép vékonyra, én ebből szajréztam. Egyszer csak azt mondják, vigyek a lovaknak rázatot. Kaptam az alkalmon, mert szerettem a lovat, dacára hogy még kicsi voltam. Kimentem, a kosarat a vállamra vettem, elindultam. Első dolgom az volt, hogy csavarjak egy cigit, és meggyújtottam. A gyufát eldobtam, az meg mindjárt fellángolt, és égett a pelyva. Nevelőapám öccse észrevette a füstöt, szaladt ki mindenki, de én már akkor futottam. Ferenc bátyám és apám szaladt utánam, nemhogy a tüzet oltották volna. Én, ahogy menekültem, vasvillát húztam magam után, amikor láttam, utolér, a villát eleresztettem, Ferenc bátyám belevágta a lábát úgy, hogy keresztül ment a fején, és leült. Én egérutat kaptam, de jött utánam a nevelőapám. Mikor láttam, most már megfog, hirtelen hasra vágódtam, és a nevelőapám keresztül bukott rajtam, én meg hirtelen a bokrok közt elbújtam. Nem találtak, visszavonultak a tüzet oltani. Én meg elbújtam egy nagy szárkúpban. Két nap, két éjjel kerestek, de nem találtak. A harmadik nap már olyan éhes voltam, hogy muszáj volt jelentkeznem. Meglátott a Ferenc bácsi felesége, Julis ángyó, és azt mondta, ne féljek, úgysem enged bántani, és hazavezetett. Nem is bántott senki, jól tartottak, lefektettek. A nagyapám azt mondta, nem szabad bántani, hiszen még gyerek. Jót aludtam, és másnap új erővel fogtam a munkához. Ferenc bátyám meg három hétig sántikált. Abban az időben még nem volt Dorozsmán csak állatorvos. A tanyákon a gazdák között voltak jó biztos kezű emberek, jó házi orvosok. Tudták a jószág viselkedéséről, mi a baja, és ha valami baja volt, például nehéz ellés, hasfájás, puffadás, herülés stb., akkor ezekhez az emberekhez mentek segítségért. Persze ezek nem pénzért gyógyítottak, hanem barátságból. Tavasszal volt általában a herülés ideje, húsvét táján, mert akkor még nem volt ennyi disznó. Jobban csak mangalicafajta volt, az meg csak kettő-hármat fialt egyszerre, abból nemigen lett eladó. Nagyon emlékszem, olyan 5-6 éves lehettem, nálunk is herülés volt nagypénteken. Jött reggel a szomszéd, úgy hívták, Komáromi Sándor. Ez egy kis apró ember volt. Mihozzánk egy kilométerre laktak. Csülkөн volt az egész ház apraja-nagyja, még a szomszédok is meg lettek hívva segíteni, mert volt kettő bika, egy csödör, meg hat-hét darab kanmalac. Ehhez erő kellett, hogy megfogják, úgy, hogy ne mozogjon. Mi gyerekek meg néztük. Ami ki lett herülve, azt utána nekünk őrizni kellett, hogy le ne feküdjenek, mert azt mondták, hogyha lefekszik, megszik benne a vér, és megdöglik.

Tehát, amíg herülték, addig én is ott néztem, hogyan csinálják. Amikor elfogyott a herülni való, azt mondja a mester: na rossz ez a gyerek, azt mondják, hogy igen rossz. Akkor, mondja a mester, fogjátok meg, majd kiherülöm ezt is, meglátjátok utána, milyen jó gyerek lesz. Ezzel elkaptak, már vették is ki a zacskót, hogy majd vágják ki. De ez csak játék volt, én meg azt hittem, komoly. Elkezdtem ordítani. Egyszer csak jött a nagyapám, mondja, hogy nem eresztitek el azt a gyereket! Hát nem szabad azt kívánni, hisz akkor elvesz a magja. Suttu nektek! Ez volt a szavajárása, és elengedtek. De én erre a herülő emberre úgy megharagudtam, hogy meg is fogadtam, egyszer még bosszút állok rajta. Jött a nyár, én meg a malom körül legeltettem a libákat. Egyszer csak látom ám, ez az öreg herülőmester vezeti a szamarát. A szamár hátán egy zsák búza felkötve, a malom állt, mikor odaért az öreg, s azt mondta, adjon isten, fiam! Hát nagyapádék itthon vannak, he? Én mondom, hogy bent vannak. Ekkor a szamarat odakötötte egy meggyfához, és bement a házhoz. Nagyapám az ácsműhelyében dolgozott, én meg addig a szamarat feloldoztam, és odavezettem az alsó vitorlához. Jól megkötöttem, a malmot szépen elindítottam. A szél csak picit fúj, és szép lassan vitte a szamarat fel. Egyszer csak a zsák leesett róla, már jó magasan volt, egyszer leesett a szamár is. Elszakadt a kötőfék szára, de a szamár homokra esett, nem lett semmi baja. Hanem észrevették odabent, hogy a malom meg megy. Szaladtak ki, megállították a malmot, én meg vesd el magad, elszaladtam, elbújtam a kukoricába. Keresetek, de nem találtak seholy, pedig sokszor ott mentek el mellettem, majd rám léptek. Én meg a töklevel alatt lapultam. Akkor mondta a nagyapa, hogy na Sándor, az onoka megfizetett a játékért. Azután ment az élet to-

vább, jött az ős, szedték a szőlőt, vitték a piacra. Szépen becsomagolták, a zöld, savanya és rohadt szemeket kiszedték, s nekünk gyerekeknek azt adták enni. Nagymamám azt mondta, úgy együk, hogy egy szem szőlő, egy falat kenyér. Persze amikor nem látták, én odaöntöttem a tyúkoknak, aztán meg ki a szőlőbe, a legszebb szemeket eszegettem. A nagyapám ezért sose haragudott. Egyszer megpakoltak, hogy mennek Szegedre, a piacra. Én is könyörögtem, vigyenek el engem is. Meg is ígérték, de úgy felpakoltak, hogy nem jutott hely. Azt mondta a Ferenc bátyám, ne búsuljak, majd ő egy nagy kosarat a kocsis hátulja alá köt, tesz bele szalmát, és ott jó helyem lesz. Meg is csinálta, teletette jó puha szénával, szalmakötéssel odakötte, és én abba ültem. Nagyon jó helyem is volt, csak amikor a lovak megrántották a kocsit, a kötélszakadt, én meg ottmaradtam és sírtam. Ők meg elhajtottak. Ezután aztán sokáig haragudtam a nagyanyámra és a Ferenc bácsira, de megbékéltem hamar, mert felültem a lóhátra, és ez nekem tetszett. Meg engedett szántani is.

Az én nevelőapám nem sokat törődött velünk, születtek a mostoha-testvérek. Lett János, Mihály, Mária, kettő meg halva született. A Farkas nagyapámról annyit, hogy engem nagyon szeretett, na meg a bort és a pipát. A feleségét üldözte és szidta, de csak ha boros volt. Nagymamám minden vasárnap be kellett hozni a templomba, akármilyen idő volt. 1923-ban a Mária is férjhez ment, a nevelőapám testvére. Akkor a nagyapám felosztotta a földet rájuk. Az öreg ház Márié lett öt hold földdel, a középső ház a Ferenc fiáé hét holddal, a legutolsó és a legrosszabb a nevelőapámé. Ekkor aztán mi bejöttünk a faluba. Apám kifogott egy kis házat 8 mázsa búzáért, az örökségét meg kiadta a lakónak. A malom elpusztult, nem volt, aki gondozza. A nagyapáméknak kommissiont kellett adni, amikor a földet szétosztotta rájuk. Fejenként 8 mázsa búza, 15 csirke, 15 tojás, 10 kiló cukor, 5 kiló só, 10 pakli dohány, egy tucat gyufa, 5 liter petróleum, 1 mázsa burgonya, 2 liter tej, egy csomó túró, fél liter tejföl, 120 kilós disznó és ruházat. Minden harmadik szombaton vinni kellett a járandóságot. Mint már említettem, nagymamám minden vasárnap a templomba kellett vinni. Ferenc bátyám ezért kapott egy kocsit, lovat, hogy ő erre kötelezi magát, ha ő eladja a lovat, akkor valakit fogadni kell, aki elviszi a templomba, és ez addig érvényes, amíg a nagyanya él. Mi aztán a faluban új életet kezdtünk, a falut akkor még úgy hívták, hogy Kistemplomtanya. 1923-ban beköltöztünk a faluba. Itt a nevelőapám hozzá fogott kertészkedni, de ő különben a helyi takarékszövetkezetnek volt a főkönyvelője, és a helyi hangyaboltnak ügyvezetője. Ekkor már második osztályos voltam, a bátyám meg negyedik. Az iskola ott volt a szomszédban két perc járásra. Nem is volt szabad elmenni csak 8 óra előtt 5 perccel. Addig, vagyis hajnal

négy órától fél nyolcig dolgozni kellett, este meg nem szabad volt 8 óra előtt lefeküdni. Tanulni csak nyolc óra után kellett, vagyis lehetett, de már hajnal négykor ébresztő. Hajnalban és este, amikor már kint nem láttunk, akkor bent pucoltuk a szőlővesszőt és a facsemetét, amit tavasszal elültettünk. Rengeteget meg kellett pucolni. Öt hektár faiskola volt. Akkor a bevételből mindig fizették a napszámosokat, és spóroltak földre.

Nekünk sehova nem volt szabad menni, mint más gyerekeknek. Mindig csak dolgozni a templomban. Minden vasárnap el kellett menni a misére, és a hajnali misékre. Ha esett, ha fújt. Egyszer úgy jött ki a lépés, nem mentünk el, másfelé mentünk, úgy gondoltam, úgysem veszik észre. Nem is lett volna ebből semmi baj, csak az lett, hogy egy vendég pap mondta a misét, és mikor hazaértünk és ebédeltünk, azt mondja a fater, na, gyerekek, hát voltatok a misén? Mi mondjuk, hogy igen. Azt mondja a fater, nem látott, mert ő meg a pap körül kiségitő volt. Mi meg mondjuk a bátyámmal, pedig ott voltunk. Erre ő kérdezi, melyik pap mondja a misét. Erre én mondom, hogy az, amelyik szokta. Erre a fater azt mondta, na ugye, nem volt kendtek a misén! Mert egy vendég pap mondta a misét, és így megfogtak a hazugságon, ráadásul nem is kaptunk ebédet. Mink, mint tanyai gyerekek, bekerültünk a faluba, idegeneknek néztek, sűrűn meg is akartak verni.

Egyszer egy szép napon a faterék nem voltak otthon, és ennek híre is ment. Összejöttek a falusi gyerekek játszani. A ház háta mögött volt a csatatér. Egyszer azt mondják, gyerünk birkózni. Hát azzal kellett birkózni, akit legerősebbnek gondoltunk. A bátyám az első összefogáson földhöz vágta a páciénst. Ezután jöttem én. Én is összeszedtem minden erőmet, és puff, én is földhöz csaptam, még meg is dögönyöztem. Gondoltam, most a kezemben vagy. Utána mi lettünk ketten a bátyámmal a falu legerősebb srácai, mert ennek híre ment. Aztán jóba lettünk az egész falu gyerekeivel. Bevettek a bandába, jó haverok lettünk. Szerveztünk egy öttagú bandát, karácsony előtt jártunk betlehemezni. Tanultunk énekeket, kerestünk egy kis pénzt. Én voltam az öreg Subás Maxi. Csináltunk egy kis templomot, azt berendeztük szépen szobrokkal, egy kis jászol, benne a kis Jézus, körülötte a barmok. Egy szezonban annyit összekerestünk, hogy egy pár cipőt bírtam rajta venni, mert másképp nem volt, csak az, ami a faterről lemaradt. Ebben az időben volt, hogy a faterékat meghívták a keresztfiák lakodalomba, de ők nem mentek el valami okból, és azt mondták: na gyerekek, most ti mentek el a lakodalomba. Hát úgy is lett. Bátyámmal ketten mentünk. Az anyám vett egy jó nagy vajdlingot ajándékba, azt kellett elvinni. Hideg volt, hó is esett. Estefelé elindultunk, de messze kellett menni, vagy öt kilométert. Még a házat el nem hagytuk, szépen vittük,

egyikünk az egyik fülit vitte, másikunk a másikat, de amikor már jól elhaladtunk, mondok a bátyámnak, hogy húzzuk inkább, mert úgy könnyebb, ő meg bele is egyezett. Kicsomagoltuk a papírból, és a spárgát, amivel át volt kötve, rákötöttük a földre, húztuk egészen odáig. Amikor odaértünk, zenezóval fogadtak bennünket. Mikor átadtuk az ajándékot, a vőfély azt mondja: köszönjük az ajándékot, igaz, egy kicsit kopott, de jó lesz az üstre fődőnek, merthogy jól lekopott a fenéke. De olyan jó lakodalom volt, hogy onnan mentünk egyenest az iskolába, ott meg a jó melegen elaludtunk. Azt mondja a tanító, na, lakodalmas gyerekek, menjetek haza, aludjátok ki magatokat. Ezzel lezárult a lakodalom.

Mint ahogy említettem, pénzt soha nem kaptunk, de én mindig szereztem valahogy. Egyszer a kirakatban nagyon szép ceruzát láttam, szép sárgarézből volt a végén radír, és a szivarzsebbe lehetett csatolni. Ez nagyon tetszett, mert már más gyerekeknek volt. 24 fillérbe került darabja. Lop-tam a fatertől 30 fillért, vettem egyet. Amikor mentem reggel az iskolába, avval írtam aznap. Többi gyerekek meg mondták, nézzétek, Gallainak is van már szép ceruzája. Igen ám, csak az volt a baj, mit szólnak otthon, ha meglátják. Spekuláltam, mit is csináljak, meg ne tudják, hogy úgy vettem, mert akkor kikapok. Elhatároztam, összetaposom, és azt mondom, találtam. Úgy is lett. Letettem a járdára, rátapostam. Jól behorpadt. Kitettem a zsebbe. Ahogy hazaértem, az anyám mindjárt meglátta, és azt kérdezte, hát azt a ceruzát hol vetted? Mondom, hogy találtam, ő meg elhitte. Másnap kiigazgattam a horpadásokat, és nyugodtan használhattam, mert bevették, hogy úgy találtam. Így lett nekem is sárgaréz végű ceruzám. Az idő telt-múlt. Csináltuk a dolgot, amit parancsoltak. Egyszer azt mondják az anyámék, gyerekek, szombaton elmegyünk farsangolni Sándorfalvára. Mert ott volt valami jó barátjuk vagy ismerősük, s azt mondta az anyám, hogy ti lesztek a tanyások. Jó, mondok én, mert a bátyám olyan szótlan volt és csendes, s nem bírta a fatert. Így aztán én intézkedtem. Meghívtam a haverokat szombat estére. Meg is ígérték, el is jöttek. Szombat este az anyámék már akkorra elmentek, mi meg elkezdtünk játszani. Egyszer azt mondja a bátyám, kellene valamit enni. Én akkor hozzáfogtam készíteni, mert főzni nagyon szerettem, és még most is szeretek. Hoztam le kolbászt a padlásról, eldaraboltam, tojással megsüttem, és még egy 10 literes fazék palacsintatésztát is bekavartam. Hozzáfogtam sütni, a többi meg ette. Amikor már jóllaktak, egyik erre feküdt, a másik amarra. Mind elaludt, én meg sütöm a palacsintát. Utóbb én is jóllaktam és elaludtam. Az ajtó, ablak meg becsukva, a palacsinta a sütőben égett a sparhelton. Nagy füst lett, mindenki köhögött, fuldoklott, mire egyiknek eszébe jutott, hogy az ajtót ki kell nyitni. Akkor lélegzett fel mind, hogy majdnem megfullad-

tunk. Az öcsém meg még kicsi volt, 4-5 éves, és az ágyon aludt. Amikor észhez jöttünk és megtaláltuk, azt hittük, megfulladt. Kivittük a levegőre. Egyszer csak hozzáfogott sírni. Megörültünk, hogy nincs semmi baj. Él mindenki. A vendégek elmentek, föltakarítottam, elmosogattam, adtunk a jószágoknak, és vártuk az anyámékat haza, mint aki jól végezte dolgát. De még akkor csak vasárnap reggel volt, és az anyámékat csak délutánra vártuk. Hát, hogy ne unatkozzunk, a bátyám eltalálta, hogy durrantsunk. Az meg úgy ment, hogy egy tuskóra egy jó rakást odaköpködtünk, és a sparheltből vettünk ki parazsat, rádobtuk, a másik meg hirtelen egy fejszével nagyot rácsapott. Akkorát durrant, mint egy puska. Ezt ismételtük. Egyszer csak füstszagot éreztünk. Hát láttuk ám, hogy az ágyon az ingünk füstöl, meg a pokróc, mert ahogy a parázsra rácsaptunk, az szétszállt, és volt, amelyik még égő parázs volt, s belekapott a ruhába. Hát az inget el kellett gyugni az anyám elől, nehogy meglássa, merthogy akkor kegyetlenül elver bennünket, ha megtalálja. De nem találta meg, csak a nyáron, meszelkedéskor, mikor a hamuból pakoltuk ki. Ott volt a zsákok háta megett, de akkor már nem volt semmi baj, csak annyit mondott, hogy ehohol van az az ing, amit én kerestem. Már amikor ötödik, hatodik osztályba jártunk, nem nagyon volt merszünk ilyen bitangságra. Mindig fáradtak voltunk, mert sok volt a dolog, és mire jöttek a napszámosok, akkorra nekünk kész kellett lennünk, s menni kellett a faiskolába dolgozni.

Mikor iskolába jártunk, akkor meg iskola után menni a többi után. Volt, mikor már a hatodik osztályt jártam, az anyám felkeltett négykor, és dagasztani kellett a kenyértésztát. Sámliira álltam, és öt darab nagy, rozskenyérnek való tésztát le kellett dagasztanom. Azt mondta, tanuld meg, hátha még szükséged lesz rá. Nagyon szigorú asszony volt az én anyám. Ha felmérgekedett, ölni tudott volna. Amikor láttuk, hogy haragszik, akkor már menekültünk, ki mőre látott, mert ha megfogott, az ütött avval, ami éppen a kezibe volt: nyújtófa, nagykés, seprű, balta, amit éppen felkapott. Mikor aztán kijártuk az iskolát, a hatodik osztályt, akkor már rendezesen befogtak dolgozni. Szemeztük a fákat, oltottuk a szőlőt. Akkor már szabad volt cigizni, és kaptunk egy pengőt minden vasárnap. Ez volt az egész heti dohánypénz, úgyhogy nagyon be kellett osztani, hogy elég legyen. Azon a nyáron, amikor kimaradtunk az iskolából, elszegődtetek bennünket marokszedőnek. Két mázsa tiszta búza és egy pár szandál volt a bérünk. Derekegyházára mentünk valami urasághoz aratni. Százhusz kaszás ment. Öt kaszás volt egy bandában. Minden nap egy hektárt le kellett vágni egy kaszásnak, a marokszedővel együtt ezt fel is kellett kötni és keresztbe rakni. Négy hétig tartott az aratás. Én nagyon elfáradtam, éjfél után két órakor menni kellett kifelé, és este 11 óráig. Akkor már nem

esett jól a vacsora se, csak dőltünk el, és már aludtunk is. A bátyám két hétre megbetegedett, vakbélgyulladásra lett. Elvitte a mentő Szentésre, megműtötték, de helyette nem fogadtak másik marokszedőt, hanem mi szedtük őhelyette is. Azt mondták, az egy mázsa búzát majd ránk osztják, de bizony abból nem lett semmi, elosztották a kaszások. Így aztán hiába iparkodtunk, a keresetet meg itthon vették el azzal az ürüggyel, hogy majd a búcsúra vesznek ruhát, de hát az se lett, mert kell az adósságba, mondta az anyám. Búcsúkor kaptunk egy-egy pengőt, és a Farkas nagyapámtól ötven-ötven fillért. Ekkor már nagyon mérges voltam én is, és többet nem mentem le aratni. Itthon dolgoztam a kertészetben, a bátyám meg elment cipészinásnak, de a fater tavaszra hazahozta. Azt mondta: Én fogadom a drága napszamosokat, te meg elmégy máshová dolgozni, és nem engedte tovább. Akkor elszökött a szegedi földre egy nagygazdához, ott dolgozott. Kapta a rendes bért, szépen felruházkodott, én meg itthon kuliztam.

Már amikor elértem a nagykorúságot, akkor kikaptam az örökségem a Gallai nagyapám után, ami járt, húsz pengőt. A bátyám is húsz pengőt kapott, s neki vettem egy szép, fekete posztó nagykabátot, bársony nyakkal. Nagyon szép volt. Tizennyolc pengő volt még, maradt is két pengő az örökségből. Az én húsz pengőmet meg elvették, azt mondták, kell az adósságba. Azóta se láttam. A legényéletem meg úgy telt el, hogy nem bánták, akármeddig voltunk oda, csak mire dolgozni kellett, akkorra itthon legyünk. A bátyám közben hazajött, de besorozták katonának, és itthonról illet bevonulni. Esténként eljártunk a vendéglőbe, színdarabokat tanultunk, és jártunk próbára. Volt a faluban egy jegyző, egy boltos, egy védőnő, egy varrónő meg egy harangozó. Ezek tanítottak felváltva, de mind más szerepet. Három felvonásos darabokat, hogy egy párat említsek: *Férjhez megy a bíró lánya*, *Huszárkisasszony*, *Él az Isten*, *Maharadzsa*. Hát ilyeneket. Ezzel teltek el a téli esték, és közben a kislányokat hazakísértük, mert a tanyákból is bejöttek a lányok, legények. A faluban nem lett volna elég fiatal az előadáshoz, a Szegedi Nemzeti Színházból hoztunk, vagyis béreltünk ruhákat, és gyönyörű előadásokat csináltunk. Mindig teltház volt, és meghívtak bennünket a szomszéd falukba is játszani. Például Forráskútra, Üllésre. Üllésen a Kelemen kocsmába. A bevételből kaptunk jó vacsorát, kifizettük a színháznak a ruhák használati díját, és jót táncoltunk előadás után. Ez volt a fizetés, de nagyon szerettük csinálni. Persze ott összeismerkedtünk lányokkal, és kezdtünk udvarolni. Én is kiszemeltem kettő kislányt is, és el is jártam, amikor csak tehettem. Az egyikhez különösen, mert a harangozó lánya volt, és szerettünk hozzájuk menni, mert lehetett harangozni. De ennek a lánynak nem udvaroltam, mert annak volt udvarlója. Csak szórakozni jártunk. A másik, amelyikhez komolyan jár-

tam, bálba is jártunk, oda csak vasárnap mentem, mert annak az anyja meg a nagynénje olyan úrhatnámok voltak, mert a nagynénjééknek volt a faluban egy nagy gőzmalmuk, és nagyon jól ment nekik, a szegényeket lenézték. Ennek a harangozó Bözsinek meg én javasoltam a legényt, az egyik barátomat. Az úgy volt, hogy a faluban május elsején nagy ünnepély volt a piactéren. Voltak kirakodósátrak, cukorkások és sok minden társasjáték, szórakozóhelyek, és ott sétáltunk mi is a barátommal, a lányok meg külön. Egyszer azt mondja a barátom, úgy hívták, Marci, hogy ki az a lány. Mondom neki, hogy kicsoda, kérdezi, hol laknak. Mondom, hogy messze ide. Vagy három kilométer. Azt mondja, az nem baj, és odamentünk a lányokhoz, összebarátkoztak, és elmentek sétálni. Csak amikor este mentek be a harangozóházhoz, mondja a Bözsi, hogy itt lakik, akkor nézett nagyot a Marci, hogy nem is olyan messze kellett a nagylányt kíséreni. Attól kezdve Marci 6 évig udvarolt a Bözsinek, el is jegyezték egymást, mert ez a Marci gazdag legény volt (17 hold földjük volt), csak nagyon trehány és buta. Ha a Bözsinek nevenapja volt, akkor az ajándékot éntőlem küldte el. Például amikor meg akarta kérni feleségül, én kértem meg neki, mert ő nem mert szólni. Ott ült mellettem, és én a lábammal nyomkodtam az ő lábát, hogy szóljon már, akkor mindig kért egy pohár vizet. Hat pohár vizet ivott meg, mire aztán én mondtam meg, mi járatban is vagyunk, és meglett a lánykérés. Aztán megbeszélték a Bözsivel, mikor veszik meg a gyűrűt, s mikor odaért az idő, Marci elhozta a gyűrűket, felhúzták, ez volt az eljegyzés. A többire majd később visszatérek. Én meg, attól eltekintve mindennapos vendég voltam a Bözsiéknél, mentem a misére. Akkor igencsak ott töltöttem a fele misét, közben ministráltam. Később a Bözsi elhívta az anyámat keresztanyának, mikor bér mátkozott, és sűrűbben összestártak az öregek is. Nekem meg kezdett a Bözsi tetszeni, de én más lánynak csaptam a szelet.

Abban az időben a fiúknak járni kellett a leventére. Minden vasárnap reggel nyolc órától tizenegyig. Nyolckor sorakozó, névsorolvasás, aztán mentünk misére, aztán gyakorlat tizenegyig. Aki igazolatlan távolmaradt, azt hétfőn a csendőrök szedték össze, és hajtották be Dorozsmára, majd egy napra a község háza pincéjébe csukták, éhen-szomjan. Ez volt a büntetés. Addig kellett leventére járni, míg be nem soroztak katonának. Hát én, mint szegény sorsú gyerek, mindig el voltam keseredve, mert láttam, a cimboráimnak szép ruhája, inge, cipője, nekem meg csak mindig ócska ruhám volt, mert mindig a legolcsóbbat vették meg. Még 18 éves koromban bőr cipőm nem volt, csak vászon. Úgy hívták, hogy dorkó. Arra is úgy vigyáztam, hogy csak a templomba húztam fel, és ha mentem haza, és esett az eső, levettem, és a hónom alatt vittem, nehogy megázzon. Köznap meg, ha hideg volt, a fater hitvány cipőjében jártam, amit már ő

nem szeretett. A harmincas években a Farkas Ferenc bácsi, a faternak az öccse, kiment Forráskútra harangozónak. A fater meg kifogta a hét hold földjét. A házat és a lovaskocsit meg megvette, olyan feltétellel, hogy a Farkas nagymamát hordani kellett a templomba, mint azt már előzőleg említettem. Ezután ez az én bajom lett, mert akármilyen elfoglaltságom volt, ez volt az első. A bátyám közben bevonult katonának Szegedre a tűzérékekhez. Az öcsém még akkor kicsi volt, hogy rábízzák a kocsit, lovat. Így hát nekem kellett mennem a lóval. Közben a helyi bolttól is elvállalta, és minden szerdán, szombaton menni kellett Szegedre portékáért, télen-nyáron. Nyáron csak jó volt, de télen nagyon hidegek voltak, és nem volt ám suba, se jó pokróc vagy szőrmés kabát, hanem rongypokróc, micisapka és egy lódenkabát. Az isten hidege majd meg vett. Sokszor úgy reszkettem, mint a kocsonya, de nyáron, ha dologidő volt, és onnan fuvarba kellett menni, akkor az anyám ment, nekem meg a faiskolában, vagy a szőlőben kellett dolgozni. Ha vasárnap jött olyan úri fuvar, akkor nekem kellett menni. Volt, amikor a bálba voltam a nagylánnyal, és egyszer csak beállít az anyám. Odajön, ahogy táncolunk, és leállított: gyere haza, mert fogtam fuvart, Szegedre kell menni, de azonnal! Ott kellett hagyni a nagylányt és menni. Nagyon szégyelltem, úgyhogy alig vártam, menjek katonának. Bátyám már töltötte a katonaidéjét, én meg vártam a behívót.

1937 tavaszán soroztak be katonának, és 1938. október 5-én kellett bevonulni. Közben a bátyám leszerelt, és udvarolt egy pusztamérgesi lánynak. De ez nem tartott sokáig, mert a bátyám elment, és jelentkezett rendőrnek. Fel is vették, és 1939 tavaszán bevonult ő is rendőrnek Gyulára. Én meg Szegeden szolgáltam a 16. kerékpáros zászlóaljnál, az utász laktanyában. Ekkor aztán a fateréknak oda lett a jó munkaerőjük, és kezdtek tönkremenni. Úgyhogy mire a háború után leszereltem, már elég rossz sorban voltak. A házuk összedőlt, az egyik öcsém, János meghalt. A Mihály odamaradt a háborúban, csak a Mária maradt meg. Persze ezek mostohatestvérek voltak. Közben, mielőtt bevonultam katonának, anyám meg akart nősíteni. A bátyámat otthagya, amikor rendőrnek állt, azt akarta az anyám elvetetni velem. El is jegyeztük egymást, de nekem nem nagyon smakkolt, csak a harangozó Bözsi járt az eszemben. De ahogy már az előbb említettem, annak meg már volt vőlegénye, a Marci. Mindegy, bevonultam, és töltöttem az időmet. Nagyon jó helyem volt. Közben írtam a menyasszonyomnak, a Jolikának, de ő nem írt vissza. Háromszor írtam, de sose válaszolt, így hát én sem írtam többé neki. Elkezdtem a Bözsinek irkálni, ő meg minden levelemre válaszolt. Más senki nem írt, még anyám sem. Mikor a fronton kint voltam, akkor is csak a Bözsi gondolt rám, és elhatároztam: ha még egyszer a jó isten hazasegít, és még nem ment férjhez,

és hozzám akar jönni, akkor elveszem feleségül. Három és fél évig voltam katona. Az idő legtöbb részét fronton töltöttem. Az anyámtól csak egyszer kaptam egy félkilós csomagot, a Bözsitől meg 1-2 levél jött, tehát ő gondolt rám legtöbbet. A katonaságnál az első másfél év alatt kerékpáron jártunk. Összejártuk a Felvidéket, Erdélyt és a Szovjetuniót, vagyis egy részét, a Donig. De ott a kerékpáros részleg nem vált be, így onnan visszavezéreltek minket. Ez lett a szerencsénk, mert másképp ott maradunk. Bekerítettek volna bennünket, de így, hogy visszavezéreltek hátvédnek, végül haza is hoztak, szétraktak bennünket más alakulatokhoz, és visszavitték őket a frontra, ám mind odamaradt. Én azzal voltam szerencsés, hogy a hadtáphoz osztottak be, s énram nem lett szükség, így aztán itthon maradtam. Közben, amikor Erdélyt visszakaptuk, a bátyámat elhelyezték Gyuláról Gyergyószentmiklósról. Ott volt egy helyőrség, és ott udvarolgotott egy kislánynak. El is akarta venni, de közben 1940. október 16-án kaptunk egy táviratot, hogy ha még életben akarjuk látni, azonnal menjünk. Mire a táviratot elolvastuk, jött a másik, hogy meghalt. Az anyámmal rögtön vonatra ültünk, és mentünk. Ez hétfőn este volt, szerdán hajnal négykor értünk oda. Nagyon rossz volt a közlekedés, mert a sínek egy része fel volt szaggatva, sok helyen át kellett szállni. Mentünk vonaton, buszon, gyalog, ahogy bírtunk, de mire odaértünk, akkorra eltemették. Kint volt járőrszolgálatban, a román csetnikek végeztek vele, így aztán én akkor láttam utoljára, mikor bevonult katonának, többé soha.

A katonai szolgálati időm alatt, már ahogy jeleztem, a Damjanich János 16. kerékpáros zászlóalj 2. századában töltöttem a szolgálatot. Elő-

ször hathetes kiképzés, és utána felvidéki bevonulás. Szegedről vonattal Sátoraljaújhelyig, onnan kerékpárral az egész ruszinokat összejártuk, le a hegyről, fel a hegyre, faluról falura. Onnan hazaértünk, utána mentünk Erdélyt visszafoglalni. Onnan szintén kerékpárral hazajöttünk. 1941 áprilisában indultunk a Délvidékre. Azt volt a legnehezebb elfoglalni. Ott még az iskolás gyerekek is fegyverrel jártak. Nagyon kellett vigyázni, nehogy lepuffantson valamelyik. Ekkor már géppuskás voltam, Simon Gabival együtt. Gabi volt a lőszeres, ő adta nekem a lőszert, én meg csak lőttem. Nekünk nem volt szuronyunk, csak pisztoly. Szuronya csak annak volt, akinek karabélyá volt. Mikor lementünk Szenttamásra, az egész lakosság fogadott bennünket, hogy jöttek a magyarok. Sok zenész sorba az út szélén. A nép, a diákok énekeltek szép magyar nótákat, osztogatták a cigit, pogácsát, cukrot, virágot. Amikor beértünk a központba, leálltunk ebéd-kiosztásra. Engem meg Simon Gabit egy idős magyar házaspár hívott a házukba ebédre. Azt mondták, jó húslevest és paprikást főztek, fogadjuk el a meghívásukat. Mi elfogadtuk, gondoltuk, csak jobb lesz, mint a babgulyás, pedig az is finom volt. Még hozzá se fogtunk az evéshez, egyszer csak halljuk, hogy lövöldöznek, és fújják a riadót. Kiszaladtunk, és látjuk ám, hogy a konyhakocsit lövik, nagyon is, utóbb minden háztetőről. Mink is azt a parancsot kaptuk, hogy tüzeljünk menten, géppuskák a kerékpáron. Tüzelőállásba foglaljuk magunkat, de Gabinak nem volt pisztolya. De volt nála egy nagy görbe bicska, s azt mondta nekem, ne törődj vele, komám, itt a nagy bicska. Te eriggy előre a pisztollyal, én meg itt hátul vigyázok a bicskával. És rögtön odaértünk a géppuskához. Egy-kettőre le is szereltük a kerékpárról, és már tüzelünk is. Nyírtuk a cseréptetőket, mert ott voltak a csetnikek. Amikor vége lett a harcnak, kivonultunk a községből, és ott egy szalmás kert szélében táboroztunk. Egy hétig ott laktunk, míg a falut át nem fésültük. Utána elmentünk Temerinbe, és ott maradtunk három hónapig csendfenntartóknak. 1941. május 25-én bevonultunk Újvidékre, a Miletics laktanyába. Onnan kaptam két nap szabadságot, hazajöttem, de olyan hamar eltelt az a két nap, és már menni is kellett vissza. Akkor már tudtam, egyhamar nem jövök haza, de az én anyám még az autóig se kísért ki. A buszállomásnál volt a legjobb komám apjának a hentesüzlete. Ott behívtak, mert vártam a buszt, amivel megyek a rókusi állomásra. Ott meg kellett ebédelni. Persze a sofőrök is meg lettek hívva, mert akkor még nem úgy volt, mint most, akkor még ittak a sofőrök is, és a járat se volt időhöz kötve. Megebédeltünk, sült hal volt, túrós csusza meg sör. Jól berúgtam, úgyhogy Rókuson úgy tettek fel a vonatra. Az egyik bajtársam vigyázott rám. Mikor Szabadkára értünk, megállt a vonat. Én is felébredtem, de rettentően felforgott a gyomrom, a sok ital kikíváncozott. A vonat ablakánál

pedig egy nő árult cukorkát és cseresznyét, én meg pont akkor hajoltam ki, és kibuggyant belőlem a sok sör a cukorkára. De a vonat akkor már indult is, így nem lett semmi zűr, csak nagy nevetés a kupéban. Éjfélre odaértünk Újvidékre. Persze a komámnak az anyukája, amíg mi ebédeltünk, tett a táskámba két szál kolbászt és egy fél disznósajtot. Ezt Újvidéken jóízűen megettük a bajtársakkal. Másnap már kezdtünk pakolászni, mert az a hír járta, nemsokára megyünk az orosz frontra. Páran felmentünk a gh. padlására, találtunk rengeteg csizmát, vadonatújakat, ezek még a szerbekéé voltak, csak nem tudták elvinni és megsemmisíteni. Én is lehoztam két párat, de mi nem viselhettük, mert a magyaroknál csak az utászok hordtak csizmát, a többi alakulat mind bakancsot viselt, így a szárát kénytelen voltam levágni. A fejét eldobtam, a szárát pedig elcsomagoltam, és magamnál hordtam, amíg haza nem értem. Hogy mi lett a csizmaszár sorsa, azt majd később elmondom. Elég az hozzá, elűtöttük az időt Újvidéken.

Június elsején kaptuk a parancsot, hogy megyünk az orosz frontra. Este titkos sorakozó, és irány a vasútállomás. Ott bevagoníroztunk, és 9 órakor Kőrösmezőre lettünk irányítva, de Rahón megállt a vonat, és onnan kerékpárral mentünk másnap Kőrösmezőre. Ott hat hétre elszállásoltak bennünket. Közben a soksaládásokat leszerelték, csak a nőtlenek és az egycsaládások maradtak. Még a zsidókat is leszerelték közülünk. Mi meg, akik ottmaradtunk, vártuk a parancsot, mikor lesz az indulás az orosz frontra. Ez idő alatt, míg Kőrösmezőn voltunk, rengeteg zsidót elhordtak a németek, vitték át az orosz oldalra, ahol aztán kivégezték őket. Mi, akik ottmaradtunk, új beosztást kaptunk. Engem akkor a szakácsokhoz tettek, és nemsokára kineveztek főszakácsnak. Elég jó helyem volt. Akkor már gépkocsival mentem, de örültem is, mert már a lábaim sokszor fájtak. Nem csoda, hisz akkorra már pár ezer kilométert lekarikáztam. Mikor odaértünk a Dnyeszter-folyóhoz – ez nagyon nagy folyó, nagyobb mint a Duna, és gyors folyása van – a hidakat felrobbantották, és a németek csináltak egy pontonhidat, és azon közlekedtünk. De előbb a németek vagy harmincezer zsidót hajtottak át rajta négyes sorban. Abban volt gyerek, pólyás is, öreg is. Alig bírtak menni, de a németek könyörtelenül hajtották, és kutyákkal csipkedtették őket, úgy, hogy arról a pontonhídról úgy potyogtak a folyóba, mintha lökdösték volna őket. Olyan is volt, hogy mire áthajtották őket, legalább egyharmaduk a vízbe fulladt. Lebegtek a víz tetején, és vitte őket a víz. Ők jártak jobban, mert megmenekültek a kínzástól. Mikor átmentek a zsidók, utána mi is folytattuk az utunkat. Hogy milyen és mennyi falun, városon mentünk keresztül, hány helyen szállásoltak el bennünket, azt sok volna leírni. Az egyik faluban, ahol elszállásoltak bennünket, a németek a parasztokkal összehordatták a búzát, amit learattak a parasztok, fel akarták

gyűjtani, de nem sikerült, mert sürgősen el kellett nekik menni. Mi meg ottmaradtunk abban a faluban egy pár napig. Minket, magyarokat nagyon szerettek ott. Ahol mi el voltunk szállásolva, annak a családnak volt négy lánya. Kettő már férjnél volt, de a férjük odavolt a fronton. Nem volt se kenyerek, se cukrok. Úgy szedték a búzakaralászt, és kidörzsölték a szemet belőle. Este meg ledarálták, abból sütöttek kenyeret. Nekem a konyhán mindig volt tartalék kenyere, adtam nekik, míg ott laktunk minden nap egyet. Esténként táncoltunk. Az egyik fiatalasszony szépen tudott balalajakázni és hermonikálni. Akkor pillanatnyilag elfelejtettük még azt is, hogy háború van. Sok kacska volt a faluban. Egy nap azt mondja a századparancsnok, vegyünk kacsákat, és főzzünk a legénységnek kacsapörköltet. Így is lett. Kihirdették a faluban, hogy egy kiló cukrot adunk egy pár kacsáért. Hozták ám a sok kacsát, mert nekik meg nem volt cukruk. Nekünk meg volt egy autóval, szajréztuk. Csináltuk a jó vásárt. Kihirdettük a faluban, hogy az asszonyok és a lányok jöhetnek kacsát pucolni a tolláért. Rengetegen jöttek, és egykettőre meg lett pucolva. Lett is jó kacsapörkölt. Főztem hozzá pirított tarhonyát. Nagyon kapós volt. Még a házigazda is kapott ebédet, nagyon tetszett neki a tarhonya. Kérdezte, hol terem. Mondtam neki, hogy fán, Magyarországon. Akkor adjak neki vetni belőle. Adtam neki egy marékka, és mondtam neki, hetven centi mélyen ássa fel a helyét, abban ültesse el jó mélyen, hogy jobban gyökeresedjen, és a vihar ki ne törje. Amikor már terem, terítsen alá egy ponyvát, s ha megrázza a fát, a tarhonya lehullik. Megszáritja, utána már lehet főzni. Nagyon örült az öreg a vetőmagnak, mi meg továbbmentünk.

Az egyik faluban parancskihirdetéshez sorakoztunk, és felolvasták többek között, hogy: Gallai Ferenc főszakácsot a századtól tisztí étkedére vezénylem. Megörültem, mert ott még jobb helyem lett. Állandóan volt a raktáron pálinka, finom borok. Én mertem a tiszturaknak főzni, ugyan nem nagyon kellett külön, csak ha hosszabb ideig voltunk egy helyen. Hanem egyszer csak mondja a zászlóaljparancsnok, hogy te, Gallai, mától kezdve az én legényem leszel! Mostantól neked rajtam kívül senki nem parancsol. Merthogy gyomorbeteg volt, nagyon diétázni kellett neki. Attól kezdve nekem is jól ment. Az ő kocsiján utaztam, volt neki sofőrje. Sokszor egész nap nem volt semmi dolgom, nagyon keveset evett, de tejnek és csirkének állandóan lenni kellett. Meg is voltunk így hármásban egész idő alatt, míg csak haza nem értünk Magyarországra. Mikor megkaptuk a parancsot, hogy jöhetünk haza, már előzőleg említettem, a mi zászlóaljunk nem vált be, mivelhogy kerékpárral közlekedtünk, így hazakerültünk. December 10-én elindultunk haza. Mi a parancsnoki kocsival jöttünk Kőrösmezőig. Ott bevagoníroztunk, és Rétságig jöttünk. Ott szereltünk le december

20-án. Már Kőrösmezőn adtunk fel táviratot haza, hogy küldjék a civil ruhánkat Rétságára. Mire odaértünk, a civil ruha is ott volt. Megfürödtünk, átöltöztünk, és kimentünk a faluba. Ott töltöttünk egy nap, egy éjszakát, mert az a ruha, amiben hazajöttünk, tele volt tetűvel. Akkor az orosz fronton még a fűszálon is tetű volt. December 20-án, mikor megkaptuk a katonakönyvet, szaladtunk az állomásra, ami meg a laktanya háta mögött volt. Persze nem fértünk fel a vonatra. Akkor azt mondta egy vasutas, hogy akasszunk egy kupét még utána a többinek. Ezt oda is akasztottuk, és így Budapestig eljöttünk. Onnan a Nyugatiból 11 órakor indult a személyi vonat Szegedre. Mivel rengeteg időnk volt, elmentünk enni és inni. Pénzünk az volt sok, mert kinn nem tudtuk elkölteni. Még útravalót is vettünk az üvegbe. Ahogy a vonat elindult velünk, elkezdtünk énekelni egész a dorozsmai állomásig. Ott leszálltunk, és gyalog mentünk be Dorozsmaig. Onnan meg fél hétkor indult a busz Kistemplomtanyára, mert akkor ez volt a falu neve. Csak a felszabadulás után lett a neve Bordány. Hát, amikor megérkeztünk Dorozsmára, már nem volt italunk. Hajnali négykor hideg is volt, hát bezörgettünk Puskás Tamás kocsmároshoz, mert az volt a legismerősebb. Fel is kelt a kocsmáros, kérdi, ki az. Mondtuk, hogy leszerelt katonák, jövünk a frontról. Mindjárt kinyitotta az ajtót, begyújtott a kályhába. És hát a vitéz urak mit innának, kérdi a kocsmárosné, és mondja, hogy legyenek az én vendégeim. Elfogadtuk a meghívást, addig iszogattunk, míg a busz nem jött. Mikor a busz megérkezett, mivel ott állt meg a kocsmá előtt, felszálltunk, és egész Kistemplomtanyáig danoltunk. Mikor kiszálltunk a buszból, bementünk a templomba, épp tartott a hajnali mise. Imádkoztunk fennhangon, hogy a Jóisten hazasegített, bár ebbe a szesz is besegített. Mise után elváltunk a cimboráktól, én meg bementem a harangozó házhoz, mert valami húzott oda. Pedig még akkor nem gondoltam a házasságra, mert őneki, a Bözsinek, a Marci udvarolt. Bözsinek volt egy öccse, a Matyi. Vele elmentünk a kocsmába, és vettem egy üveg édes likőrt az anyámnak. Jól beszívtunk a Mátyással, ő vezetett haza. Anyám épp fejte a tehenet, mikor odaköszöntem és megpuszítottam, de ő nem nagyon örült a jövevénynek. Lefeküdtem, elaludtam, s mikor felébredtem, alig akartam hinni a szememnek, hogy újra itthon vagyok. Felöltöztem, elmentem a faluba, és bekopogtam a harangozóházhoz beszélgetni. Hoztam az oroszoktól egy pepita sapkát, s azt tettem a fejemre. Pénzem volt, 870 pengő, amit a katonaságnál összespóroltam, mert ott nekem mindenem megvolt, étel, ital, még árultam is a kenyérből, és küldtem haza a pénzt. A zsoldon felül kaptuk a hadi, vagyis a frontpótlékot. Hazahozni csak annyit lehetett, ami fizetést kaptunk, többet nem. Így aztán összegyűlt a pénzcsekém. Amikor volt egy százásra való aprópénz, akkor beváltottam a gh-nál,

és félretettem. Akkor a Horthy-rezsimben száz pengős volt a legnagyobb bankjegy. Ezért a pénzért adtak egy hasas tehenet. Az én 870 pengőmből meghagytam magamnak 70-et, mert tartoztam 50 pengővel a hangyaboltban egy kerékpár árával, mert mikor bevonultam katonának, akkor vettem hitelbe, gondolván, hogy ezzel járok haza, de hát ebből nem lett semmi. Így a kerékpár Szegeden volt letétbe, nehogy itthon eladják. 800 pengőt meg odaadtam az anyáméknak, mert a házuk össze volt dőlve, hogy majd megcsináltassák. Én marha odaadtam, és soha többé nem láttam, de semmit nem is adtak érte. Most hogy itthon voltam, ment az élet tovább.

A tél eltelt, jártunk bálba, szórakoztunk. A mérgesi menyasszonyom minden vasárnap bejött, de én már kezdtem hanyagolni. Egyszer aztán megmondtam neki, hogy nem kellesz, nem is jövök többet, s még azon a héten el is küldte a jegygyűrűt, az arany nyakláncot, amit eljegyzésre kapott tőlem. A Bözsi meg volt a postás, és egy keddi napon hozta a csomagot, egy gyufaskatulyába becsomagolva. Azt mondja, neked meg csomagod van. Kibontom, hát a gyűrű meg a nyaklánc. Nem is gondoltam, hogy visszaadja. Már azon az estén elmentem a Bözsiékhez, tudtam, nincs komoly udvarlója, és megbeszéltük, hogy hozzám jön-e. Másik héten elrendeztük a gyűrűt, és este, vagyis egy vasárnap délután elmentem, megkértem a szüleitől. Azt kérdezték, mikor akarom. Mondom, májusba, azt mondja az apja, hogy hagyjuk el őszre. Én nem engedtem az elhatározásomból, és ők is beleegyeztek a májusi esküvőbe. Aztán hazamentem, reggel mondom az anyámnak, hogy megnősülök. Aszongya, ugyan kit akarsz elvenni? Mondom, hogy a Harangozó Bözsit. Erre azt mondja anyám, pedig keresztlánya volt, hogy azt a nyegenyugát, hisz az mindég beteg. Mondom, nem baj. Akkor azt kérdi, hol akartok lakni. Volt a faternek az öröksége, amit előbb említettem, az a rossz ház, mondom, majd felmegyünk a tanyára. Abba a rossz házba előtte cigányok laktak. Meglett a gyűrűzés. Másnap bementünk Dorozsmára iratkozni és orvosi vizsgára, mert akkor még az is kellett a tüdővész ellen. Iratkozni azért kellett Dorozsmán, mert tanyai településen nem volt anyakönyvezés. Amikor kiértünk, a helybeli plébánián is beiratkoztunk, s már vasárnap hirdettek is bennünket. Utána három hétre lehetett esküdni.

Nekem az esküvői ruhán és egy fehér ingen kívül semmit nem vettek. Nyakkendőt, apró-cseprőt a menyasszonyom vett, pedig ők is szegénysorba voltak. Így aztán 1942. május 24-én megesküdtünk. Lakodalom nem volt, az esküvő után a Bözsiéknél volt egy vacsora, szűk körű. No, abba adott az anyám egy pár tyúkot. Mást semmit. Kaptunk hatvan pengő ajándékpénzt, abból meg esküvő után, vagyis a pünkösdi ünnepek után elmentem az asztaloshoz, és csináltattam 4 darab széket meg egy

asztalt. Elfogyott a pénzünk már az ünnep után, s az esküvő után harmadnap mentünk dolgozni napszámra az anyámékhoz. Én kaptam 3 pengő 50 fillért, a feleségem 3 pengőt. Már 4 órára ott kellett lenni, és este 8 óráig. Kosztot kaptunk, de a kenyér, cukor és zsírjegyeket le kellett adni, mert akkor Magyarországon jegyrendszer volt. Tehát mi esküvő után nem nászútra mentünk, hanem faterékhoz vályogot vetni. Erre ráuntunk, mert nagyon kihasználtak bennünket, és elhatároztuk, felmegyünk a tanyára lakni, mert éppen üres volt. A tanya elég rossz állapotban volt, felmentünk, és az anyósom meg a feleségem szépen kimeszelték. Én a szoba és a konyha padlóját szépen betapasztottam egyenesre, mert akkora gödrök voltak benn, hogy egy kutya megfialhatott volna benne. Szépen rendbe hoztuk, kívül-belül, a tetőt meg szépen szalmával betetőztük, dróttal lekötöttük, hogy a szél el ne vigye. Az alját szépen elnyírtam egyenesre ollóval, és az udvart bekerítettem. Nagyon szép lett, úgy hívták az arra valók, hogy Pipacs Villa. A konyha meg pitvaros volt, szabad kéményes, a gerendák és a polc kézzel festett pingálással volt festve, mintha szép zöld folyondár folyna végig, és színes virágokat nyílna. A kamra is olyanra volt festve, azt már nem mi festettük. Valamikor régen kézzel festettek, volt vagy száz éves, azt mondta a nagyapám, hogy ő is így vette már. Szóval nagyon szépen rendbe hoztuk kívül-belül, és beköltöztünk.

Bútor nem volt, majd csak őszre lett, addig egy sarokba bevittem egy kötél szalmát, s egy rongypokróccal leterítettük, ez volt a fekhely. Dunna, párna az volt. Sparheltot én csináltam vályogból. Otthon találtam két rossz

platnit, azt szereltem össze. Betapasztottam sárral, egy fedő volt a kari-kája, ajtaja meg egy rossz lapát. A ház környéke tele volt gyümölcsfával, szőlővel. Amikor felköltöztünk, utána a feleségem nem járt le dolgozni a faterékhoz, csak én. Ő meg elfogta a szőlőt a fatertől kapálni. Hetven pengőért egy és fél holdat. De nagyon gazos volt, sok muhar, fű volt benne. Ezt mind kihúzogatta, és mikor megszáradt, összerakta rudasokba, szombaton délután meg összehordtuk, egybe raktuk, mert volt egy kisborjúnk, és annak gyűjtöttük télire. A bornyút az anyáméktól kaptuk, mert akkor a bornyú nem kellett senkinek, annyi volt, nem úgy, mint most, hogy bornyúhúst nem lehet kapni. Én aztán leszerződtem a sógorral, cséplőgéphez. Kerestem 6 mázsa búzát és két mázsa árpát, vettem egy malacot, s meghizlaltuk, hogy a jövő nyár már könnyebb legyen. Őrlettünk, sütöttem szép nagy púpos kenyeret, és télen már könnyebben voltunk. Öt hold föld volt azzal a tanyával.

1943-ban kifogtam a fatertől felesbe, s nem kellett menni napszámba. Nehéz volt az első tavasz, amíg csak valamiből nem bírtunk árulni. A tél meg elég nehéz volt, nem volt tüzelőnk a szobába, mert télire már meglett a feleségemnek a bútor, s már akkor ágyban aludtunk, csak nagyon hideg volt. Befűtöttem én a kemencébe, míg volt egy kis fűtenivaló, csak az hamar elfogyott, és utána csak akkor fűtöttünk, ha kenyeret akartunk sütni. Nem tudtunk mást kitalálni, az apósomnak volt egy kis Jancsi-kályhája, azt ideadta, és a szomszédból megkértem a száraz gallyat, az volt a gyújtós. A ház körül voltak akácfák, azokat nyesegettem lopva télen, nehogy a fater meglássa, összedaraboltuk, a kályhát feltettük a padkára, hogy rövidebb cső kelljen, mert az sem volt. A feleségem odaült mellé, tüzelgetett. Nagy nehezen kiteleltünk. Tavaszkor már nyestem a fákat, metsztem a szőlőt, gyűlt a tüzelő. Következő télre megvolt 400 szögöl füzes, azt is leszedtem a feleségemmel, télen megkötöttem kosárnak, garabolynak, még kicsi kast is kötöttem. 100 kiló búzáért párját úgy, hogy már 1943 telén barátságosabban telt el a tél, mert volt kenyérnekvaló, volt burgonya, tüzelő, bor, pálinka. Vágtunk disznót, volt aprójószág is meg már gyerek is. Az első fiam 1943. augusztus 10-én megszületett. Nagyon örültünk a gyerekeknek, csak akkor meg mindjárt több lett a kiadás. Jött megint a tél, és nekem nem volt cipőm. Akkor jutott eszembe, hogy hoztam én a szerbektől csizmaszárat. Elővettem. Volt egy bérmakomám, az meg cipész volt. Elvittem neki, és megcsinált nekem pár bakancsot a csizmaszárból. Adtam neki jó kruppon-talpat, azt meg a honvédségtől loptam, és így lett egy pár jó bakancsom. Amikor a bakancs készen lett, egy szombat este, haza is hozták, de az én feleségem meg beteg volt. Volt fogadva egy kislány, igaz, az már nyáron meg lett fogadva, mikor a gyerek megszületett, mert a dolog sok volt az 5

hold földön. Ebből 2 hold gyümölcsös és szőlő volt, a feleségem meg nem bírt a gyerektől dolgozni. Közben meg is betegedett. Rosszul voltam, az asszony beteg, a gyerek kicsi, a föld gazos. Volt tőlünk feljebb egy kilométerre egy házaspár, annak volt 3 lánya és 2 fia. Elmentem és megfogadtam a 3 lányt napszámba, el is jöttek reggel. Amikor odaértek, kimentünk négyen kapálni, haladtunk is. 8 órakor bementünk reggelizni, mikor megreggeliztünk, mondom a lányoknak, hogy egy bent maradhatna mosni és főzni. Hát a középső, a Veca, az maradt bent, csinálta is a munkát. Este aztán a kapálás el lett végezve, a két lányt kifizettem, a Vecának meg mondom, hogy te még holnapra itt maradhatnál. Azt mondja, szívesen. És ott is maradt, úgy megszerette a helyet, hogy nem is ment haza még télen se. Megegyeztünk vele, hogy a feleségem vesz majd neki ruhát, meg is varrja neki, mert a feleségem varrónő volt, ugyan még ma is az. Majd később még rátérek, hogy miért maradt ott a Veca. Majd amikor a komámék hazahozták a bakancsot, a Veca épp sütötte a kalácsot, én hoztam be a bort, volt egy lemezjátszóm, úgy hívták, hogy gramofon, olyan kézzel hajtós, és erre táncoltak egész éjjel a sógorral és a komámmal. A feleségem meg tüdőgyulladással feküdt, nézte őket, mert úgysem bírt aludni. Hajnalba hoztam be pálinkát, reggelig azt ittuk. Reggel meg elmentek haza. Hát így jött össze a doktossal is a Veca, hogy amikor a feleségemhez elhívtam a doktort, az is ott maradt éjfélig, és a Veca kísérte ki. Szerdán már Veca is beteget jelentett, azt mondja nekem, Feri bácsi, nekem el kell menni az orvoshoz, mert fáj a vesém. Hát, ereggy, mondom én, de akkor vigyél a faternak egy üveg bort egyúttal. Elkészítettem a két üveg bort. És a Veca elment, de annak ruhája egy volt, kockás és egy kék bugyi. Ünnepen a színét hordta, amikor ment a doktorhoz, köznapi meg a visszáját. Szerdai nap a Veca elment az orvoshoz reggel, de már délután a Veca nem jön. Nem tudtuk eltalálni, hogy hova lett. Hát egyszer úgy négy óra felé jön hazafelé, kérdezem neki, hol voltál ennyi ideig, azt mondja sírva, hogy megbántottak az oroszok, hát hol, kérdem én, azt mondja, a semlyékbe, a boglya tövibe, és a bort is megitták, az üveget meg eldobták. Hát mi elhittük, sajnálkoztunk rajta, de szombaton megint menni kellett az orvoshoz. Attól fogva minden szerdán, szombaton vagy két évig, mire rájöttünk, hogy az orvos szeretője lett. Az pénzelte, ruházta. Az anyjének meg azt mondta, Feri bácsi fizet, jó helye van, és nem ment haza. Eljött az apja érte, és megmutogatta a ruháit. Rengeteg szép ruhája volt, tavaszi kabát, téli kabát, bunda, sok cipő, úgy járt, mint egy nagysága, és az apjának azt hazudta, mi vettük neki a bérből. Mi is jók voltunk vele, mert sütött, mosott, segített sokat, nekem fizetni nem kellett, még ő fizetett utóbb, hogy ott lehessen, és az apjének ne mondjuk meg. Mikor aztán felruházkodott,

és mi is lejöttünk a faluba lakni, a Vecának csak el kellett menni haza. Mi lejöttünk a faluba, de nem sokáig, mert tavaszkor csak visszamentünk. Ott jobb volt. Helybe volt a dolog. Ott volt a szőlő, a gyümölcs, igaz, felét be kellett adni a faternak, pedig rengeteget dolgoztunk vele. Már utóbb az anyám azt akarta, hogy még a tyúkot, tojást, mindent felezzünk.

A borjú közbe megnőtt, de borjút nem kapott. Nekünk meg a tej kellett volna a gyerekeknek, mert már akkor kettő volt. Született a Ferikénk is. A borjút eladtuk, vettünk egy gyönyörű tehenet. Hús liter tejet adott naponta. Pénz nem volt annyi, hogy kifizessem. Kértem a bankból 1200 pengőt, 1000 pengőt meg kaptam az üszőért, s meg lett a tehén véve, 2200 pengőért. Elmentünk este a Mátyás sógorommal érte. A gazdája megfejte, megmutatta milyen szelíd, és mennyi tejet ad. Örültünk neki, hazavezetjük, bekötjük az istállóba, szép tiszta aljat hoztam alá, és lefeküdt. Mi is lefeküdtünk, reggel felkelünk, adok neki enni, eszik, viszem a sajtárt, a széket, hogy majd fejem szépen, megmosom a tőgyit, odaülök, elkezdem fejni, egyszer csak rúgott egyet, s már kinn is voltam az udvaron, székestől, sajtárostól. Felkelek, visszamegyek, megsimogatom, odahajlok, próbálom fejni, megint rúg. Akármit csináltam neki, csak rúgott, nem fejtem. Este felé megint próbálom, kötöttem a lábára egy kötelet, kikötöttem az oszlophoz, akkor még bolondabb volt, ugrált. Akkor azt hittem, eltörök a lába, eloldoztam, elmentem a gazdájához, hogy jöjjön, vigye el a tehenet, adja vissza a pénzt. Eljött a gazdasszonya, megmosta a tőgyit, szépen megfejte, meg se moccant a tehén, én meg nem győztem az edényeket hordani. Adtam a tejet, kifejt vagy 30 litert, mert a reggeli is nála maradt. Azt mondja a volt gazdasszonya, hogy ezt még férfi nem fejte, mert ezt ő nevelte fel, és mindig ő fejte. Na, reggel felvettem a feleségem ruháját, piros kendővel hátrakötöttem a fejem, és beültem fejni. Mit ad az Isten, a tehén meg se moccant, leadta szépen a tejet. Azután mindig így kellett fejni női ruhába, és adta a sok tejet. Három hónap után már a kendőt elhagytam, utána a ruhát, s így apránként megszokta, hogy férfi is fejheti. Kétszer lett nálam fia, de a borjút nem bírtam eladni, mert ahogy említettem, abban az időben nem kellett senkinek, csak fillérekért tudta eladni, akinek szerencséje volt. Mi aztán levágtuk a háznál, mert az egyik komám hentes volt, és a szomszédoknak eladtuk. A bőrt meg odaadtam a bőrösnek. 100 kg rozsért készítette ki. Abból meg csinált a komám, még a nyáron, szándalokat a feleségemnek, a gyerekeknek, és nekem. Tavaszkor visszamentünk a Pipacs Villába, megkezdődtek a tavaszi munkák: szőlőnyitás, metszés, fapucolás. Volt a szomszédban egy gazdag ember, azt hívtam el szántani eleinte, de olyan sokért szántott, hogy csak egy évig bírtam, azután magam fordítottam meg kézzel. A szomszéd 1 hold földet 4 napi dologért szántott meg.

Ráadásul mindig akkor hívott dolgozni, mikor a legnehezebb munkák voltak: aratás, fűkaszálás, metszés, kukoricatörés. Már hajnali 4 órakor ott kellett lenni, és sokszor éjfélig, mert ami búzát levágtunk uzsonnáig, azt estig fel kellett kötni, és utána keresztbe rakni.

Akkorra szerzett a gazda valahonnan nagy gereblyéket, és hozott ki jó, dohos bort, adott egy-egy kis pohárával. Azt mondta, hogy kaparjuk már fel a tarlót, mert most jobb, mint amikor meleg van. Mit volt mit tenni, felkapartuk, rendbe tettük a tarlót, elmentünk haza, reggel 4 óra volt, amikor hazaértem. A kukoricaszedés is ugyanígy volt, egész nap szedtük a kukoricát, este vacsora után meg hordtuk be a góréba kocsival. Mikor behordtuk, akkor meg azt mondta, hogy még most harmaton vágjuk ki a szárát és kössük is fel, hogy ne törjön a levele. Mit volt mit tenni, hozzáfogtunk és csináltuk. Ott volt a gazda is és a lánya is, csináltuk mindannyian, no ezt is egy napnak számolta. Koszt meg olyan volt, hogy reggel szalonna, kenyér, délben füstölt disznóhús, leves, paprikás krumpli füstölt hússal, vacsora meg a maradék. Ha elhívtam és elmentünk a faluba örletni, az egy napi dolog. Ha vitt a fateréknak terményt, mert a fele termény, ami a fateréké volt, azt haza is kellett szállítani, ahány fuvar megcsinált, annyi napot kellett nekem dolgozni, én erre nagyon ráuntam, és magam szántottam, vetettem. Volt, amikor szép holdvilág volt egész éjfélig, és fordítottan, nappal elvettem a búzát, és este meg befordítottam a földbe. Mikor egy jó csomó már be volt fordítva, egy éjjel meg vasboronával elboronáltam úgy, hogy egy istrángot rákötöttem a boronára, a végére meg egy hurkot csináltam, s azt a nyakamba akasztottam, így húztam oda-vissza, míg csak sima nem lett. A család meg aludt bent, akkorra nekem is volt zöld vetésem, mire a többieknek.

Amikor a második gyerek, a Feri megszületett, a feleségem még beteg volt, tüdőbeteg. Nem szabad volt neki semmit sem csinálni, ott voltam a két gyerekekkel és a beteg feleségemmel meg az öt hold földdel. Már úgy néztem, vagyis éreztem, hogy én sem bírom tovább. Volt egy másik szomszédom. Ez már szegényebb volt. Volt neki öt lánya és egy fia. A fiát elvitték a háborúba, egy lányát a villám agyoncsapta, egy férjhez ment, csak három maradt. Azt mondta a Lajos bácsi, hogy ő megszántja a földet, és minden munkát elvégez nekem, csak segíjsek learatni és a disznáját feldolgozni. A télen én ezt szívesen vállaltam, és aztán nem volt gond a szántás, vetés, betakarítás. Mert bizony volt, amikor délután kovászt tettem, este ledagasztottam, és éjfélre kisült a jó kenyér, mert nappal kint kellett dolgozni, gyümölcsöt szedni, kapálni, permetezni, piacra menni, közben a gyerekekre mosni. Nagyobb mosást meg az anyósom csinálta, az én anyám soha nem segített rajtunk semmit. Amikor már a feleségemnek jártányi

ereje sem volt, elvittem kerékpárral az orvoshoz, hogy küldje valamerre, hogy gyógyítsák meg. Pénzem nem volt (akkor még SZTK sem), akkor azt mondta a doktor, hogy menjek be Szegedre a tüdőgyógyászatra, és kérdezzem meg, van-e hely, ha van, vigyem be oda. Rögtön kerékpárra ültem, irány Szeged, a tüdőgondozó. Magyarai főorvossal beszéltem, elmondtam neki, hogy két pici gyereke van, de pénzem az nincs, csak egy tehenem. Azt mondta a doktor úr, hogy a tehenet azt hagyjam meg, én meg menjek el a községi tanácshoz, kérjek szegénységi bizonyítványt, és hozzam be a feleségemet. Másnap a feleségemet autóra ültettem, én meg kerékpárral hajtottam be úgy, hogy az autó nem sokkal ért be hamarabb, mint én. Akkor csak egy járat volt, reggel bevitte az utasokat, délután meg kihozta. A kocsmák előtt megálltak és ittak, az autóbusz megállója ott volt az Alföldi étterem másik oldalán egy bűzös kis váróteremmel. Onnan kerékpárral eltoltam a feleségem a tüdőgondozóhoz, ott megvizsgálták, és ki sem engedték négy hétig. Tüdőkavernája volt, nagyon beteg volt, töltötték, én meg minden szerdán, szombaton és vasárnap mentem látogatni. Amikor menni akartam, a gyerekeket el kellett helyezni, egyiket vittem a szomszédba, másikat az anyósékhhoz. Amikor hazaértem, akkor meg szedtem össze őket. Ültettem tyúkokat kacsatojásra és tyúktojásra, pulykatojásra, hogy nyáron legyen mit enni. Amikor mentem, vagyis menni akartam a feleségemhez, először a gyerekeket kellett elhelyezni a szomszédba, utána a jószágokat rendbe tenni, a kotlókat megetetni, megitatni, és úgy mentem kerékpárral Szegedre. Már nemsokára keltek volna a csibék és a kacsák, akkor is bent voltam látogatón, és amikor hazaérek, a kotlók a földön ülnek, az egyik fészek fel van fordítva, a tojások szanaszét. A kacsatojások is már hidegek, a tyúk meg a fészek mellett ült. Az ép tyúktojásokat összeszedtem, és az egyik tyúk alá tettem, a kacsatojást a fészekkel együtt a kerítés mellé tettem, a 15 db pulykatojást alátettem a pulykának, és másnap megint mentem Szegedre. Amikor visszaértem, hát mit látok? 18 kiskacsa a fészekben, hát nem akartam hinni a szememnek. Megörültem, és mindjárt megettettem őket. Utána egy pár nap múlva kikelt 12 kispulyka, és nemsokára rá 20 kiscsirke. Nem is gondoltam volna, hogy ezek a tojások még kikelnek, ki akartam dobálni minden tojást, az volt a szerencse, hogy sok dolgom volt, ezért tettem hirtelen csak a kerítés mellé. Úgyhogy mire a feleségem kijött a tüdőgondozóból, mert jó hat hétig feküdt bent, akkorra szép kis baromfifarmom volt. Örült neki ő is. Amikor a nagyobbik fiam a szomszédból hazajött, és nem akarta megismerni az anyját, azt kérdezte tőle, hát te miért jöttél, mit akarsz, de aztán másnap már megismerkedtek. Csak sajnós a feleségemnek nem lehetett semmit sem csinálni, még a pohárba vizet sem lehetett önteni a köcsögből. Minden héten menni kellett

a tüdőgondozóba töltésre egy fél évig, utána egy fél évig havonta egyszer, aztán egy év múlva félévenként ellenőrzésre, utána már csak egy évben egyszer. Még most is, de hála istennek, meggyógyult, és meg is hizott.

1945-ben nagy jeget kaptunk, elverte a veteményt, gyümölcsöt, mindent, a jég olyan erővel esett, hogy utána térdig érő víz állt a hajlatosabb földeken. Közben az oroszok is megjöttek felszabadítani bennünket, csak meg akkor sok mindentől megszabadítottak. Mindig a germán bor és a nő kellett volna nekik. Ami gyümölcsöt a jég összevert és nem esett le, valahogy megért, azt összeszedtük cefrének, és kifőztük pálinkának, és elrejtettük a szalmatetős padlásra, télen meg eladtuk cserébe, mert a pénz már akkor nem ért semmit. Mert ha máma egy tyúk 25 000 pengő volt, az már holnap 50 000 pengőre felugrott, de már az sem ért semmit. Így aztán cseréltünk, bor, pálinka, baromfi, vaj volt a valuta, ezért mindent lehetett kapni. A feleségemnek egy pár fatalpú cipőt 2 pár kacsáért adtak. Nekem meg köznapra faklumpát vettem, egy liter sült vaját adtam érte. Ezért aztán 1945 őszén bejöttünk végleg a faluba, az apósékhoz, mikor előzőleg bejöttünk, akkor az anyámékhoz mentünk, de az anyám már mindent el akart szedni tőlünk. A feleségem állapotos volt a második fiammal, és ővele súroltatták a szobákat, vele mosattak. Az anyám meg a mostoha-húgom, amelyik szoba már rendben volt, és be volt fűtve, oda bementek és türülgettek, vigyorogtak. Elvettek 5 liter sült vaját, a tehenet ők fejték, és a tejet eladták, a pénzt meg zsebre vágták. Ha főztek teát, akkor azt a pincében itták meg, hogy mi ne lássuk, és a mi cukrunkat használták, mert a gyerekekre én többet kaptam, meg a feleségemre, mert állapotos volt, mert az ilyenek többet kaptak, mint a meddők. Így aztán az apósékhoz pakoltunk, de ott se sokáig voltunk, mert az egész család tüdőbeteg volt, és el kellett onnan menni. A Mátyás sógor meghalt, a húga, Juliska meghalt, az apósomnak eltört a lába azon idő alatt, és két évre rá meghalt. Addig, amíg az apósom élt, harangozó volt 30 évig, 20 pengő volt a havi bére. Tehát amikor lejöttünk a tanyáról az apósékhoz, ott voltunk egy fél évig, közben kerestem lakást.

Találtam is a falu szélén. Egy szoba, konyha, kamra, végig folyosó, melléképület, abban volt istálló, nyári konyha és disznóól. Nagy telek, négy nagy eperfa volt vele. 400 négyszögöl szőlő, teli gyümölcsfával és 1000 négyszögöl legelő, nagyon megtetszett, és kifogtam 8 mázsa búza áráért, annyi borom termett a szőlőn, hogy a házbért abból kifizettem. A tehen meg a legelőn egész nyáron legelészett, egy évig laktunk itt, úgy hívtuk, hogy Kormos tanya, mert Kormos Jánosé volt, és rajta is maradt, hogy Kormos tanya. Itt már a gyerekek is, egyik öt éves volt, a másik három. A tehenünk megellett, a bornyút szintén levágtuk és elmértük, de már akkor

szigorúan büntették, aki feketén vágott bornyút vagy disznót. Disznót is feketén vágunk, mert sok zsírt le kellett adni. Egy disznótól, ha bejelentettük, mert kicsi volt a disznó, akkor is annyi zsírt kellett beadni, mintha három mázsás lett volna, így aztán nem jelentettük, hanem egy szép napon levágtuk, feldolgoztuk, mire jöttek a rekvirálók, mert már azok is voltak az orosz bejövetel után. Úgyhogy akinél feketevágást észleltek, attól elvitték, az illetőt meg dutyiba csukták. Hát ettől óvakodtunk mi is. Mikor disznót vágunk, a zsíros debent a szárkúpba, húsokat a teknyőbe lesóztuk és a szalonnát. Amikor hallottuk, hogy megindultak, és holnap ideérnek, akkor szépen papírba meg ládába becsomagoltuk a húsokat, és az istállóba, a jászol alá elástuk, így nem találták meg. Amikor elmentek, felástam és kiaggattam a levegőre, amikor megszikkadt, beaggattam a kamrába. Mikor a másik hullámba megint jöttek, akkor meg a szobába a szekrényeket kijebb húztam, szeget vertem a falba, és arra aggattam a sonkákat és a szalonnákat. Így mentettem meg, hogy el ne vigyék a szánkától.

Aztán ősszel a tehenet eladtam, mert az após meghalt, és a temetés után én lettem a harangozó, 40 forint havi bérért, és ott hagytuk a Kormos tanyát. Már addig is sírásó voltam, míg a Kormos-tanyán laktunk, de csak az após halála után költöztünk be a harangozó házba. Ott laktunk öten, a két gyerek, a feleségem, az anyósom és én. A feleségem varrt, anyósom eljárt mosni, így éldegéltünk, szegényesen. Mikor ünnepi mise volt vasárnap, vagy más ünnepeken, akkor az egész család szolgálatban volt. A gyerekek ministráltak, a feleségem fújtatott, mert az orgonába a szelet kézi erővel kellett nyomni, és ezért hívták fújtatásnak. Én a papot öltöztettem, és perselyeztem. Az anyós mise előtt virágozta az oltárokat, és az ostyát is ő sütötte nekünk és az üllési templomnak is. Minden szombaton az összes templomot felsepreni, letörülgetni, pókhálózni stb. Ha halott volt, nekem a sírt kellett ásni, az anyós meg a feleségem harangoztak három haranggal. Nyáron, ha vihar jött, harangozni kellett elébe, hogy a jeges felhőt eloszlassa. A templomi ruhákat az anyósomnak kellett mosni, vasalni. Sokszor úgy el voltunk fáradva, hogy még az ennivaló sem esett jól. Hárman-négyen dolgoztunk, és csak én kaptam fizetést, 40 forintot havonta, meg a perselypénz 10 százalékát. Az se sok volt, mert még abba az időbe, 2 és 5 filléreseket tettek a perselybe, nem úgy, mint most, hogy százasokat tesznek bele. Hát most jól megy a magyar népnek! Aki szeret dolgozni, az könnyen él és szépen jár, szép lakása van, nem úgy, mint a kulákvilágban. Mán amikor én harangozó lettem, a háború vége felé voltunk, de még erre volt a sok lőszer az oroszoknak. Akkor jöttek értünk, hogy davaj, gyerünk segíteni rakodni, akkor mentünk. Sokszor két napig is nem engedtek haza, enni sem adtak, úgy szökdöstünk el éjszaka. Mikor az el lett hordva, aztán

meg a Tiszára kellett lemenni. A lebombázott híd helyett új vasúti hidat csináltak az oroszok, hogy tudják az utánpótlást szállítani. Hát ott kellett segíteni, onnan is úgy kellett elszökni, mert el nem engedtek senkit. Mikor a zöme már elment az oroszoknak, akkor meg olyan lógós oroszok jöttek. Csavarogtak ezek, meg a nőket keresték, oda mentek, ahol több nő van egy családba, a férfit kilükték a lakásból, egy fegyveres őrzötte, ha el nem ment a háztól, a többi meg a nőket zavarásztta. Aki nem bírta elmenekülni, az aztán megkapta a magáét. Szóval ilyen is volt a sok közt.

Amikor aztán vége lett a háborúnak április 4-én, jött az öreg Kádár Német Vince bácsi, hogy Feri, harangozz a nagy haranggal, mert vége a háborúnak. Én meg húztam egy hosszú verset, de olyan szépen szólt a kezembe, szinte érzéssel húztam, hogy vége a nagy háborúnak. És aztán kezdődött az ország újra felépítése.

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Bence Erika

„Libák lettünk, fiam, Istenem, milyen vakmerő libák!”

Grecsó Krisztián: *Tánciskola*. Magvető Kiadó, Budapest, 2008

A másik dimenzió; a határok átlépése és az átalakulás (a mássá válás) folyamata jelenti Grecsó Krisztián regényeinek egyik legfontosabb jelentésképző momentumát. Első regényében, az *Isten hozottban* (2005) az e világi-túlvilági határok mosódnak el. Visszajáró lelkek tudósítanak a jelenről szavukat meghallani képes kiválasztottak, a „kaliberek” számára. Gazdátlan árnyékok (halottak fényképeiről lekerült sziluettek) jelennek meg a tanácsháza falán, de csak a sáraságiak számára láthatóak. Az idő és a látás ugyanis helyi specifikum, a Sáraság-mítosz része: lényege a kollektív emlékezet és tekintet jelenségegyüttese. Múlhatatlan szomjúság gyötri a helybelieket, amit enyhíteni állandó érvénnyel kantával járnak. Az ördög pulikutyafejű kocsisa úgy száguldozik az utcákon, hogy arra engedélye van az Örökkévalótól.

A *Tánciskola* világába lépve sem térben, sem időben nem távolodunk el attól a miliőtől, amelyet az előző regény befogadása végeztével odahagytunk. Valahol az Alföldön, a Viharsarokban, egy Feketevárosnak nevezett kisvárosban, majd a közeli megyeszékhelyen, Tótvárosban, ismét minden megtörténhet. A világra vetülő kollektív tekintet fogja be és értelmezi az eseményeket. Az ördögnek itt is hatalma van: kábítószeres bódulatukban látogatja az ittlévőket – kételementes életet ígér nekik, ha szövetséget kötnek vele.

Miként az előző regényszöveget Gellér Gergely kollektív tudásból való kiszorulásának története (talált gyerekként ugyanis nem tartozik a másként látók közösségébe), a *Tánciskola* törzsanyagát is laza kerettörténet fogja közre, amely „az első, igazán problémás délutánon” (5) veszi kezdetét, amikor Voith Jocó utolsó éves ügyvédbojtár először tapasztalja nagybátyja furcsa viselkedését. A lezárást (Judit vádbeszédét) viszont e kezdő történet értelmezésének, magyarázatának tekinthetjük. A lány beszéde – egyike a történeten végigfutó magánbeszédeknek – megfosztja az események értelmét a reájuk vetült misztikus máztól – nyomában nem marad más mint a vidéki létformát átható tespedtség. Szalma Lajos ugyanis azt követően véli a permetezőt kintornának, és hall ki belőle múltat megidéző dallamokat, hogy Judit bátyja, a nagybácsi Jocót megelőző „tanítványa” közlekedési balesetet okoz, amelyben nemcsak maga, hanem az édesapja is életét veszti, Judit pedig örökre béna marad. A fiú ugyanis a kábítószeres mámorban valóban elhiszi, hogy szövetséget köthet az ördöggel, minekutána számára nincs többé lehetetlen; a sebeséget is legyőzheti. A kábítószert és a vízió magyarázatát viszont Szalma Lajos adta/közvetítette számára. „...de Judit csak azt mondta, hogy arról beszél, amikor megjelenik egy alacsony férfi, aki ajánlatot tesz, további akárhány évre és a kételyek nélküli boldog életre, és azt Szalma Lajos nemcsak elhitte, de kellemesen propagálta is, Judit bátyjának bizonyosan, ő megkapta az ajánlatot, és a támogatást, mert a nagy karmester biztos volt benne, hogy ő mint az ördög megbízott táncnára, a rend ismerője el tudja intézni...” (294). A korábban kissé groteszk, Don Quijote-i alkatnak számító Szalma Lajos e magyarázatban tanítványait megrontó sátáni alakká válik („a Szalma Lajos-féle sátán, a drága, bár ígérte a magas tudást, ami az autópályát illeti, valahogy nem úgy alakult” [296]), míg a szőlőkertjében tartott szeánszok (a „tánciskola”) pokoli beavatásokká minősülnek. Miként az *Isten hozott*ban – egy kislány meggyilkolása miatt ártatlanul meghurcolt – Klein Ede szállítja a túlvilágra a sárasági lelkeket, a *Tánciskolában* Szalma Lajos lesz az ördög zsoldosa („megbízott táncnára”), aki hozzá irányítja a megtévedteket. A lány beszéde nyomán a valóságra és „önmagára” („...ő mindig első embernek érezte magát, nem lehet igaz, hogy Szalma Lajosnak korábban csak egy buta unokaöccs volt, pedig ahogy Judit beszélt, nyilvánvaló lett, hogy a nagybátyja csak az után kezdett vele »érdemben« foglalkozni, hogy ifjú tanítványa meghalt, akkor egyszerre megszólalt a kerti permetező, akkor kellett megnézni a békák Waterloo-ját, vonulni kezdett a múlt...” [294]) ébredt Jocó később még ettől az ördögi vonzattól is megfosztja nagybátyját, s nem látjuk többé másnak mint egy kisszerű szélhámosnak, aki

kihasználva a tanári pálya nyújtotta lehetőségeket – a fiatal korúak közelségét és az általa előállított drogok okozta önkontrollhiányt –, valamiféle kétes népszerűsége és hamis tekintélyre tesz szert körükben: „...és mindketten egy önelégült, ötvenes férfit képzeltek maguk elé, aki most, ma este végképp megnyugodhatott, ő megtette, amit megkövetelt tőle a sors, egyetlen húzással intézett el mindent: Jocó állását, egy asszony boldogságát, Judit pedig kapott egy udvarlót. Három légy egy csapásra. Most biztosan nagyon elégedett. A tett színhelyére visszajáró tettes fel már nem támaszthatja a halottat, de minden másan javított” (298).

A mű utolsó szakaszáig azonban csak sejtéseink vannak, nem tudunk többet mint a regény főhőse. Ami közben kibontakozik előttünk: egy mai értelemben vett Don Quijote–Sancho Panza-történet, ahol a frusztrált, kisebbségi komplexussal terhelt Jocó kétségbeesetten igyekszik „nagybátyjává lényegülni”, aki mind testalkatában, mind életvezetésében sokkal előnyösebbnek és sikeresebbnek látszik nálánál. Amíg a huszonhárom éves Jocó alacsony termetű (nagybátyjának a válláig sem ér), pókhasú és kopaszodó („elől ritkás haját érettségi óta szeszekkel, balzsamokkal kente” [15]), addig nagybátyja filmszínész külsővel rendelkezik; unokaöccsével ellentétben – aki végigszenvedte és magolta a tanulóéveket, a lányok fölényesen viszonyulnak hozzá, a férfiak átnéznek felette, pl. ugyanannak a személynek többször is bemutatják vagy be kell mutatkoznia – nem törődik a karrierjével, képtelenségekkel üti el az időt, fiatal és idősebb nőket egyaránt megkap, egy sereg rajongó veszi körül. Kétszer kell halálközeli élményben részesülnie ahhoz, hogy végül is ráébredjen, a nagybátyját körülvevő aura hamis, egyrészt a függőség, másrészt az öncsaló nagyotmondás jelenti alapját. A látóvá alakító „halálélmény” az *Isten hozott*nak is beszéd-, illetve szövegszervező eleme. Ott Szamfira László matektanár mond halála előtt lényeglátó dolgokat a szerelemről és az életről; Szamfira Hildi víziójában az „ördög pulikutyafejű zsoldosa” ül a bakon, és feszülettel veri a csatakos lovakat, az ártatlanul megvádolt, öngyilkos Klein Ede pedig szürke kordén jön el a sáraságiaké, akik a szövetkezet titkárnöje által – az évi hangulatjelentés helyett – önkéntelenül legépelt szöveget Kleinaplonak nevezik el és halottaskönyvnek tartják, amelyben haláluk időpontja van előre megírva. Voith Jocó először túl sokat szippant a hasisból, s hatására vizionálja első találkozását az ördöggel, aki középkorú úr és – akár egy újkori Faust-történetben – szövetséget ajánl: „Ki van szabva az idő. Elgondolhatatlanul sok, de mégis véges. Mikor elfogy, akkor lépünk színre mi, ott az aratásunk. Huszonnégy éves vagy. Legyen dupla ennyi. Negyvennyolc esztendő, rengeteg élet, be sem látható a vége, fiam. Azalatt élheted világot, megfeledekezhetsz saját tehetetlenségedről, kételye-

idről, felülmúlhatod önmagad, elérheted önnön magaslatod és mélységed, minden kalandot átélhetsz, amit csak akarsz. Hozzásegítünk, biztosítjuk. Csak a vég. A vég sajnos a miénk, ez a megállapodás” (54). A második álomlátást viszont az – egyébként szerencsés kimenetelű – autóbalesetekor (a történések ismétlődnek!), eszméletvesztés során éli át, amikor újra megjelenik előtte a – Szalma Lajos beszédmódjára és gesztusaira emlékeztető – gyeheña ura; dr. Voith József azonban ezúttal is elutasítja a szerző-désajánlatot: „Ami az én örömöm, az legyen tényleg az enyém! Egy kiélt, felkopott, áthazudott, de saját múlt. Annyit tudok, amennyit lehet, de azt én tudom. És legyen, ha muszáj: állandó és kínzó kétségekkel” (275–276). E második – képileg is manifesztálódó – kísértéstörténetben sajátóságosan mosódnak el a határok. Az ördög Lajos bácsira hasonlít ugyan, de Joco saját vonásait véli felismerni benne, azaz: a saját magában felelt kísértést győzi le. A Szalma Lajos-utánérzéssel való szakítás („Ő nem lesz Szalma Lajos, aki II. János Pált látja a szajoli lángokban, meg Teréz anyát.” [274]) egyúttal a drogfüggéstől való menekülés is. Sajátos módon mindkét álomból Szalma Lajos ébreszti, de lényegi különbségek figyelhetők meg magatartásában: amíg első alkalommal gúnyosan nevet rajta, a második alkalommal siratja. Beszélgetésük a valóságról szóló, de Joco útkeresésére metaforikus értelemben is vonatkozó utalással zárul:

„– Olyan, mintha nem is lenne út – mondta.

– Nincs is – mondta mosolyogva Szalma Lajos, és rápillantott.

Már előre nézett, a szélvédőjére, mikor hozzátette.

– De ábrándozni azért lehet.” (280)

Az átalakulás más formái is megtörténhetnek a megjelenített világban. Tárgyak átváltoznak vagy antropomorfizálódnak, az emberek ideig-óráig vagy tartósan animális vonásokat vehetnek fel. A permetezőből egyszerre kintorna válik, s zenéjére vonulni kezd Lajos bácsi előtt a múlt. Máskor az alföldi városokat „személyesítik” nővé: „A városoknak nemcsak lelkük van, mint a korpás szakállú szakértők mondják, de testük is, fölfedezni, megízlelni, megsimogatni való fizikumuk. [...] Az Alföldön asszonyok a városok, nem kamaszlányok, mint a Dunántúlon” (37–38). Szalma Lajos elbeszélő közvetítette beszédéből tudjuk meg, miszerint „Tata ... serdülő lány, ...Feketeváros asszony, két gyerekekkel és elnyűtt keblekkel, Tótváros pedig szikár, apró testű, mégis dús mellű anya...” (38) Egy vasúti gyaloghídon képzelődve „bealusszák és megálmodják Magyarországot” (99). Ismét másik alkalommal – egy teherautóról szabadult liba „ámokfutása” láttán – libáknak képzelik magukat, miközben Lajos bácsi előtt megképződnek a világirodalom „halálraítéltjei” (pl. a „városból érkező Audi A4-esben *Anna Karenina* ült, testét a szűk ruha prése tartotta egyben, az öreg

Szindbád pedig a túloldali járdán tolt a biciklit, Krúdy doktort hibáztatta a hosszúra és megalázóra nyúló halálért” [97]). Ekkor mondja a nagybácsi – a kötet védőborítóján mottóvá, általunk pedig a történet metamorfikus sajátosságaira utaló címként kiemelt – mondatokat: „Libák lettünk fiam, Istenem, milyen vakmerő libák! Gyere, gágogj te is!” (95) De elvont jelenségek és fogalmak is megtestesülhetnek, érzékivé válhatnak. A meggyötört léleknek pl. „búze” van.

A különböző halálnemeknek és naturalisztikus leírásuknak ebben a regényben is kiemelt szerepe van. Nagybátyjának engedelmességgel Jocó végignézi pl. a békák Waterlooját: miként tapossák halálra csapataikat a kamionok, hogyan ragad kerekeikre a véres húspép. A forgalommal szemben haladó libát úgy üti el egy Mercedes, hogy szétrepülő tollazata befedi a tótvárosi határt. Történetet hallunk Csicsely apjának haláláról, aki vonat elé feküdt úgy, hogy közben szuggerálta a feléje tartó kerekeket (nehogy idő előtt lefékezzenek!). Jocó apja alkoholos örületében a saját fejét metszi le egy élesre fent kaszával, míg a Judit bátyja okozta balesetben úgy szétszóródnak a testrészek, hogy később sem lehet biztosan azonosítani, melyik kihez tartozó; Judit fél órát néz farkasszemet egy leszakadt karral, miközben ő sem tudja eldönteni, hogy az apjái-e vagy a bátyjái. A látás- és a hallásérzékelés is specifikus e világban. Szereplői a különleges látványt és képet megmutató „harmadik szem”-ről beszélnek, meg különleges haláláról, amely révén meghallható a szférák zenéje. Jocó – egészen a szakítás pillanatáig – kétségbeesetten törekszik arra, hogy e készségek birtokosává váljon, de nem vagy csak pillanatnyi ideig képes rájuk. Szalma Lajos tudatában a halálnak is ritmusa van: ha „pörgős kilencnyolcad következik, kiugrik a szívünk, akkor pedig tudni lehet, hogy a halál következik” (96). Nemcsak a halálközelség, de más élettevékenységek és szokások is rítussá, sőt pogány misztériummá alakulnak a szereplők életében: az első szeretkezés élménye éppúgy, mint a tánc, a futás vagy a lángosevés folyamata, minek során az elfogyasztott étel „Krisztus teste”-ként aposztrofálódik képzeletükben.

A különböző hangvételi, eltérő narrátoroktól származó beszédmodok is keverednek a regénytörténetben: vagyis nem mindig eldönthető, hogy egy meghatározott szituációban épp ki beszél. A legfőbb ténykedő persze a kívülről elbeszélő, ugyanakkor előfordul, hogy oldalakon keresztül csak átmeséli, vagy megismétli Szalma Lajos szavait/beszédét, olykor a nagybácsi beszédébe Jocó belső monológjai, csak magában mondott gúnyos megjegyzései ékelődnek. Csicsely, a bakter anekdotikus történetét a fiú, Csicsely Lajos elbeszélése révén ismeri meg a főhős: funkcióját tekintve sejteti, és előrevetíti Voith Károly halálát, de Jocó nem érzékeli az utalást.

A liba-metaphora iróniájához hasonló megjegyzések és észrevételek telítik a szöveget, ám a metaforikus-allegorikus beszéd ugyanígy jellemzi szerződését.

Az *Isten hozatra* reflektáló sajátossága Grecsó második regényének, pontosabban befogadásának az a sajátossága is, miszerint ebben a történetben megint „rettenetesen” otthon érezhetjük magunkat: legalábbis minden (az alföldi tespedtség, a viselkedési allűrök, az útkeresések és kilátástalanságok) otthonosan ismerős.

Toldi Éva

Szentté avatva

Margócsy István: *Égi és földi virágzás tükre*. Tanulmányok a magyar irodalmi kultuszokról. Holnap Kiadó, Budapest, 2007

Margócsy István *Égi és földi virágzás tükre* című tanulmánygyűjteménye a magyar irodalmi kultusz kutatás alapműve, amely mindenekelőtt az irodalmi kultuszok nyelvi jellegzetességeit és retorikai aspektusait írja le, kialakulásuk és továbbélésük lehetőségeit vizsgálja, miközben a kultikus beszédaktus használatával és hatásával is foglalkozik.

A kötet tanulmányai az irodalmi kultusz jelenségének elméleti alapozását végzik el, s egyúttal lehetséges mintát, módszertani útmutatót is nyújtanak kutatásához. Eszerint – jócskán leegyszerűsítve – az irodalom kultikus szemlélete az a mód, ahogyan az irodalomról való beszédben az irodalmi művet létrehozó egyén – legtöbbször költő – vagy maga az irodalom felmagasztosul, amelynek során vallási attribútumokkal, isteni jellemzőkkel ruházzák fel, elrugaszkodik a földi világtól, a vallási kultuszokhoz válik hasonlónak, szakrális képzetekkel írható le, jellemzésére a vallási szókéncet aktivizálják, vallási áhítat veszi körül. A jelenség a romantika korában alakult ki, amikor az esztétikai élményt transzcendens élményként fogják fel. Ekkor jön létre a zseni kultusza is, a „mitikus teremtő”, a „teremtő atya” képzete, aki nem mindennapi figura, kiválasztott, szent és sérthetetlen. Szerepvállalását a prófétaéval azonosnak tekintették, társadalmi megbecsülése rendkívülinek számított, anyagi elismertségére azonban már nem fordítottak ekkora gondot. Ekkor alakult ki a nemzet korszerű fogalma is,

amely nemcsak kiegyenlítődik a vallással, hanem a társadalmi megítélés hierarchiájában fölé is emelkedik. A teremtés, a kezdet, a nemzet fogalma olyan metaforákkal ötvöződött, amelyek a vallásra jellemzőek, a költő a kiválasztott, a Messiás. A szegénységben élő, nyomorgó, lánglelkű költő, népének vezére azóta is követendő, közmegegyezéssel toposzként funkcionál. Ennek következtében a róla szóló megfelelő beszéd a laudáció lehet, amelynek hangvétele ünnepélyes, fennkölt, sőt patetikus.

Az ilyenfajta beszédmódra leginkább a hiperbola alakzata jellemző, melynek gazdag példatárát olvashatjuk A magyar irodalom kultikus megközelítései (Kommentár és florilegium) című tanulmányban. A legszebb kultikus túlzások azok, amelyek a szakrális utalás mellett valamilyen más „zavart” is tartalmaznak. Az irodalmi kultusz jelenségét csak akkor lehet anomáliának felfogni, ha a tudományosság igényével fellépő beszédben is megjelenik. Az analitikus és kritikai szempontú szövegeknek főként az elején és a végén jelennek meg az üres szóvirágok, amelyek háttérben mindig irodalmon kívüli értékek sugallata húzódik meg, mint amilyen a népi jelleg, a magyarság, a nemzeti nagyság. Az irodalmi kultusznak táptalaja az az ismerethiány, amely az irodalom széles körű, nem szakmai alkalmazása során az irodalmi és nem irodalmi értékek megkülönböztetését tenné lehetővé, éppen ezért kézenfekvő és a kultusz „használója” számára nyilvánvalóbb egy olyan retorika alkalmazása és képzetkör felidézése, amely esztétikai szempontok helyett általános erkölcsi kategóriákat helyez az értékrend középpontjába, azokat vetíti rá az irodalmi szövegekre is. Ilyen „külső szempont” például az a felfogás is, amely az irodalmat küldetését teljesítő, nemzetet szolgáló szerepben látja, vagy rámutat a méltatlanul mellőzött irodalmi „fősodorra”, és megmutatja a költő „igazi” arcát.

Említett tanulmányában Margócsy István bőségesen idéz huszadik századi példát arra, hogy a kultuszeremtő szóvirágok időtlenségét szemléltesse, és igazolja feltevését, miszerint „ha már kialakult, ha elszakadt is romantikus gyökereitől, ha elhagyja is a tizenkilencedik századi díszleteket, önmozgásában is, de egyes nyelvi fordulataiban is megmarad, lényegében sértetlenül tovább él, egészen a modernitás, posztmodernitás korszakáig”. A szakrális képzetkörhöz tartozik, hogy a kultikus költőkhöz gyakran imádkoznak, alkotását megváltásnak nevezik, irodalmi szolgálata apostoli jellegű lesz, művét a Bibliához hasonlítják. Magasztalása kiterjed a pogány mitológiára is: a költő csillag, pokolra száll, a költészet „mitikus küzdelem”, amelynek hatása eget és földet megrenget, ebből következően pedig a költő „halhatatlan”. A rendkívüli nagyság történeti vonatkozásai is megjelennek: a prófétai szerep elveszíti isteni voltát, a próféta-költő a

nemzet vezére, fejedelem, király lesz. A nyelv mint a nemzeti identifikáció, a kollektív identitás eszköze is a költő nimbuszát növeli: ő tudja legjobban a nyelvet, ő a legmagyarabb. A nyelv már önmagában is a kultikus retorika részeként funkcionál: „erős vár”, „szent”, „romolhatatlan”. A példákat sorolva Margócsy István közben többek között olyan esztétákat, irodalomtörténészeket idéz, mint Balassa Péter, Bojtár Endre, Radnóti Sándor...

Azt azonban kiemeli, pusztán a szókincs alapján, a nyelvi figuralitást vizsgálva nem könnyű megállapítani, mikor van szó kultikus közlésről, és mikor csupán metaforikus beszédről. Megtörténhet, hogy a beszédaktusból hiányzik a vallási frazeológia. Például a szocialista retorika sem nélkülözi a kultikus beszédet, csak hogy a költészet megfellebbezhetetlensége nem a valláshoz való hasonlóságban nyilvánul meg, hanem a költői áldozatvállalást az osztályharc szolgálatában találta meg, a heroikusság a szocialista ideológia hirdetésére, megvalósítására irányult.

A tanulmánykötet írásai rávilágítanak arra, hogy a kultusznak sokféle előfordulási formája, nyelvi alakzata lehetséges. A szakrális szóhasználatnál is, fontosabb, hogy egy olyan gondolkodási rendszerben jelenik meg, amely elutasítja, egyértelműen kizárja a tárgyhoz való szakmai viszonyulást, a költészethez mint érinthetetlen és magasabb rendű entitáshoz emelkedett hangnemben, kritikátlanul közelít, „a figuralitása révén kialakuló koherens diszkurzív paradigma tökéletesen zártnak mutatja magát más beszédmódokkal szemben: tulajdonképpen minden általános vagy elemi szintű rákérdéztől elhatárolja magát, s nem bocsátkozik párbeszédbe sem tárgyát, sem megközelítési módszertanát illetően”. Az ilyen állítások nem tűrik a bizonyítást, hiszen nem is állnak ki a bizonyítás próbáját. Viszont bármennyire zengzetes ítéletek is hangozzanak el a költészetről, ha az irodalomtudós célja az indoklás volt, nem a kritikátlan elfogadás, máris kizárható a kultuszeremtő magatartás.

Az *Égi és földi virágzás tükre* szövegei az átfogó elméleti tanulmányokat követően három nagyobb tematikus egységbe sorolhatóak: az első Petőfi kultuszával, a második a magyar nyelv kultikus megközelítésének kérdéseivel, a harmadik pedig a magyar irodalmi kultusz kialakulásával foglalkozik. Ezek közül a Petőfiről szóló tanulmányt Margócsy István újszerű irodalomszemléletet közvetítő monográfiájában is olvashattuk. A kultusz kialakulását, működését, szétágazását és máig tartó alakulását megrajzoló reveláló erejű és szellemes tanulmány ismertetése meghaladná írásunk kereteit, mégsem maradhat említés nélkül, hogy a kultuszképződés természetrajzának feltárása mindenképpen hozzájárult egy egyéni és új Petőfi-kép megrajzolásához, költészetének átértékeléséhez, még akkor is, ha a szerző megállapítja, hogy szinte lehetetlen a kultuszt

lefejteti régebbi korok íróinak életművéről, ami legnagyobb mértékben Petőfire vonatkozatható.

A tanulmánykötet a „kettős kanonizáció” kultuszképző szerepét is feltárja Petőfi és Arany költészetének recepcióját kutatva, költészetük szimbolikus értelmezésének módosulását egészen napjainkig vizsgálva. Elég csak arra gondolnunk, hogy a magyar irodalomtörténetben az irodalmi értékeket és jellegzetességeket főként a tipizálással és a kiegészítéssel helyettesíti kettős kanonizáció egészen máig felbukkan, hogy felismerjük, olyan fontos jelenségek értelmezését végzi el Margócsy István, amelyek mai irodalomértésünket is befolyásolják. A magyar nyelv kultikus tiszteletéről szóló tanulmányok pedig szintén olyan jelenségekről szólnak, amelyek még ma sem tűntek el a társadalmi és az irodalmi élet rendezvényeiről.

Az irodalmi ünnep és velejárója, az irodalmi kultusz kialakulásának körülményeit tárja fel A költészet ünnepe című tanulmány, amelyből érzékletes képet kapunk nemcsak a romantika korának irodalmáról, hanem társadalmi körülményeiről is. Azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a költészet az ünnepélyes társadalmi alkalmakon való szolgáló szerepből „főszereplővé” lép elő, kikövetelve magának, hogy külön ünnepe legyen. Méghozzá annak jogán, hogy „a nemzet minden valódi értéke, szellemisége, önlemékezete és önreprezentációja egyértelműen a költészetben és csak a költészetben fogalmazódik meg (...); ideológiailag és esztétikailag egyaránt megalapozottnak tűnt, hogy – mind valláspótlékként, mind történelmi esszenciaként – minden más összetevőt kizárva, egyedül a költészet emeltesse magasba”. Ehhez képest igazán mellékes tényező, hogy Kisfaludy Sándor ünnepelésére gyűltek össze kortársai, s költői teljesítményét olyan jelzőkkel illették, amelyek rá nem is illettek: a vizionárius, váteszi, szenvedélyesen romantikus jegyek valójában Vörösmarty költészetét jellemezték. Az irodalomról vallott újszerű nézetek azonban oly módon alakították át a költészetről való gondolkodás alapszerkezetét, hogy egyúttal megteremtették a nemzeti költészet „isteniként affirmált kultikus paradigmáját”. Hasonlóképpen alakult a Kazinczy-kultusz is, melynek során eltekintettek költészetének esztétikai kvalitásaitól, sőt némileg mentegették is emiatt, a kor elvárásainak sokkal inkább megfelelt a „honfoglaló hős” és a „törvényhozó nemzetvédő próféta” paradigmája.

A kötet záró írás a csábító Mátyás király és az elcsábított ártatlan lány, Szép Ilonka történetét dolgozza fel. A tettet nem ítéli el a kultusz, hanem ellenkezőleg, igazolja, ketten együtt emelkednek a szentté váláshoz közeli érintetlenség birodalmába: „Mátyás király derekasságát például a budai várban lévő nagyszabású szoborkompozíción, ma is elsősorban Szép Ilonka szűzies elcsábítása garantálja”.

Az *Égi és földi virágzás tükre* tanulmányaiban Margócsy István mindig árnyaltan fogalmaz, és rámutat, hogy a kultikus irodalomszemlélet „az irodalom társadalmi beágyazottságáról” szól, és hogy történetileg kell megítélni. Kialakulásának idején segítette az irodalom népszerűsödését, határozott jövőképet sugallt, hozzásegített egy előremutató kollektív társadalmi élmény kialakításához, amelynek keretei között a modern irodalom is létrejöhetett. Nem figurázza ki a jelenséget, hanem tudományos vizsgálatnak veti alá, még akkor is, ha jogosan kérné számon az irodalomtörténet-írókról a nagyobb fokú szakmaiságot. Kézenfekvő lenne felállítani a kultikus–analitikus/kritikai ellentétpárt, ám a kötet következetesen érvényesíti a kultusz kutatásnak mint irodalomtörténeti diszciplínának a tudományköziségből eredő jellegzetességeit, amely kiemeli a szigorú szövegközpontúságból, és kiszélesíti a vizsgált tárgy hatókörét. „Könnyű lenne kritizálni, kigúnyolni, esetleg azt képzelni, hogy át is lehet rajtuk lépni (ahogy ezt már annyian szerették volna megtenni), ám mára alighanem inkább azt kell tudomásul vennünk, hogy ez a kultusz vagy az irodalmi kultusz általában [...] az irodalomhoz való viszonyunk egyik legfontosabb, kiküszöbölhetetlen, »porából állandóan megújuló főnixként« funkcionáló demiurgoszává vált, s a »komoly« és tudományos irodalomtörténeti módszertannak is, ha sokszor elhallgatott, szégyellt, többször talán észre sem vett módon is, de szerves alkotóelemévé nőtte ki magát”.

Az irodalomtörténetészh sohasem didaktikus céllal szól meg, de beszédmódjába beépültek az irónia és a humor elemei, a távolságtartás eszközei. A kötet egésze is erőteljesen sugallja az ironikus olvasatot: illusztrációk sokasága ábrázolja mondandóját, egészíti ki, mélyíti el a kultuszról kialakult tudásunkat, elképzelésünket. Témaválasztása és pusztán tárgy-leírása is azért lehet érdekes és humoros, mert nem lehet elvonatkoztatni mai tapasztalatunktól, attól ugyanis, hogy megváltoztak társadalmi körülményeink, az ünnepi beszéd azonban nem vesz róla tudomást, még mindig a régi retorikát alkalmazza, amely mára valóban nevetségessé vált, és a saját kritikusi beszédünkbe is bebecsúszik egy-egy oda nem illő nyelvi fordulat, melyet átgondolatlansága miatt érezhetünk kínosnak.

A következetesen összeállított kötet átfogó képet ad a magyar irodalmi kultuszokról és hatásokról, amelyben az ellenkultusz jelenségeire is kitér. Tsúszó Sándor kitalált életműve például a kultuszok elleni tiltakozásképpen jött létre, és megficskázta a hagyományos irodalomtörténet módszereit. Korszakokra osztották munkásságát, életét is megalkották, sőt indokolták, miért kell őt felfedezni, hogyan történhetett meg, hogy elfelejtették. Szombathy Bálint például a *Híd*-ban a fiktív dokumentumok

sorát azzal növelte, hogy Tsúszó Sándor fényképeit is közzétette, amelyek egyikén ő maga látható a „művésszel”.

A szövegek kérdésfeltevései világos, egységes logika mentén épülnek fel, egymásból szervesen következnek. Mindemellett Margócsy István tanulmánykötete kiváló olvasmány is. A jól szerkesztett szövegek fokozatosan vezetik be az olvasót a mind több réteget felfejtő, érdekfeszítő „történetbe” – találóan nevezte egyik bírálója a kötetet „kultúrtörténeti regénynek” (Bán Zoltán András). Bizonyára az sem véletlen, hogy a tanulmányok gyűjteményes kötetként jelentek meg, hiszen a szerző a monográfia zártabb formáját érvényesítve kevesebb kérdést hagyhatott volna nyitva. A tanulmányok szerteágazó alaposággal elemeznek provokatív kérdéseket, amelyek állandó párbeszédre készítetik az olvasót, éppen ezért sohasem kínálnak végérvényes feleletet, hanem teret adnak a további kutatásnak, esélyt biztosítanak a probléma továbbgondolására.

Esetünkben annak végiggondolására is, hogy nálunk az irodalomban vannak-e kultikus személyiségek, milyen kultikus helyek, megnyilvánulási formák alakultak ki, vajon fellelhetők-e még s milyen mértékben a társadalmi nyilvánosságban az irodalmi kultusz változatai. De talán ennél is érdekesebb és tanulságosabb, hogy kritika- és tanulmányírásunkban megjelentek-e és előfordulnak-e ma is a kultikus beszéd retorikai fordulatai. (Egyetlen itteni példát említsünk csupán: Kosztolányi Dezsőt és Csáth Gézát például „iker csillagoknak” nevezte a róluk szóló tanulmánykötet címében Dér Zoltán.) Érdemes talán alaposabban megvizsgálni a kultusz nyelvhasználatát és rituáléját hozzánk közelebb álló példákön, mert lehetséges, hogy kialakulásuk és fennmaradásuk okára, céljára specifikus válaszokat is kaphatunk.

A „tudományos nacionalizmustól” a professzióig

Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok.
Szerkesztő: Papp Richárd. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta,
2007

Egy erdélyi vagy egy felvidéki társadalomtudományi tárgyú munkától ugyanannyit várunk el, mint egy magyarországitól, mert megszoktuk, hogy a romániai, szlovákiai magyar társadalomkutatók kiállják az összevetést az anyaországbeliekkel. Egy hasonló tárgyú, vajdasági kötet esetében viszont már eleve tisztában vagyunk azzal, hogy a délszláv háború, a sorozatos impériumváltások, a nélkülözés csaknem két évtizeden át visszavetette a régióban ezen a téren a tudományos munkát. Ezért a bírálat során az alábbiakban az a legfőbb szempont, hogy vannak-e olyan szemléleti korlátok, amelyek tovább hátráltatják a felzárkózást, és konzerválhatnak egy zárványszerű helyzetet?

A könyvben mindvégig érződik a küzdelem a preszcientikus stádiumból a professzionalizálódásba való átmenetért – vagy éppen ellene. Ha úgy vesszük: az említett szemléleti korlátoktól való megszabadulásért, vagy éppenséggel megőrzésükért. Ezt az állásfoglalást elsősorban a rendszer-váltáshoz való viszony alakítja. Azok, akik igenlik a polgári demokráciát és a kapitalizmust, elfogadják azt is, hogy a társadalomtudós szakemberré váljon. Akik viszont elvetik a nyugati típusú társadalmi berendezkedést, továbbra is ragaszkodnak a messianisztikus értelmiség-felfogáshoz, és a profizmusban manipulációt, prostituálódást látnak.

Kezdjük az utóbbi típusú írásokkal. Ezek között is külön alcsoportot képeznek a nyíltan ideologikus dolgozatok, amelyek egyfajta nemzeti tudományt igyekeznek művelni. Rájuk is vonatkoztatható a *Viszolygás a várostól* című tanulmánykötet több szerzőjének, valamint a jelen kötetben is szereplő Pejtin Attilának (57. o.) a meglátása: Szerbiában sokaknál a kommunista rendszer bukása után az osztályt a nemzet, az osztályala-

pú szemléletet a nemzeti látószög váltotta fel. Ózer Ágness, a *Történelmi tudatunkról* című cikk szerzőjét ez a nemzeti öncélúság ilyen himnikus sorokra indítja: „A vajdasági magyarság így birtokba vehette múltját. Lett tradíció, történelmi emlékezet... Előkerült a népviselet, énekelték népdalaikat, lettek mesék és mesemondók” (21. o.). Nemcsak a suta fogalmazás alakította ilyenné e mondatokat, hanem a pusztá fennmaradás önértékké magasztosítása is megnyilatkozik ebben a szinte freudi elszólás jellegű megfogalmazásban.

A tudományos szocializmus tudományos nacionalizmussá konvertálása a kötet húzóneve, Hódi Sándor tanulmányában programadó szándékkal jut kifejeződésre. Az alábbi szövegrészletnek nemcsak a tartalma figyelemre méltó, hanem a többes szám első személy és a felszólító mód is, a brosúraszerű stílus is: „Ahhoz, hogy tisztán lássunk, meg kell szabadulnunk a nemzeti keretekbe zárt gondolkodás vádjától, amellyel a lakájmentalitású értelmiségiek illetik a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó szakembereket... A kozmopolitizmus [...] az európai jólétre, a nyugati demokráciára hivatkozik, melynek tükrében minden maradi, bunkó, nacionalista, mintha nem az ott, hanem az itt élők felmenői lettek volna a gyarmatosítók és rabszolgatartók... Közép-Európában ez másként történt. Itt évszázadok óta területrablás, hadisarc, elvonás, adózás nyomorítja az emberek életét. Ma történetesen a nyugati világ uzsorakamatja” (197–198. o.). A gondolatmenet egyfajta záróköve egyúttal valóságos gyöngyszem, amelyben Hódi lélekbúvárként is irányt mutat az olvasónak: „A rendszerváltás nyertesei – Szerbiában is, Magyarországon is – nem annyira kreativitásukkal, innovatív hozzáállásukkal tűnnek ki, hanem sokkal inkább szabály- és normaszegő viselkedésükkel... A vajdasági magyarság – egyáltalán a magyar, a szerb, a szlovák, a román stb. társadalom többsége – képtelen azokra az »adaptációs« trükkökre, amelyek az új helyzethez sikeresen alkalmazkodó normaszegő, agresszív, pszichopata réteget jellemzik” (200–201. o.). A szerző nem is reflektál arra, hogy szövege maga is egy sérelmi jellegű, áldozati diskurzusba és egy kollektivistá mitológiába ágyazódik, és ezért nem lehet alkalmas az általa kitűzött terápiai célok elérésére.

Más eszmei megfontolásokból, de szintén a szakszerűség elutasítása érződik ki Káich Katalin művelődéstörténész munkájából, aki diszciplínáját így jellemzi: „a »minden mindennel összefügg« magától értetődően tartozik hozzá e tudományterület természetrajzához” (28. o.). A szerző indignálódva panaszolja, hogy a *lege artis* művelt szaktudományokban „a módszer lesz mindenható, a »cifra szolgál« pedig a mű” (uo.), mert „a teljesség tettenérése helyett a korlátok közé szorított, részleges és csonka, a

mozaikszerűen manifesztálódó valóságot állítja ez az eljárás a tudományos vizsgálódás fókuszába” (29. o.). A következtetés: „a felaprózottság a totalitarizmusba merevedett társadalmi létezés melegágya, mely – mint láthattuk az elmúlt évtizedekben – ...az eltömegesedett, eldologiasodott, elbutított embert, a különböző hatalmi aspirációknak megfelelően könnyen megfoszthatja mikrotheoszi lényegétől...” (uo.). A fő vonatkozási pont – hasonlóan sok, a húsz évvel ezelőtti magyar rendszerváltás során szerepzavarba került magyar „szerves értelmiségihez” – Hamvas Béla (30. o.), az elméleti keret a (felértékelt) kultúra szembeállításával a (leminősített) civilizációval. A gondolatmenet itt is az alkat-diskurzusba torkollik, a regionális nemzetkarakter sajátosságainak lajstromozásának és tipologizálásának szándékával: „ma arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, ki a vajdasági magyar, van-e egyáltalán vajdasági magyar identitás” (35. o.).

A fentieknél jóval nagyobb professzionális apparátust vonultat fel a könyv szerkesztője, Papp Richárd. Kultúrantropológiai, etnológiai felkészültsége és az általa tudatosan választott, a vizsgált közösséget inkább belülről, mint kívülről közelítő „partikuláris” nézőpont dacára is tanulmányának javára vált volna, ha nagyobb távolságot tart tárgyától, illetve az általa vizsgáltak etnocentrizmusától. Helyesebbnek tartom, ha az antropológus – Esterházyval szólva – „egyszerre van belül és kívül a tizenhatoson”, vagy egy szakmabelit, Borsányit idézve: egyensúlyra törekszik az émikus és az étikus szempontok között. Úgy, ahogy Hajnal Virág is teszi a dobradói beszélőközösségről szóló dolgozatában. Ebben a munkában ugyanakkor a nyelvhasználati szokások elemzése során a társadalomtudományi aspektusok helyenként a háttérbe szorulnak, bár így is jóval több köze van a kötet felvállalt tematikus szervező elvéhez, mint Papp György és Hózsza Éva – egyébként színvonalas – nyelvészeti, illetve irodalomtörténeti írásainak.

Más probléma jelentkezik Papp Árpád esetében: míg pl. Ózer Ágnes, Káich Katalin és Hódi Sándor szinte csak teoretizálni akarnak, de azt is esszéisztikus-publicisztikus szinten, az említett szerző néprajzi kartográfáról szóló tanulmánya a másik végletet testesíti meg. Komoly módszertani ismeretei nem párosulnak releváns problémafelvetéssel, sem pedig az ehhez igazított elméleti keretekkel. Ezért marad hiányérzetünk a legmodernebb metodikával felállított etnikai kataszterével kapcsolatban. Papp Árpádhoz hasonlóan Gábrityné Molnár Irén esetében sem találkozunk műfaji problémákkal. Ez az opus is a szakmaiságot igyekszik képviselni, bár egyes tábláknál (131. o.) számok helyett szívesebben látnánk százalékokat, másutt (132., 135. o.) követhetőbb elemzést.

A kötet eddig elemzett darabjait több-kevesebb kritikai megjegyzéssel illetjük. Következzenek most azok, amelyek dicséretet érdemelnek. A sort Hódi Éva Tünde *Egészségügyi paradigmaváltás Szerbiában* című írása nyitja, amely tisztánlátásával emelkedik számos más, kötetbéli munka fölé. Azoknál gyakran érezhető az, ami a szerbiai magyarság objektív, csakugyan fel nem róható hátránya: náluk még csak most kezdődik a rendszerváltás, ők még csak most kezdenek el viaskodni olyan problémákkal, amelyeken a kelet-európai EU-tagországok már jórészt túl vannak. Az egészségügyi rendszerváltás ugyanakkor Magyarországon még mindig nem történt meg – ezért nem érezzük Hódi Éva Tünde tanulmányát olvasva, mintha az időgép visszaröpítene az „ántivilágba”. Hiszen akkor is így érzünk, ha „odahaza” orvoshoz megyünk! Ez a kettős időszerűtlenség teszi még mindig aktuálissá és nekünk, anyaországbelieknek sokatmondóvá ezt a dolgozatot.

Végül lássunk két olyan tanulmányt, amelyek végrehajtották az átmenetet a tudomány előtti létszakaszból a modern társadalomtudományba, és ezt egyúttal programként ajánlják kollégáiknak is. Németh Ferenc rövid, de annál velősebb tanulmánya sorra veszi a vajdasági helytörténeti kutatások legfőbb hiányosságait: azt, hogy sok helytörténész kampányszerűen, jubileumi megrendelésekre és nem szisztematikusan dolgozik (46. o.), az elsődleges források helyett másodlagos forrásokra, gyakran forráskritika nélkül kezelt „slágerkönyvekre” támaszkodik (46–47. o.), de rámutat a kiaknázatlan lehetőségekre is, amelyek éppen a koncepciótlanságból adódnak (!): „rossz nyelvezetű, kifogásolható kivitelezésű, bírálható felépítésű helyismereti munkákban több kiváló, értékes adatra bukkanunk!” (45. o.).

A kötet legjobb darabját Pejtin Ferenc jegyzi; a címe: *Magyar helytörténetírás a Vajdaságban* – vagyis az előbbihez hasonló tárgyú, de még alaposabb és mélyebb. Néhány általános érvényű megállapítást érdemes idézni belőle. Pejtin nemcsak délvidéki (57. o.) szerzőknél kárhoztatja az etnocentrikus szemlélet eluralkodását, hanem egy magyarországi történetésznél is: „egy-egy mondatból markánsan kiütözik a nemzeti rokonvagy ellenszenv kinyilvánítása, ami – túl a könyv vitathatatlan értékein – bocsánatos bűnnek számít, de nélküle a tudományosság még többet nyert volna” (56. o.). A cikkíró azt se rejti véka alá, hogy a mártírológia az általános erkölcsi elvek felől szemlélve is megkérdőjelezhető – „hajlamosak vagyunk minden saját áldozatunkat »ártatlannak« minősíteni” (57. o.) – és ráadásul a szakmai morált is aláássa: „mindannyian tudjuk, hogy a tudományosság hiányáért nem a háború és a perspektívanélküliség állapota okolható, hiszen a műfajra ez mindig is jellemző volt, ám minden-

képpen jó kibúvó és szerzői mosakodásokhoz remek alapot nyújtó alibi (és öngazolás) volt ahhoz, hogy egy-egy szerző kijelenthesse: örüljétek, hogy egyáltalán kutató és író valaki ilyen állapotok közepette!” (61. o.).

Ezeket a szavakat már nem az etatizmus, a hiánygazdaság és a klientelizmus miliője, hanem a verseny és a műgonddal alkotó ember ethosza ihlette. Magyarországiaként nincs se ténybeli, se erkölcsi alapom más, pozitív példákkal előhozakodni, de erről a mentalitásról kedvenc magyar műhelyem, a csíkszeredai Kommunikációs Antropológia Munkacsoport jut eszembe, akik még a Ceaușescu-érában kezdtek el dolgozni, és azóta sem tesznek mást, mint – ismét Bibót idézve – „kőrmösen nyúlnak a maguk dolgához”.

Krónika

IN MEMORIAM

78 éves korában elhunyt Tomán László szerkesztő, kritikus, pedagógus. 1930-ban született Újvidéken, a Tanárképző Főiskola magyar–szerb szakán szerzett oklevelet, tanított Palánkán, Verbászon és Újvidéken, 1961 és 1991 között a Forum Könyvkiadó szerkesztője. Kritikáit elsősorban a vajdasági magyar és délszláv irodalom könyveiről írta, s ezeket a Hídban jelentette meg. Írt verset, novellát, tanulmányt, publicisztikát, nyelvművelő cikket, fordított a szerb irodalomból. Egyik elindítója és szerkesztője volt a Szép Szó című újvidéki élő irodalmi szemlének (1956–1958). Munkásságáért 1987-ben Szenteleky Kornél Irodalmi Díjat kapott. Művei: *Múltunk, jelenünk... Lesz-e jövőnk, publicisztika*, 2000; *A bűnös irodalompolitikától az irodalom bűneiig. 50 év irodalmi vitacikkei*, 2001; *A legtökéletesebb zár titka. Dokumentumversek*, 2002; *Erről van szó. Közéleti írások 2000–2003*, 2003.

DÍJAK

Május 26-a és június 5-e között tartották meg Újvidéken az 53. Sterija Játékokat. A színikritikusok Urbán András *Urbi et orbi* című darabját ítélték a legjobb produkciónak. A zsűri Balázs Áront a legjobb férfi színésznek járó díjban részesítette, ő lett a *Dnevnik* napi-

lap különdíjasa is. Béres Márta a legjobb fiatal színésznőnek járó elismerésben részesült. A zsűri díjazta a *Rocky Horror Show* koreográfiájáért Lavro-Gyenes Ildikót, a díszletért Szendrényi Évát. A Vajdasági Iparművészek és Formatervezők Egyesülete a *Rocky Horror Show* jelmeztervezőjét, Horváth Katát különdíjjal tüntette ki.

Június 7-én a Pécsi Országos Színházi Találkozón a Kosztolányi Dezső Színház társulata bemutatta az *Urbi et orbi* című darabot. Az előadás elnyerte a POSZT különdíját.

A Kisvárdán tartott XX. Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválján a legjobb zenés, szórakoztató előadás díját, amit az idén először osztottak ki, a szabadkai Népszínház Szomorú vasárnap című előadásának ítélték oda, rendező Kovács Frigyes. – Kisvárdai város Polgármesterének díját Ábrahám Irénnek és Banka Líviának az Újvidéki Színház *Bernarda Alba háza* című előadás színésznőinek ítélték oda. – Kisvárdai város egyéni közönségdíját Faragó Edit kapta a szabadkai *Kicsik és polgárok*, valamint az újvidéki *Bernarda Alba háza* című előadásokban nyújtott teljesítményéért.

RENDEZVÉNYEK

KÖLTÉSZETI FESZTIVÁL – Május 15-én Verbászon Harkai Vass Éva, Tari István, Bordás Győző, Pozsár

Erzsébet és Selymesi Nándor közreműködésével irodalmi estet tartottak az Ifjú Költők Fesztiváljának 40. évfordulója alkalmából.

KÖZEGELLENÁLLÁS – Május 24-én Padén Keszég Károlyra és Cs. Simon Istvánra emlékeztek, valamint kiosztották az idei Közegellenállás riportpályázat díjait. A díjazottak: 1. Diósi Árpád, 2. Madár Anikó, 3. Csík Mónika. Különdíjasok: Erdély Annamária, Gyurkovics Virág, Pató Angéla.

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRÁRÓL – Május 28-án Kishegyesen a reneszánsz év alkalmából Mátyás király könyvtáráról tartott előadást Csáky S. Piroska.

79. ÜNNEPI KÖNYVHÉT – Június 5-e és 9-e között rendezték meg Budapesten a 79. Ünnepi Könyvhétet, melynek keretében a vajdasági kiadók (Forum, zEtna, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet) az idén közös sátorban állították ki legújabb és régebbi kiadványaikat.

Június 24-én a zombori Berta Ferenc Zsebszínház Találkozások című rendezvény vendége volt Németh Ferenc művelődéstörténész.

KÖNYVBEMUTATÓK

Május 24-én Doroszlón bemutatták a Sikoly irodalmi és művészeti folyóiratot, Csík Mónika Metszetek, Terék Anna Mosolyszakadás című verseskötetét, valamint a Szélnek feszül a táj című verses antológiát.

Június 14-én Újvidéken bemutatták a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken című kötetét és dr. Tóth Lajos

Viharos életpályám szellemi hagyatékából, üzeneteiből című könyvét.

Pressburger Csaba-Saul Dolgozom, jól vagyok című verses-, illetve Mirnics Gyula Jan Berger hazatér című novelláskötetét mutatták be Topolyán június 19-én.

MEGJELENT

Tolnai Ottó: Grenadírmars. – zEtna, Zenta, 2008.

Csorba Béla: Orálisélvezetek. – zEtna, Zenta, 2008.

Szegedi-Szabó Béla: Azúrpaizs. – zEtna, Zenta, 2008.

Tóbiás Krisztián: vasjani. – zEtna, Zenta, 2008.

Szögi Csaba: Korai orgazmus. – zEtna, Zenta, 2008.

Molnár Gyöngyi-Papp László: Csoncsikó. A moravicai gyermekvilág. – Moravicai Értelmiségi Fórum, Bácskossuthfalva, 2008.

A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken. – Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2008.

Mojzes Antal: Délvidék 1848–1849. – Grafoprodukt Kiadóház, Szabadka, 2008.

Barlai Jenő-Gábrity Molnár Irén: Hazaérsz. Esély és esélyegyenlőség a Vajdaságban. – Vajdasági Módszertani Központ, Szabadka, 2008.

SZÍNHÁZ

Május 29-én mutatta be a szabadkai Népszínház Zalán Tibor Amese marad című darabját. Rendező László Sándor. Szereplők: Péter Ferenc, Csernik Árpád, G. Erdélyi Hermina, Vicei Natália, Pesitz Mónika, Pálfi Ervin.

Május 30-án mutatták be az Újvidéki Színházban Michael Frayn Még egyszer hátulról avagy ajtók és szardíniák című darabját. Rendező Puskás Zoltán. Szereplők: Banka Lívია, Kőrösi István, Jankovics Andrea, Balázs Áron, Elor Emina, Giricz Attila, Varga Tamás, Sirmer Zoltán, Ferenc Judit.

Június 26-án tartotta évadzáró bemutatóját a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház. Urbán András rendezésében került közönség elé Tolnai Ottó Könyökkanyar című műve, szereplők: Varga Henni, Béres Márta, Molnár Zoltán és Pletl Zoltán.

KIÁLLÍTÁS

Május 27-én nyitották meg Molcer Máttyás Elhagyott lehetőségek című képkiallítását.

Június 3-án Újvidéken megnyitották Fenesi Péter retrospektív kiállítását, mely bemutatja művészetét a kezdetektől napjainkig.

Június 10-én a Vajdasági Színházi Múzeum és az Újvidéki Színház szervezésében nyílt meg a Tanyaszínház harminc évét bemutató kiállítás, szerzője Bacsai Ildikó, grafikai tervezője Bojan Jovanović.

NOVÁK Anikó összeállítása